

T.C.
ONDOKUZ MAYIS ÜNİVERSİTESİ
Sosyal Bilimler Enstitüsü
Tefsir-Hadis Anabilim Dalı

AHMET CEVDET PAŞA VE MECELLE

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Hazırlayan

Temel ŞEN

Danışman

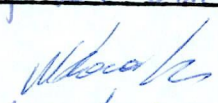
Yard.Doç.Dr.Osman ZÜMRÜT

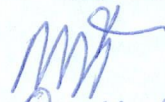
Samsun
şubat-1991

Ondokuz Mayıs Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü'ne

İşbu çalışma jürimiz tarafından Tefsir-Hadis Ana-
bilim Dalında YÜKSEK LİSANS TEZİ olarak kabul edil-
miştir.

Başkan: Prof. Dr. Süleyman Ateş

Üye : Yrd. Doç. Dr. Muhsin Kocak

Üye : Yrd. Doç. Dr. Osman Zümrüt

O N A Y

Yukarıdaki imzaların adı geçen öğretim üyelerine ait olduğunu onaylarım.

29/04/1991

Müdür

Prof. Dr. Bilâl DINDAR

İÇİNDEKİLER

KISALTMALAR.....	III
ÖNSÖZ.....	IV
GİRİŞ.....	1

I.BÖLÜM

AHMET CEVDET PAŞA'NIN HAYATI.....	7-60
A - SOYU ve ÇOCUKLUĞU.....	7
B - ÖĞRENİMİ.....	8
1) Lofça'da.....	8
2) İstanbul'da.....	8
C - MEMURİYETLERİ ve DEVLET HİZMETLERİ.....	13
1) İlk Memuriyetleri.....	13
2) Metn-i Metin Cemiyet Üyelüğinden İlk Adliye Nazırlığına Kadar.....	20
3) İlk Adliye Nazırlığından Dahiliye Nazırlığına Kadar.....	25
4) Dahiliye Nazırlığından Sadrazamlık Vekâletine Kadar.....	31
5) Sadrazamlığa Vekâletinden Vefatına Kadar.....	33
D - KİŞİLİĞİ.....	38
E - ESERLERİ.....	45
1) Tarihî Eserleri.....	46
2) Hukukî Eserleri.....	52
3) Edebî ve Filolojik Eserleri.....	54
4) Muhtelif Eserleri.....	56

II.BÖLÜM

OSMANLI DEVLETİNDE HUKUK KAYNAKLARI.....	61-69
A - İSLAM HUKUKU.....	61
B - ÖRFİ HUKUK.....	63
C - BATI HUKUKU.....	66

III.BÖLÜM

YENİ BİR MEDENİ KANUNA DUYULAN İHTİYAÇ ve MECELLE'NİN ORTAYA ÇIKIŞI.....	69-110
A - MECELLE'Yİ DOĞURAN SEBEPLER.....	69
B - MECELLE CEMİYETİ'NİN TEŞEKKÜLÜ ve CEMİYET ÜYELERİ.....	81
C - MECELLE'NİN HAZIRLANIŞI ve KAYNAKLARI....	93
1) Mecelle'nin Hazırlanışı.....	93
2) Mecelle'nin Kaynakları.....	93
D - MECELLE'NİN MUHTEVA SİSTEM ve METODU.....	95
1 Mecelle'nin Muhtevası.....	95
a) Birinci Makale.....	96
b) Küllî Kaideler.....	96
c) Mecelle'nin Kitapları.....	97
2. Mecelle'nin Sistemi.....	97
3. Mecelle'nin Metodu.....	
E - MECELLE'NİN HAZIRLANMASINDA A.CEVDET PAŞA'NIN YERİ ve ROLÜ.....	100
F - MECELLE CEMİYETİNİN DİĞER ÇALIŞMALARI....	107
G - MECELLE CEMİYETİNİN FAALİYETİNE SON VERİLMESİ.....	108

IV.BÖLÜM

MECELLE'NİN OSMANLI-TÜRK HUKUKUNDAKİ YERİ.....	111-125
A - MECELLE'NİN TATBİK OLUNDUĞU ÜLKELER.....	111
B - MECELLE'DE YAPILACAK DÜZENLEMELER İÇİN KURULAN KOMİSYONLAR.....	112
C - MECELLE'NİN YÜRÜRLÜKTEN KALDIRILMASI.....	115
D - MECELLE'NİN TENKİDİ.....	117
E - MECELLE ÜZERİNE YAPILAN İLMİ ÇALIŞMALAR..	121
SONUÇ.....	126
BİBLİYOGRAFYA.....	129
LÜGATÇE.....	134
EKLER.....	139

KISALTMALAR

A.Ü.	: Ankara Üniversitesi
a.g.e.	: Adı geçen eser
a.g.m.	: Adı geçen makale
a.e.	: Aynı eser
a.y.	: Aynı yer
bkz.	: Bakınız
C.	: Cilt
Der.	: Dergi
Fak.	: Fakülte
Huk.	: Hukuk
I.Ü.H.F.	: İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi
Mec.	: Mecmua
ME.Basımevi	: Milli Eğitim Basımevi
S.	: Sayı
s.	: Sayfa
Tar.	: Tarihi
T.D.K.	: Türk Dil Kurumu
T.T.K.	: Türk Tarih Kurumu
Yay.	: Yayınları, Yayınevi

ÖNSÖZ

Ahmet Cevdet Paşa ve Mecelle konusu, daha lise yıllarında iken, bir kaç cümle ile bahsedildiği tarih derslerinde dikkatimizi çekmiş, bu konuya özel bir ilgi duymuştuk. Aradan geçen yaklaşık on senenin, üzerini külleyip unutulmaya terk ettiği bu merak, değerli bilim adamı Prof.Dr. Süleyman Ateş Bey'in konu tespitindeki önerisiyle tekrar gündeme geldi. Böylece bu konu üzerinde çalışmalara başladık.

Çalışmamız Ahmet Cevdet Paşa ve Mecelle olmak üzere iki ana bölümden oluşmaktadır. İlk bölümde Ahmet Cevdet Paşa'yı çocukluğu, yetişmesi, şahsiyeti, eserleri ve yaptığı devlet hizmetleriyle ayrıntılı olarak ele almaya çalıştık. İkinci bölümde ise, Osmanlının hukuk kaynaklarına dair kısa bir tetkikin ardından Mecelle'nin doğuş, hazırlanış ve yürürlükten kaldırılış seyrini inceledik. Mecelle'de Ahmet Cevdet Paşa olgusunu çeşitli yönlerden araştırmaya çalıştık. Çalışmamızla çok geniş bir alanda uygulanan, değişik dillere çevrilen, şerhleri yapılan Mecelle'nin Osmanlı hukuk tarihindeki yerine dikkat çekmek istedik.

Merhum Ebu'l Ulâ Mardin'in "Medenî Hukuk Cephesinden Ahmet Cevdet Paşa" isimli eseri bu alanda şimdiye kadar yapılan çalışmaların en mükemmeli olarak kabul edilir. Mecelle ve Ahmet Cevdet Paşa konulu çalışmaların ilk başvuru kaynağı konumundaki bu eserden, çalışmamızda doğal olarak biz de yararlandık.

Mecelle, İslâm Fıkhının muamelât kısmını sistematik hale getirerek elli yedi yıl Osmanlı İmparator-

luğunun Medenî Kanun ihtiyacını karşılamış hukukî bir eserdir. Bizde 1926 yılında yürürlükten kaldırılmasına rağmen, bir çok İslâm ülkesinde ve hatta İsrail'de uzun yıllar uygulanmış, etkisi zamanımıza kadar uzanmıştır.

Hukuk tarihimiz ve onun en önemli evrelerinden birini teşkil eden Mecelle üzerinde yapılacak ilmî çalışmalar başta önceki hukukumuz hakkında güvenilir bilgilere ulaşmamızı sağlamanın yanında, daha pek çok faydaları da beraberinde getireceği kanaatindeyiz.

Konu tespitindeki yardımlarından dolayı Prof. Dr. Sayın Süleyman Ateş'e, çalışmalarım esnasında yakın ilgilerini gördüğüm Prof.Dr. Sayın Bilâl Dindar'a, rehber hocam Yard.Doç.Dr. Sayın Osman Zümrüt'e, çeşitli vesilelerle yardımlarına başvurduğum Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi'nin değerli öğretim üyelerine burada teşekkürü bir borç bilirim.

Temel ŞEN

G İ R İ Ő

Tarihte kurulmuş Türk devletleri arasında Osmanlı İmparatorluğu, en uzun süre yaşamış olması yönüyle özel bir durum arzeder. Kuşkusuz bu devlet, kendiliğinden ortaya çıkmamış, daha önce kurulan Türk ve İslâm devletlerinin idarî, hukukî, sosyal ve kültürel kurumlarının hazırladığı ortamda doğmuş, gelişmiş ve tarihteki yerini almıştır.

Altı yüzyılı aşan ömrü kuruluş, yükselme, duraklama, gerileme ve çöküş ana devirlerine ayrılan bu devletin hukuk sistemini İslâm Hukuku ve bu hukukun içinde zengin bir uygulama alanı bulan örfî hukuk oluşturmuştur.

Osmanlının ilk dönemlerine ait hukukî malzeme bazı fıkıh kitapları ve bunlara dayalı fetva mecmualarından ibaretti. Bunlar o günün şartları için yeterli geldiğinden herhangi bir kanunlaştırma (tedvîn-codification) hareketine girişilmediğini görüyoruz.

Yükselme döneminde ise Osmanlılar, toplumsal yapının ihtiyaç duyduğu hukukî meseleleri çözümlenmeye yönelmişlerdir. Bu maksatla hukuk sahasının belli alanlarında bazı hukukî düzenlemelere ve küçük çaplı kanunlaştırma hareketlerine gitmişlerdir. Yine bu

dönemde, Osmanlı Türkleri hukuk sahasında büyük hukukçular yetiştirerek, İslâm Hukuku'na dayalı ölmez eserler vücuda getirmişlerdir.

Kanunî ve Fatih Kanunnameleri bahsettiğimiz dönemin olgun ve başarılı ürünleridir. Garpta Muhteşem, şarkta Kanunî diye tanınan büyük hakanlarımızdan Sultan Süleyman için şarkiyatçı Ortalon'un şu sözleri bu dönem Osmanlı Devletinin hukukî karakter ve seviyesini göstermesi açısından son derece önemlidir: "Sultan Süleyman'ın eserleri bir sıraya konulsa, en alt katta muharebeleri, onun üstünde bıraktığı âbideler, en üstte ise kurmuş olduğu ilmî ve hukukî müesseseler gelir."¹

Ayrıca yine bu dönemlerde yetişen Ebussuud ve Ali Efendi gibi büyük hukukçular, muayyen meseleler hakkında verdikleri reyler ve fetvalarla bir kısım meseleleri toplamış ve tatbikatçılara yol göstermişlerdir. Fakat saydığımız bu hareketler geniş ve sistematik bir kanunlaştırma şeklini almamış, İslâm hukukuna dayalı bir kanun(code veya Mecelle) ortaya çıkmamıştır.²

Bu dönem hukuk birikimini daha çok hukukî, cezaî ve idarî alanları kapsayan ya doğrudan doğruya fıkıh kaideleri, ya da kanun addedilmiş din kaideleri oluşturmaktadır.

Hukukî sahadaki bu kabil düzenlemeler, Osmanlılar için uzun süre yeterli görüldüğünden hukukun, özellikle de medenî hukukun tedvînine ihtiyaç duyulma-

1. Ahmet Akgündüz, Mukayeseli İslâm ve Osmanlı Hukuku Külliyyatı, Diyarbakır 1986, s.VII.

2. S.Sami Onar, "Osmanlı İmparatorluğunda İslam Hukukunun Bir Kısımının Codification'ü", I.Ü.H.F.Mecmuası, C.XX, İst. 1955, S.1-4, s.57.

mıştı. Osmanlı Devletinde derli toplu, etraflı ve sistemli bir kanunlaştırma hareketinin görülmeyişinin en önemli sebebini de Osmanlının bir İslâm devleti, hükümdarının da bir İslâm halifesi olması teşkil ediyordu. Şahsî ve ailevî münasebetleri dinin hükümleri belirlediği için bu hususlara ait ayrı bir kanun yapımı hatıra dahi gelmiyordu.³

XVII. yüzyıldan itibaren devletin genel yapısı, dış görünüşündeki ihtişama rağmen, bozulmaya yüz tutmuştu. XVIII. yüzyılda ve XIX. yüzyıl başlarında hızlanarak devam eden bu kötü gidişin elbette bir çok sebebi vardı.

Devlet, iç ve dış gaileler yüzünden ileriye görememe neticesinde, çağa hazırlıksız yakalanmış ve hemen her sahada bir bocalama ve keşmekeşlik kendini göstermişti.

1789 Fransız İhtilâlinden sonra milliyetçilik hareketleri sonucu ve güçlü devletlerin kıskırtmalarıyla bir çok eyalet bağımsızlık istemiş ve bu maksatla birbiri ardınca ayaklanmışlardı.

Bütün bunlar yetmiyormuş gibi devlet ricali menfaat ve post kavgaları gibi küçük hesaplar peşinde koşmaktaydı. Başa geçen sadrazamlar daha yerlerini ısıtmadan görevden alınmış, ülkede istikrarsız bir dönem yaşanır olmuştu.

Ulema sınıfı ise eski vakar, ilmî zenginlik ve yeterlilikten uzaklaşmış, kendini yehileyememiş, buna ihtiyaç da duymamıştı. Bu olumsuzluklardan hukuk da nasibini almış, gelişen şartlara cevap veremez olmuştu.

3. H.Veldet Velidedeoğlu, Kanunlaştırma Hareketleri ve Tanzimat, s.18.

Bütün bu olup bitenler bir şeyler yapılması lazım geldiğinin en belirgin habercileriydi. İşte bu maksatla düzensizlik, geri kalmışlık ve ataletten kurtulma çareleri aranmış ve bir takım yenilik hareketlerine girişilmişti.

Öncesinde bazı önemli yenileşme hamleleri olmasına rağmen, asıl değişim Tanzimat Fermanı ile yapılmak istenmişti. Tanzimat Fermanı, Osmanlı devletinde yüz elli seneden beri devam eden gerilemenin mevcut kanunlara (şeriata) riayet olunmamasına atfetmekle başlamış ve memleketteki düzensizliği bizzat hükümdar ağzından resmen itiraf etmişti. Bu düzensizliği gidermenin en basit çaresi, yeni bir düzenlemeye gitmekti. Bu gayelerle 3 Kasım 1839'da bir takım hukukî değişiklik ve yenilikler içeren Tanzimat Fermanı, 1856'da da onu tamamlayıcı mahiyette Islahat Fermanı ilân edildi.⁴

Şartların kaçınılmaz kılması, dış güçlerin azınlıkları bahane eden baskıları neticesinde girişilen bu yenileşme sürecinde, sık sık kanun yapma ve kanun iktibas etme hareketlerine şahit oluyoruz. İktibas edilen bu kanunlar genellikle Fransa'dan alınmış ve daha çok ticarî sahayı ilgilendiren kanunlar olduğundan halk ve ulema nezdinde fazla tepki uyandırmamıştı. Fakat iş yine kendisine ihtiyacın doruk noktasına ulaştığı "medenî kanun" meselesine gelince durum değişti.

A.Cevdet Paşa'nın "Bir milletin kavanin-i esasiyyesini böyle kalb ü tahvîl etmek o milleti imha hükmünde olacağından bu yola gitmek caiz değildir"⁵

4. a.e. s.37.

5. Cevdet Paşa, Tezakir, Yayınlayan Prof. C.Baysun, T.T.K. Basımevi, Ank.1986, C.1, s.63.

sözlerinde ifadesini bulan karşı çıkma ve ateşli muhalefet neticesinde bu alanda ithal kanuna(Code-Civile) müsaade edilmemiş, bunun akabinde de Hanefî fıkına dayanan bir kanunlaştırma hareketine, yani Mecelle'nin hazırlanmasına başlanmıştır.

"Mecelle", ilahî vahye dayanan ve asırlardır dağınık halde bulunan zengin hukukî bir mirasın sadece tek mezhebe (Hanefî) ait olanının tedvîni(codification) girişimidir.

"Hukuk da edebiyat gibi ait olduğu milletin içtimaî ve iktisadî durumunu aksettiren, bu sahada ulaşılabildikleri anlayış ve gelişme seviyesini ifade eden bir gölge, bir resim mesabesinde. Bir hukukun ilerilik, yükseklik ve prensiplerinin ebediliğe lâyık olma derecesi, ihtiva ettiği küllî ve dünya çapında itibara mazhar hukukî mefhumlar taşıyan kaidelerinin miktarı ve milleti devamlı bir gelişme ve iyileşmeye yönelten kabiliyetiyle ölçülür."⁶

Bu cümleden olarak "Mecelle" de Türk milletinin hukuk sahasında ulaştığı seviye ve gelişmeyi gösteren bir mikyasa sayılabilir.

Muhammet Hamidullah, Türkler ve hukuk konusunda şu ilgi çekici tespitte bulunur: "Müslümanlarda usûlü'l-fıkh tarihini tedkik ederken müessisi İmam-ı Şafiî'den sonra, bu ilmin tekâmül ve inkişafını Türklerle borçlu olduğunu görmekte hayretlere düştüm. Maturidî, Kasasü'r-Râzî, Dabûsî, Serahsî, Ebu'l-Yüsrî Pezdevî, Ebu'l-Usrî Pezdevî, Alâuddin Semerkandî hemen hepsi Ortaasya menşeli, yani Türk idiler. Eski Türkler dünyanın hiç bir yerinde, ne Romalılarda ne Çin-

6. Hayrettin Karaman, Yeni Gelişmeler Karşısında İslâm Hukuku, İst.1982, s.12.

lilerde ve ne de diğ er milletlerde mevcut olmayan bir hukuk ilmini icat etmek kabiliyetini gösterdiklerine göre ü mid edilir ki yeni Türkler, mazilerinin mirasını tetkik ve onların kıymetini takdir ettikten sonra diğ erlerinden iktibas ve onları takip yerine, başkalarına yeniden ş erefli bazı şeyler vermeyi ve onlara rehber olmayı bileceklerdir."⁷

Ahmet Cevdet Paşa'nın başkanlığında Mecelle'yi meydana getiren ilmî heyet, Türklerin hukuk sahasındaki kabiliyet ve meziyetlerini gösterir bir tarzda, İslâm hukukundan, günün ihtiyaçlarına cevap verebilecek mahiyette bir kanun vücud a getirilebileceğ i fikrinden hareketle Mecelle'yi hazırlamaya başlamışlardır. Bu özelliğ i itibarı ile Mecelle Türk Hukuk Tarihinde önemli bir merhale sayılmıştır.⁸

Böylece A.Cevdet Paşa ve cemiyet ü yeleri hazırladıkları "Mecelle"yi Türk Hukukuna kazandırdıkları gibi, kendileri de hukuk tarihindeki seçkin yerlerini almışlardır.

7. İsmet Sungurbey, Ebû'l-ulâ Mardin, K.T.B.Y., Türk Büyükleri Dizisi, No:91, İst.1988, s.47.

8. M.Reşit Belgesay, "Mecelle'nin Küllî Kaideleri ve Yeni Hukuk, Hukuk Fak. Mec., S.36, s.561.

I. B Ö L Ü M

AHMET CEVDET PAŞA'NIN HAYATI

A - SOYU VE ÇOCUKLUĞU

Ahmet Cevdet Paşa, 1822 yılının 26/27 Mart gecesi Osmanlı İmparatorluğunun Tuna eyaletinde bulunan Lofça(bugün Bulgaristan sınırları içindedir) kasabasında doğmuştur. Asıl adı Ahmet olup Cevdet mahlasını sonradan almıştır. Babası Lofça meclisi azasından ve İstabl-ı Âmire pâyelilerinden İsmail Ağa, annesi aynı kasabada Topuzoğlu adı ile tanınmış bir aileden olan Ayşe Sünbül Hanım'dır.

Cevdet Paşa'nın bilinen en eski ceddi, Kırklarelili bir sergerde olan Yularkıran Ahmet Ağa'dır. Ahmet Ağa, vezir Baltacı ile Prut savaşına katıldıktan sonra Kırklareli'ne dönmeyerek Lofça'ya yerleşmiş, zamanla kasabanın ileri gelenlerinden olmuş, oğlu İsmail Efendi de Lofça'ya müftü tayin edilmişti.

Cevdet Paşa'nın dedesi Ali Efendi, Lofça âyânlarının muhasebe kâtipliğini ve kâhyalığını yapmış, haccı gidip gelmiş, münevver bir zattı. Babası İsmail Efendi ise kendi âleminde yaşamayı yeğlediğinden çiftliğiyle ilgilenir, geçimini ona göre ayarlardı.

B - ÖĞRENİMİ

1) Lofça'da:

Ahmet Cevdet ilk tahsilini Lofça'da yapmıştır. Hem mektepte okumuş, hem de Lofça müftüsü Ömer Efendi'den ve diğer ulemadan ulûm-ı şeriyeye ait dersler almıştır. Onun Ömer Efendi'den okuduğu Mültekâ v.b. fıkıh eserleri, tüm hayatı boyunca devam eden fıkıhla içiçeliğinin temellerini oluşturmuştur.⁹ Son derece zeki ve çalışkan idi. On altı yaşlarına geldiğinde Lofça'da tahsil için devam edeceği bir müessese kalmamıştı.

2) İstanbul'da:

Ahmet'in kabiliyet ve zekâsıyla çevrede temayüz etmesi üzerine, bazı kişiler onun İstanbul'da Mekteb-i Harbiye'ye girmesini tavsiye ettilerse de, torununun yetişmesi ve tahsil hayatıyla yakından ilgilenen, onu teşvik eden dedesi Ali Efendi, onun, tahsil-i ulûm-ı âliyye için İstanbul'a gitmesini istiyordu.

Ahmet'in anne ve babası ise çocuğun küçüklüğünü ve maddî problemleri bahane ederek onun hiç bir yere gitmesini istemiyorlardı. Fakat çocuğun yetişmesinde çokça emeği bulunan dedesi Ali Efendi, masrafları üzerine alıp onları razı ederek 1255(1839) başlarında Ahmet'i medrese tahsilini tamamlamak üzere İstanbul'a gönderir.

Ahmet İstanbul'da Çarşamba Pazarında, Papas-oğlu Medresesinde bir hücreye yerleşir ve Fatih Camii Şerifi'nde şer'î ilimler ile meşgul olmaya başlar.

9. Cevdet Paşa, Tezakir, T.D.K. Ank.1986, C.4, s.4.

Ahmet, ilk derslerini Fatih Camii'nde Toyranlı Mehmet Efendi'den alır. Bu hocadan fazla yararlanamayacağını anlayınca İmamzâde Es'ad Efendi'den Akaid Şerhi okur. Antakyalı Said Efendi'nin "Mutavvel" dersine devam eder. Denizlili Yahya, Hafız Seyyid, Amasyalı Kara Halil ve Vidinli Hoca'dan feyizlenir. Ayrıca, Arnavut Ali Efendi'den, Birgevî Hoca Şakir'den, Akşehirli Ömer, Giritli Mustafa, Hekim Hamit Efendi'lerden de dersler okur.*

O zamanki uygulamaya göre üç aylar girince medrese talebeleri taşraya dağılırlar(cerre çıkarlar), gittikleri yerlerde vaaz ve nasihat ederler, bunun karşılığında da halktan yardım talep ederlerdi.

Ahmet ise cerre çıkmayıp İstanbul'da kalır, gece gündüz tahsil-i ulûm ile meşgul olurdu. Hatta kendi ifadesiyle "Eyyâm-ı ta'tilde, eyyâm-ı tahsilden ziyade kesb-i malûmat eylerdim"¹⁰ der. Bu suretle, diğer talebelerin on senede tahsil edemediği ilimleri beş altı senede tamamlar.

Ahmet daha bu senelerde medrese bilgilerini modern bilgilerle tamamlamak çarelerini araştırır. Bu maksatla hesap, hendese, cebir v.s. ilimleri de okumuştur. Kendisi, Hendese-i Hâne-i Berriye hocası Nuri Bey'e Muhtasar Meânî ve Kaadî Mîr gibi kitaplar okutmuş, karşılığında kendisi de ondan hesap, cebir, hendese, logaritma, usûl-i hendese, mecmû'atü'l-mühendisîn, Oktant risalesi ve İshak Efendi'nin "ulûm-ı

* - Cevdet Paşa'nın medrese hocaları, o dönemin meşhur âlimleri ve bunların dereceleri hakkında Tezakir, C.4, s.8; Ebu'l-Ulâ Mardin, Medenî Hukuk Cephesinden A.C.Paşa, İst.1946, s.16-20; Ali Ölmezoglu, A.C.Paşa, Hayatı-Eserleri, Türkiyat Ens.Mez.Tezi No:9, s.9'da teferruatlı bilgiler vardır.

10. Cevdet Paşa, Tezakir, C.4, s.7.

Riyaziyyesi" gibi yeni usûlle ulûm-ı riyaziyye okumuştur. Riyaziyatta karşılaştığı güçlükleri de Müneccimbaşı Osman Saib Efendi'den halletmiştir.¹¹

Ahmet'in İstanbul'daki tahsil hayatı, onun bitmez tükenmez ilim aşkının, yüksek kabiliyet ve istidadının bir göstergesidir. O hem medrese ilimlerini hem de müsbet ilimleri sair talebenin fevkinde tahsil ediyor, okuduğu eserlere şerhler, ta'likatlar ve risaleler yazıyor, ayrıca " العلم بئر والمذاكرة دلى " "İlim bir kuyudur, müzakere onun kovaşdır" kaidesinde müzakere ve tedris ile meşgul oluyordu.¹²

Ebu'l-Ulâ, onun, medrese yıllarından bahsederken şöyle der: "Cevdet Paşa merhum, davalı, mübahası, münakaşayı sever bir zat olduğundan talebelik hayatı bu kâbil hatıralarla doludur. Ders okurken düşündürücü sualler sorar. Muknî cevap alamazsa münakaşaya girer, hele kendi derecesindeki talebe ile mübahasa başlarsa üstünlüğünü onlara teslim ettirmeye kadar uğraşır dururdu. Karahalil Efendi Fatih Camii'nde "Vaz'iyeye" okuturken onunla yaptığı şiddetli münakaşaların menkıbeleri medreselerin inkırazına kadar nesilden nesile talebe arasında devam etmiştir. Merhumun tahsil devresindeki şu faaliyet ve gayreti, bilgin olarak yetişmeye hevesli, meziyetli, müdebbir, seciyesi kuvvetli bir gençten beklenegelen şeylerdir."¹³

Ona göre tatil günleri bayram günlerinden ibarettir. Geceli gündüzlü devamlı çalışıyor, araştırı-

11. Tezakir, C.4, s.7.

12. a.e. s.7.

13. Ebu'l-Ulâ Mardin, Medenî Hukuk Cephesinden A.C.Paşa, İst.1946, s.20-21.

yordu. Bu hummalı çalışma temposu sıhhatine zarar vermeye başlar. Bu durumu Tezakirde şöyle anlatır. "Gece-leri yatağa yatmayıp kitap mütalaa ederken uyuklar, kitap üzerinde uyur, uyanıp yine kitaba sarılır idim. Eyyâm-ı tatil ile olsun dinlenmez idim. Bu suretle vücuduma zaaf geldi. Hoca Hamid Efendi duyup beni bu derece çalışmaktan men eyledi."¹⁴

Bunun üzerine o, hem dinlenmek, hem de Farsça öğrenmek için tatil günlerinde Murat Molla tekkesine gitmeye başlar. Devrinin büyük Mesnevîhanlarından Murat Molla'dan Mesnevî okur ve 1844'te Dârü'l-Mesnevî'nin açılış merasiminde Padişahın huzurunda Mesnevî icazeti alır. Ayrıca devrin ileri gelen çoğu adamları, âlim ve şairleri dergahı ziyaret ettikleri için burada bir çok kimse ile tanışır, ilmî sohbet ve tartışmalarda bulunur. Şair Hoca Fehim ve devrin büyük tasavvuf şöhretlerinden Kuşadalı İbrahim Efendi ile de burada tanışmıştır.

Ahmet, Kuşadalı'dan ulûm-ı âliye ve özellikle de tefsîr alanında çokça istifade ettiğini söylemektedir.¹⁵ Ayrıca daha önceleri mantık ve hikmetle uğraşan Ahmet'te, bu yeni muhitin etkisiyle tasavvuf kitaplarını incelemek merakı uyanmış, bilhassa Muhyiddin İbn-i Arabî'yi okumuştur.¹⁶

Ahmet bir taraftan şer'î ilimlerle meşgul olurken bir yandan da müftü müsevvitliği yapıyordu. Bu fetva tesvîdi işinin, fıkıh bilmeyi gerektirdiği gibi iyi bir yazı yazma sanatını da gerektireceği âşikardır.

14. Tezakir, C.4, s.12.

15. a.e. s.15.

16. A.H.Tanpınar, 19.Asır Türk Edebiyatı Tarihi, İst.1976, s.160.

"Mamafih bu müstesna durumun âmîlini merhumun kendi tabiri vechile 'biraz mümarese kesbeylediği' fıkıh ilmine hevesinde değil, zihinlere hayret veren zekâsı ile, yüksek kabiliyet ve tükenmek bilmeyen say ve gayretinde aramalıdır. Cevdet Paşa'da yazı yazmak, okuduğunu kendi anladığını ilave suretiyle derinleştirmek ve vardığı neticeyi bir eser halinde yayınlamak gayreti pek genç bir yaşta başlar."¹⁷

Beyanü'l-Ünvan, Gayet'ül-Beyan, Emsile ve Bina gibi kitaplar üzerine ta'likatlar, medrese tahsilinin daha başlangıç yıllarına tesadüf eden eser ve çalışmalarıdır.*

Cevdet Paşa, bu tahsil yıllarından hatıratında tatlı anılarla dolu bir dönem olarak özlemle bahseder.¹⁸

Bu medrese yılları, bize ondaki öğrenmek, erişmek ve bilhassa dünyayı, etrafı tanımak arzusunu tam bir doğrulukla anlatır. "Yine o zamanlardan itibaren hayatının her tesadüfünü kendisi için faydalı yapmasını bilir. Hülasa bu tahsil senelerinde daima uyanık ve şuurlu, vaktini hiç israf etmeden, adeta sefere hazırlanan bir gemi gibi kendisini dikkatle techize çalıştığı muhakkaktı. Filhakika yapacağı yolculuk yarım asırdan fazla sürecektir."¹⁹

17. Ebu'l-Ulâ Mardin, Medinî Hukuk Cephesinden A.C.Paşa, s.14.

* - Bunlar için çalışmamızın "Eserleri" bölümüne bkz.

18. Tezakir, C.4, s.6-17.

19. Tanpınar, a.g.e., s.160.

Yukarıda bahsettiğimiz Murat Molla tekkesine devamı neticesinde, çevresinin etkisiyle şiir yazmaya başlar. Önceleri kendisine verilen "Vehbî" mahlasıyla yazıyordu. Daha sonra, 1259 yılında meşhur şair Fehim Efendi, ona "Cevdet" mahlasını verdi. Eserlerini tanıtırken bahsedeceğimiz üzere Divançesini oluşturan şiirlerinin çoğu bu dönemde yazılmıştır. Ahmet Cevdet bu atmosfer içerisinde Arap ve Acem edebiyatına ilgi duymuş, edebî mahfillere devam neticesinde fıkıhtan uzaklaşmıştır.

Bu arada Ahmet Cevdet zaman zaman Sultan Ahmet Camii'nde vaaz da ediyordu. Kendisine teklif edilen "Mekteb-i Harbiyye" Farsça hocalığını, sarığını çıkarıp fes ve setrî pantolon giymesi gerekeceği için kabul etmez. Çünkü onun emeli derslerden icazet aldıktan sonra neşr-i ulûm ve eser te'lifâtı ile meşgul olmak ve ismini ölümsüzleştirmektir.

C - MEMURİYETLERİ VE DEVLET HİZMETLERİ

1) İlk Memuriyetleri:

Ahmet Cevdet h.1260(1844/1845)'ta Çanat* payesi ile Premedi kazasına kadı olur. "Fakat bir müddet sonra İstanbul Camilerinde dersiam olarak ders verebilme selâhiyetini veren 'İstanbul Ruûsunu' elde edince, kadılıktan vazgeçerek öğretim sahasına geçer".²⁰

* - Çanat(Csanad) Macaristan'ın güneyinde bir şehir olup Osmanlı hakimiyeti döneminde bu mahal en küçük kadılıklardan biri sayılmış ve bu paye Macaristan'ın zıya'ından sonra da devam etmiştir. İslam Ansiklopedisi, İst.1963, C.III, s.116.

20. M.Şevket Eygi, Kıssas-ı Enbiya ve Tevarih-i Hulefa, (Önsöz), İst.1970, s.10.

Küçük yaşlardan beri ideali olan, uğruna geceyi gündüze katarak çalıştığı tedris hayatına başlaması Ahmet Cevdet'i çok sevindirmişti. Adet olduğu üzere, verilen üç günlük ziyafeti emsâlinden daha üstün olarak tertiplemiş, biriktirdiği tüm paralarını harcadığı gibi, o zaman için külliyyetli bir yakün tutan 1500 kuruş da borçlanmıştı.

Hicrî 1262'de meşhur Mustafa Reşit Paşa ilk defa sedaret makamına getirilince, Meşihatten, yeni kanun ve nizamnameler için lüzumlu şer'î malumat hususunda kendisine müracaat edilecek açık görüşlü, münevver ve âlim bir zat istemişti. Meşihat de bu iş için Ahmet Cevdet'i muvafık görmüştü. Ahmet Cevdet Reşit Paşa'yla bu vesile ile tanışır. Reşit Paşa'nın böylesine önemli bir iş için gönderilen zatın çok genç oluşundan dolayı duyduğu endişeler, Ahmet Cevdet'i yakından tanımaya başlamasıyla güven, itimat ve hayranlığa dönüşür. Öyle ki Reşit Paşa onu çocuklarına muallim yaparak kendi konağına bile yerleştirir.

Tanzimatın iki mühim siması Âli ve Fuat Beylerle Reşit Paşa'nın konağında tanışır ve onlarla arkadaş olur. Ahmet Cevdet on beş yıla yakın Reşit Paşa'dan hiç ayrılmaz. Bu süre, Cevdet Efendi'nin ileride yapacağı devlet hizmetleri için çok önemli bir yetişme devresi olmuştur.

"Bu zaman zarfında ilmini ve tecrübesini geliştirmiş, siyasî olayları yakından takip neticesinde, siyasî ilimlere ilgisi artmış ve bir garp dilini bilme zarureti hissetmiştir. 'Hilelerinden emin kalamak için yabancıların dillerini öğrenmek' lüzumunu ihtiva eden Hadis-i Şerife rağmen o devirde ecnebî lisanının tahsili, ulemanın şiar ve vakarına münafî

olacağı gibi batıl ve şeriat harici bir itikat yüzünden gizlice okumak zorunda kaldığı Fransızca'yı yazabilecek kadar öğrenememiştir."²¹

Arzusu, medreseye çekilerek kendi âleminde olmak, ömrünü neşr-i ulûma hasretmekti, fakat Reşit Paşa'nın tesiriyle bu gayeden yavaş yavaş uzaklaşmış, bir takım idarî ve siyasî vazifeleri de kabule mecbur olmuştu.

1848'de Cevdet Efendi'yi ilk mühim vazifesinde görüyoruz. O sene Bükreş'te bulunan Fuat Paşa'ya, Reşit Paşa'nın şifahî talimatını götürmeye memur edilir. Bu görev vesilesiyle uzun süredir ayrı kaldığı Lofça'ya gider, anne ve babasının yanına uğrar. Fakat orada fazla kalamaz. Rusçuk'a gelir, orada tebdil-i kıyafet eder, yani setri pantolon giyer. Eflak üzerinden Bükreş'e geçer. Orada Fuat Paşa ile görüşür ve Reşit Paşa'nın irâdatını tebliğ eder.

Burada bir hususun açıklığa kavuşturulmasında fayda mülahaza ediyoruz. Vaktiyle Mekteb-i Harbiyye Fârisî hocalığı teklif edildiğinde "Eana başımdan sarığı çıkarmak güç geldi. Vaiz cübbesi giymekten haz etmediğim gibi böyle tebdil-i kıyafet dahi mizacıma muvafık değil idi."²² diyerek fes ve setri pantolon giymeye yanaşmayan Ahmet Cevdet, memleketin menfaati söz konusu olunca kıyafetini değiştirmekte en ufak bir tereddüt göstermemiştir.

21. Ebul-Ulâ Mardin, a.g.e. s.30. Ayrıca Mardin, Cevdet Efendi'nin Fransızca bilip bilmediğine dair muhtelif kaynaklardaki farklı görüşleri adı geçen eserinde vermiştir: s.30-33, dipnot. Alıntıda sözü edilen Hadis için bkz. Ebu Davud, İlim 2; Tirmizî, İsti'zân, 22; Müsnedü İbn Hanbel, 5/186.

22. Tezakir, C.4, s.16.

Ahmet Cevdet, bu fevkalâde önemli görevini lâıyıkıyla başarmış ve İstanbul'a dönmüştü. Rahatsızlığı nedeniyle doktorlarca kendisine tavsiye edilen Bursa kaplıcalarına giden Fuat Paşa, Cevdet Efendi'yi de beraberinde götürür. Orada iki arkadaş, epeydir tasarladıkları "Kavaid-i Osmaniye"yi yazarlar ve "Şirket-i Hayriye Nizamnâmesi"nin esaslarını hazırlarlar.

Cevdet Efendi'nin ilk resmî vazifesi, Şeyhülislâm Arif Hikmet Bey'in ikazı ile 1850'de tayin edildiği "Neclis-i Maarif Azalığı" ve "Darül-Muallimîn Müdürlüğü"dür.²³ Zaten birincisi kurulduğundan beri bütün faaliyetlerine iştirak etmekteydi. Müdürlüğünü deruhte ettiği dönemde ise Darül-Muallimîn'i ıslah etmiş, idarî teşkilatını ve tedrisât programlarını bir düzene koymuştu.²⁴

Cevdet Efendi böylece kendini maarif işlerine adanmış. Herkesin okur-yazar olmasını arzuluyor, bunun için de lisanda sadeleşmeyi savunuyordu. Memlekette ilim ve irfanın yaygınlaştırılması için bir Encümen-i Daniş'in kurulmasını istiyor, her vesile ile bunu gündeme getiriyordu. Nihayet Cevdet Efendi devlet büyüklerini ikna ile, Fransız Akademisi tarzında, iç azası kırk, dış azası sayısız olup, her ay toplanacak olan "Encümen-i Daniş" in kurulmasını sağlar. Ancak Ahmet Cevdet Efendi, böylesine samimi gayelerle açılan Encümen-i Daniş'e hatırı için bir takım kimseler alındığından dolayı umulan gayenin hasıl olmamasından yakınmaktadır, ki zaten üzerine aldığı eser yazma görevini encümen üyeleri arasında sadece kendisinin ye-

23. Ali Ölmezoglu, A.Cevdet Paşa, s.14.

24. M.Şakir Ülkütaşır, Cevdet Paşa Hayatı-Şahsiyeti Eserleri, Ank.1945, s.11.

rine getirmesi de onun haklılığını göstermektedir.²⁵

1851'de Fransızların meşhur Akademisi örnek alınarak kurulan "Encümen-i Daniş"e aslî üye seçilir.²⁶ Bu encümenin ilk eseri olarak da onun "Kavaid-i Osmaniyyesi" Sultan Abdulmecit Han'a sunulmuş, o da sadrazam Reşit Paşa'ya eserin basılmasını, Cevdet Efendi'nin de terfî ile taltif olunmasını, fakat bu terfîin onu memnun edecek surette olmasını emretmişti.

"Encümen-i Daniş azalığı Cevdet Efendi'nin meslekî ve ilmî hayatında bir dönüm noktası, bir istikrar merhalesidir. Cevdet Efendi bu vazife üzerinedir ki uğraştığı çeşitli ilimler arasında Tarihi seçmiş ve bu vadideki çalışmalarına ölümü anına kadar devam etmiştir."²⁷

Encümen-i Daniş'te ilm-i tarih bölümlere ayrılarak üyelere tevzi edildiğinde, Ahmet Cevdet'e de Kaynarca musalehasından Vak'a-yı Hayriyye'ye kadar olan kısım düşmüştü. O dönemde zuhur eden karışıklıklardan dolayı diğer görevli kimseler ya hiç yazmaya başlayamamış, ya da yazdıkları yarım kalmıştı. Üzerine aldığı vazifeyi bir tek Cevdet Efendi layıkıyla yapmış ve encümenin ilk ve yegane eserini meydana getirmiştir. Burada onun üzerine aldığı görevi ne denli dikkat ve itina ile yerine getirdiğine şahit oluyoruz. Ayrıca Cevdet Efendi'nin bu eseri devlet hizmetiyle dopdolu bir hayat içerisinde ve otuz yıl uğraşıp sabrederek vücuda getirdiğini de göz önünde bulundurursak, mesele daha iyi kavranmış olur.

25. Ebu'l-Ulâ Mardin, a.g.e. s.38-39 Dipnot.

26. M.Şakir Ülkütaşır, a.g.e. s.11.

27. Mardin, a.g.e. s.40.

Siyasî hayatının başlangıç yıllarını yaşamakta olan Ahmet Cevdet, kaza mesleğinden iyice uzaklaşmıştı. Tedrise olan zaafını tatmin için de Âli Paşa'nın da dahil olduğu bazı zevata dersler vermiştir. Âli Paşa, Cevdet Efendi'den Birgevî'nin Avâmil'ini ve mantıktan İsağucu'yu okumuştur.²⁸

Sadrazamlıktan çekildikten sonra, Paris elçiliğini müteakip Hariciye Nazırlığı ile İstanbul'a dönen bir müddet sonra yeniden sadrazam olan Reşit Paşa, memleketin içinde bulunduğu buhrandan kurtulmasının ancak ilim ve irfanın yaygınlaştırılmasıyla mümkün olacağına inandığı için, maarif işlerine özel bir önem vermişti. Bu maksatla sağ kolu mesabesinde olan Ahmet Cevdet'i bu alanda görevlendirdi. "Ayda bir kere toplanan Maarif Meclisinin bütün layiha ve mazbatalarını Cevdet Efendi kaleme alır ve memleketin muhtaç bulunduğu mevzuatı tedvîne çalışırdı."²⁹

"1852'de Mısır'da Hidiv ailesi arasındaki bazı ihtilafları halletmek için Fuat Paşa Mısır'a gittiğinde, ilmiyye sınıfından Cevdet Efendi de beraber gönderilmişti."³⁰

Siyasî görevler birbiri ardına geliyor, Cevdet Efendi medreseden iyice uzaklaşıyordu. Siyaset ortamının sevimsizliğini artık daha yakından gören Cevdet Efendi, elinden geldiği kadar yapıcı, uzlaştırıcı olmaya çalışıyordu. Devlet ricali arasında meydana gelen gruplaşmalardan uzak oluşu, tarafsız kalışı, zaman zaman onu müşkül durumlarda da bırakıyordu. Bu nedenle, farkında olmadan kendisini içinde bulduğu, siyasetten uzaklaşmayı ve medreseye dönmeyi arzuluyor-

28. Ebu'l-Ulâ Mardin, a.g.e. s.35 dipnot.

29. a.y. s.35.

30. Osman Keskiöğlü, A.Cevdet Paşa Hayatı ve Eserleri, A.Ü. İlahiyat Fak. Der. Ank.1966, C.14, s.222.

du. İşte bu ruh hali içerisinde söylediği bir gazelinin başlangıcı şöyledir:

"Yârin vefası yok dil-i ağıâr kîne-cû
Cevdet azîmet etmeli uzlet diyârına"³¹

Tarafsızlığından dolayı maruz kaldığı bu sıkıntılara rağmen bazen ... bunun semerelerini de görürdü. Abdülmecid'in Bâb-ı Âli'ye gelişini ve kendisine iltifatını şöyle anlatır: "...Abdülmecid Han fakirin hizasına geldikte cüz'î tevakkuf ile Âli Paşa'ya atf-ı nazar ederek, Cevdet Efendi bu değil mi? Âli Paşa -Evet efendim. Padişah -Ben anı çok severim. Zira hem dirayetli ve hem ma'lumatlı bir zattır. Hem de hüsn-i ahlâkı vardır."³² Yine bu tarafsızlığı ve doğrunun yanında yer alışı ile Reşit Paşa'nın da güvenini kazanmış, hatta onun sırlarını paylaştığı kişi olmuştur.

Cevdet Paşa Reşit Paşa ile olan bu yakınlığını şöyle anlatır: "Reşit Paşa Küçükku'ya iftariye ve yemek ısmarladı ve fakiri kayığına aldı. Akşam üzeri Küçükku'ya gelip birlikte iftar ettik. Abdest alıp akşam namazlarını kıldık. Paşa her akşam sairînden mektum olarak müdavim olduğu evradını okudu. Sonra çayırda birer iskemle üzerine oturduk. Yâr u ağıârdan hâli olarak saatlerce müzahabete koyulduk. Paşa tamamıyla açıldı. Benimle dertleşti. Uzun uzadıya hasbihal etti. Evvela hakk-ı fakirde makeddema güvenini giderecek nasıl sözler söylenmiş olduğunu ve keyfiyeti ne vechile tahkik ve sıdk u ihlasımı nasıl

31. Tezakir, C.4, s.62 "Dost vefasız, yabancıların gönlü kin dolu/ Cevdet yalnızlık diyârına gitmeli"

32. a.g.e. s.62.

tecrübe eylediğini beyan etti. Fuat Efendi'nin televvününden şikayet eyledikten sonra teferruata girişti ve politikaca ne hâl ü mevki'de bulunduğunu izah eyledi. İşte ol vakit ne mevki'de bulunduğumu anladım ve bu hâl ü mevki'nin nezaketini bildiğimden ve artık evvelki gibi lâ-übâliyâne her tarafla görüşmeyeceğimden biraz telaş eyledim."³³

Cevdet Efendi'nin bundan sonraki hayatı, sık sık değişen memuriyetlerinin ve her vesile ile hazırladığı eserlerinin tarihinden ibarettir.³⁴

1854'te "Tarih-i Cevdet" ismiyle meşhur olan kıymetli eserinin ilk üç cildini bitirir, Padişah Abdülmecid Han'a takdim eder. Hakan bundan son derece memnun kalmış, bunun üzerine bu değerli ilim adamının rütbesi Süleymaniye'ye yükseltilmişti.

1855'te şair Akif Paşa'nın oğlu, Takvimhane nazırı Nail Bey'in vefatı üzerine Ahmet Cevdet, mümtaz şahsiyeti ve tarih ilmine olan vukufiyeti sebebiyle Vak'anüvis tayin edilir.

2) Metn-i Metin Cemiyet Üyeliğinden İlk Adliye Nazırlığına Kadar:

1857'de ilm-i fıkıhtan Metn-i Metin ismiyle bir kitap telif etmek üzere Meclis-i Âli Tanzimat Dairesinde teşkil olunan komisyona³⁵ aza olur. Bu komisyon

33. Tezahir, C.4, s.69-70.

34. Tanpınar, a.g.e., s.161.

* - Bu komisyon fıkıhın muamelât kısmından sadece Kitabü'l-Büyükü'ü "Alış-veriş bölümü"nü yazmış, fakat Metn-i Metin'i tamamlayamadan dağılmıştır. Bkz.M. Ş.Ülkütaşır, a.g.e.,s.12.

Bu komisyon sudur-u izamdan Rüştü Molla Efendi'nin riyasetinde İstanbul kadısı Tahir Efendi, maarif azasından Hüsam Efendi, Ali Ratip Bey ve A.Cevdet'ten oluşmuştu. Bkz. Mardin, a.g.e., s.47-48.

İslâm fıkhnının muamelât kısmını kaidelerirerek herkesin kolayca anlayıp istifade edeceği bir kanun kitabı haline getirecekti. Ahmet Cevdet bu komisyon azalığı vesilesiyle fıkıh kitaplarının mütalaasına dalmış, ayrıca devrinin büyük fıkıh otoriteleriyle tanışma fırsatını da bularak onlardan istifade etmiştir. Bu itibarla bütün ömrü boyunca devam edecek olan hukukla alâkası başlamış olur. Bu görevin akabinde Galata Mollalığına bilahare de Mekke-i Mükerreme dayesine ulaşır. Bu tarihten itibaren bu büyük adamın himmet ve gayretinden vatan ve millet için hayırlı diye düşünölen her işte istifade edilmek yoluna gidilmiştir.

Cevdet Efendi 1857'de yaşının ve rütbesinin küçüklüğüne rağmen kendisine kıymetli bir mesai sahası olan Meclis-i Âli Tanzimat azalığına ve ilaveten arazi komisyonu başkanlığına tayin edilir. Düsturda neşrolunan "Arazi Kanunnamesi", Tapu Nizamnamesi, Talimat-ı Muvakkate ve Tarifnamesi hep bu komisyonda incelenip düzenlenmiştir.³⁵

Bundan böyle Ahmet Cevdet Efendi'yi devletin yeni kanun ve nizamnamelerinin tanziminde en mühim vazifeleri deruhte ederken görüyoruz. Yukarıda değindiğimiz arazi kanunnamelerinde olduğu gibi, meclisin hazırlamakta olduğu ceza kanunnamesinin tamamlanmasında da önemli rolü olmuştur.

Bütün bu resmi işlerin yorgunluğuna rağmen bir taraftan Tarih-i Cevdet'i yazıyor, diğer taraftan vaktiyle Pirîzâde Sahib Efendi'nin yanında bıraktığı Mukaddime-i İbn-i Haldun'u tercüme ediyordu. Bu ter-

35. Osman Keskiöđlu, a.g.m. s.222.

cümesini bitirmesi üzerine bazı zevat Şeyhülislâm Sa'duddin Efendi'ye Cevdet Efendi'nin terfiinin lazımlı geldiğini hatırlatmaları üzerine Sa'duddin Efendi: "Cevdet Efendi'nin peyderpey meydana çıkardığı te'lifat için mükafat yetiştirmeye tarik-i ilmiyenin tahammülü yoktur." diyerek onun terfiini engellemiştir.³⁶

Reşit Paşa'nın 1858'de ölümünden sonra Âli ve Fuat Paşa'lar Cevdet Efendi'ye Vidin valiliğini teklif ettilerse de o, meslek değiştirmek istemediği için, bu görevi kabul etmemiştir. Hâlâ gönlünde münasip bir maşa eriştikten sonra neşr-i ulûmla meşgul olmak düşüncesi yatıyordu. Bu duygu onda tüm ömrü boyunca sıcaklığını muhafaza edecek, fakat o bir türlü özlemini her an duyduğu bu idealine ulaşamayacaktır. Çünkü bundan sonra devletin her yapacağı teşebbüste Cevdet Efendi ya başkan, ya aza olarak muhakkak görevlendirilecek ve o bu kadar meşgale arasından sıyrılıp medreseye çekilemeyecektir.

1859'da sadrazam Kıbrıslı Mehmet Paşa'nın Rumeli teftişinde o da bulunur. Bu sırada geçen hizmetleri dolayısıyla İstanbul payesini kazanır, ardından da Takvim-i Vekayi'i ıslah için kurulan komisyona aza tayin edilir. 1861'in Temmuz ayında Meclis-i Âli Tanzimat ile Meclis-i Vâlâ-yı Ahkâm-ı Adliyye'nin birleştirilmesiyle teşekkül eden Meclis-i Vâlâ'da aza olur ve bu meclisin nizamnamesini kendisi kaleme alır. Fakat burada da fazla kalamaz, zira İşkodra'da çıkan ihtilâli bastırmakla görevlendirilmiştir. Bu görev üzerine Ahmet Cevdet, Meclis-i Vâlâ reisi Kâmil Paşa'ya "Devletin böyle mühim bir işinde tered-

36. Tezakir, C.4, s.79.

düt eylemek caiz olmaz. Fakat şimdiye kadar yalnız başıma böyle bir işte bulunmadım. Şayet bir kusur edersen mazur olurum" dediğinde Kâmil Paşa'nın "Sen bu memuriyeti kabul ettiğin gibi biz işin yarısını bitmiş addeyleriz" demesi, yönetimce kendisine duyulan güveni belirtmesi bakımından önemlidir.³⁷

İdarî, mülkî ve askerî geniş selahiyetlerle ve fevkalâde komiser sıfatı ile gittiği İşkodra'da kısa sürede olumlu sonuç alması onun idarecilik ve teşkilatçılıktaki kabiliyetini de ispatlamıştı.

İşkodra dönüşünde Anadolu ve Rumeli'ye gönderilen müfettişlerin Bâb-ı Âli'ye yaptıkları tavsiyeleri tetkik eden heyetin başına getirilir. Bu sırada kendisine Sadaret-i Anadolu payesi ve birinci rütbeden Mecidiye Nişanı tevcih buyurulur.

Ziya Paşa(o zaman henüz bey) hakkındaki şikâyet üzerine onun yerine Bosna-Hersek müfettişi olur.

Ordu için küçümsenmeyecek bir kuvvet teşkil eden Bosnalılar(Boşnaklar) asker olmaktan kaçıyorlardı. Bu durum eyaleti isyanın eşiğine getirmişti. Cevdet Efendi'nin dahiyane tedbirleri neticesinde iş umulmayan bir muvaffakiyetle sonuçlanır. İki ay kadar süren bu memuriyetteki başarısı 1862'deki kabine istifasında onun şeyhülislâm olacağı söylentilerinin çıkmasına neden olur.³⁸ Cevdet Efendi bu durumu şöyle anlatır: "Bosna'da iken Sultan Abdulaziz Hazretleri fakiri Makam-ı Meşihate getirmek istemişse de, şimdi tensikat-ı askeriye ile meşguldür. Bu emr-i mühimmi yarıda bırakmak münasip olmaz, deyu savuşturulduğunu işittim. Fuat Paşa'nın yanına gittim. Bir münasebet

37. Ebul-Ulâ Mardin, a.g.e. , s.53.

38. Ali Ölmezoğlu, a.g.e., s.32.

düşürerek şeyhülislâmlık arzusunda olmadığımı ve se-
kiz on sene geçmedikçe bu makama çıkmayı istemediği-
mi esbab-ı mucibesi ile tefhim ve tebyin ve yemin
ile temin ettim."³⁹

Cevdet Efendi Bosna'dan İstanbul'a döndüğünde kendisine mükafat olarak Osmanî Nişanı tevcih ve Bosna askerlerine verilen tüfenklerden bir tane he- diye edilir.

Bir süre sonra Cebel-i Bereket ve Kozan* tarafla- rının isyan hareketlerini bastırmak için "Fırka-i Is- lahiye" isimli bir birlik kurulur. Başkumandanlığına Derviş Paşa, mülkî ıslahata da Cevdet Efendi memur edilirler.⁴⁰ Altı ay zarfında o havalide asayiş sa- ğ- larlar; fakat bu görev kısa sürede bitirip İstanbul'a gelmeleri hükümet merkezinde hoş karşılanmaz. Bu se- beple Âli ve Fuat Paşa'larla dostluğu zedelenir. Cev- det Efendi'ye göre bunun sebebi, Derviş Paşa ile bera- ber Kozan'dan döner dönmez bu harekât için gösterdik- leri masrafın az olmasıdır. Zira, Bâb-ı Âli'nin bir kaç ay önce yeni bir borçlanma için gösterdiği mucip sebepler arasında Kozan hadisesi de bulunuyormuş.⁴¹

1865'te yeniden teşkil olan Meclis-i Âli-i He- zâin'e aza olup bu yeni memuriyetine devam ederken haiz olduğu Kazaskerlik rütbesi, rütbe-i vezarete çevrilir. Böylece Cevdet Efendi ilmiyye mesleğinden ayrılarak Cevdet Paşa olur. O tarik değiştirme ola- yını şöyle anlatır: "Bu kere Sultan Abdulaziz Han Hazretleri haiz olduğum Kazaskerlik rütbesinin veza- rete tebdîlini katiyyen emr ü ferman ve arpalık bedeli

39. Ebu'l-Ulâ Mardin, a.g.e., s.56 dipnot.

40. Tezakir, C.4, s.83; M.Ş.Ülkütaşır, a.g.e.,s.12-13.

41. Ali Ölmezoglu, a.g.e., s.40.

*. Maruzat adlı eserde Kozan hareketına dair ayrıntılı bilgi verilmektedir. Bkz. s.113-192.

olarak baberat-ı âli şehriyye on bin kuruş maaşı zâ-tî ihsan buyurmuş idiğünden işbu 1282 senesi şabanının 25. günü Fuat Paşa tarafından vâki olan davet üzerine konağına gittim. Hariciye nazırı Âli Paşa hazır olduğu halde Mabeyn-i Hümayun başkatibi Emin Bey İrade-i Seniyyeyi beyan ettikte gördüm ki iş isten geçmiş itiraza mecal yok. Kaç defa fevkalâde memuriyetlerde bulundum, başımı uğur-u Hümayunda feda ederek nice muhataraları aşardım. Şimdi bir sarı-ğı feda etmem diyebilir miyim? diyerek sarığı çıkarıp fes ile kaldım. Mabeyn-i Hümayuna gittim. Fevkalâde iltifat ve taltifi hümayuna mazhar oldum."42

Cevdet Paşa bir süre sonra yeni vilayetler nizamnamesine göre Halep ve Adana vilayetleriyle Kozan, Maraş, Urfa, Zor sancakları birleştirilerek teşkil edilen Halep valiliğine tayin edilmiş, burada iki yıl kadar teşkilat ve ıslahatla meşgul olmuştur.

3) İlk Adliye Nazırlığından Dahiliye Nazırlığına Kadar

1868'de Meclis-i Vâlâ-yı Ahkâm-ı Adliyye ilga edilerek yerine Şura-yı Devlet ve Divan-ı Ahkâm-ı Adliye Meclisleri teşkil edilmiş, Şura-yı Devlet riyasetine Tuna vilayeti valisi Mithat Paşa, Divan-ı Ahkâm-ı Adliyye riyasetine de Halep valisi Cevdet Paşa getirilmişti.

Cevdet Paşa Halep'ten İstanbul'a gelince, uzun çalışma ve tecrübeler ile nizamî mahkemelerin ve divanın teşkilat ve selahiyetlerini tespit eden bir dahilî nizamname yapmış, bu nizamname mucibince

42. Ebu'l-Ulâ Mardin, a.g.e., s.59.

Divan-ı Ahkâm-ı Adliyye riyaseti de nezarete tahavvül etmişti.⁴³

Bu sıradaki mühim teşebbüslerinden biri de hakimlerin malumatını artırmak, vakar ve otoritelerini sağlamak ve usul-i muhakemeyi tanzim etmek gayesiyle, hukuk okuluna mukaddime olmak üzere, adliye daire-sinde hukuk dersleri ihdas etmesidir.

Fakat bu dönemin en mühim icraatını, bir medenî kanuna duyulan ihtiyacın had safhaya çıkmış olması dolayısıyla, cereyan eden tartışmalar neticesinde Mecelle'nin te'lifine başlanması teşkil eder.

Sert tartışma ve münakaşalara neden olan medenî kanun meselesi nihayet Cevdet Paşa'nın amansız müca-deleleri neticesinde, millî bir şekilde hallolmuş, Hanefî fıkhnına dayalı bir Mecelle tanzimi fikri kabul edilmiştir. İşte bu sırada daha önce akîm kalan Metn-i Metin yerine "Mecelle-i Ahkâm-ı Adliyye"nin yazılma-sına karar verilmiş, devrin en ileri gelen fakihle-rinden bir heyet teşkil edilerek başkanlığına da bu büyük bilgin getirilmiştir.*

Paşa, uğruna bir çok meşakkat ve baskılara maruz kaldığı Mecelle'yi vücuda getirmek için canla başla uğraşırken bunu haşmedemeyen yerli ve yabancı hasımları da onu azlettirmek için ellerinden geleni yapıyorlardı.

43. Ali Ölmezoglu, a.g.e., s.45.

* - Biz, Paşa'nın asıl şöhretini ebedileştiren Mecelle'nin hazırlanışıyla ilgili bu bölümü şimdilik, sadece bu kadar belirtmekle yetinecek, bu bahsi ilerki bölümlerde daha teferruatlı bir şekilde ele alıp inceleyeceğiz.

Nihayet Mecelle'nin ilk dört kitabı basıldığı ve beşinci kitabı da hazırlandığı sırada Cevdet Paşa cemiyet reisliğinden ve Adliye nazırlığından azledilerek Bursa valiliğine tayin edilmiş, bir kaç gün sonra bu yeni görevinden de alınmıştı.

Cevdet Paşa memuriyetten uzak kaldığı bu dönemde Tarih-i Cevdet'in yazımı ile meşgul olmuştur.

Cevdet Paşa'sız, cemiyetin hazırladığı altıncı kitap büyük eleştirilere uğrayınca, bu mühim teşebbüsün Cevdet Paşa'sız başarılamayacağı anlaşılır. 24 Ağustos 1871'de Şura-yı Devlet Tanzimat Dairesi azalığı ve Mecelle Cemiyeti başkanlığına tekrar getirilir. Artık bundan sonra, Mecelle tamamlanıncaya kadar, türlü engellemelere ve bazı İstanbul haricindeki memuriyetlere rağmen Cevdet Paşa cemiyetle alakasını kesmemeye özen gösterir.

Paşa, Mecelle'nin 7. kitabını bitirip 8.kitabın tabı ile meşgul olurken yine arzusu hilâfına Cebel-i Bereket ve Cebel-i Kozan'ın da dahil olmasıyla yeniden tesis edilen Maraş valiliğine tayin edilmiştir. Bu tayinin nedeni, onun, Sadrazam Mahmut Nedim Paşa'ya garazdan uzak ve halisane olarak bazı noktalarda muhalefet etmesidir. Bu durum sadrazamı gücendirmiş, onun hakkında şüphe duymasına vesile olmuş, böylece Paşa'yı Maraş valiliği ile İstanbul'dan uzaklaştırmıştır.⁴⁴ Bu yüzden Mecelle'nin tedvîni işi yine yarım kalmıştır.

Bir süre sonra Mithat Paşa sadrazam olur. Hudutları belli olmayan Maraş valiliği ilga edilerek Cevdet Paşa, Divan-ı Ahkâm-ı Adliyye azalığı ve Mecelle Cemiyeti riyaseti ile İstanbul'a davet olunur. Paşa

44. Tezakir, C.4, s.120.

da on sekiz gün süren Maraş valiliğinden dönerek İstanbul'a gelir(Ağustos 1872).

Mecelle'nin 8. kitabı neşrolunup 9. kitabı hazırlanacağı sırada Şura-yı Devlet azası olur(1873). Bir müddet sonra da sadarete Sakızlı Esad Paşa getirilince Cevdet Paşa'ya Evkaf-ı Hümeyun nezareti verilir(26 Şubat 1873). Aynı yılın ortalarına doğru, Şirvanî-zâde Rüştü Paşa'nın sadrazamlığı sırasında da görevi Maarif-i Umumiyye nezaretine çevrilir.

Paşa, Maarif nazırlığında iken gerçekten çok önemli işler başarmıştır. Maarif-i Umumiyye Müsteşarı Sadullah Bey'in başkanlığı altında devrin ileri gelen seçkin bilim adamlarından bir komisyon teşkil ettirerek* ilk okullardan yüksek okullara kadar okunacak derslerin programını yaptırır. "Yine bu komisyona hazırlattığı bir alfabe(elifba) cüzünü de bastırılmış, Nuruosmaniye Camii avlusunda yeni usûl üzere bir de ilk okul açtırmıştı."⁴⁵ Eilahare bu okulun benzeri bir kaç okul daha açılmıştır.

Bu vechile tertip edilen ders cetvellerine göre komisyonca yeniden te'lifine lüzum görülen kitap ve risaleler ehl ü erbabına dağıtıldığında bazı kitaplar da Paşa'ya verilir. Paşa da çocukların kolayca anlayabileceği şekilde "Kavaid-i Türkiyye"yi, ilm-i mantıktan "Miyâr-ı Sedât"ı ve fenn-i âdâbdan "Âdâb-ı Sedât"ı te'lif eder ve bu kitapların her birinden on beş bin adet bastırır.

45. M.Ş.Ülkütaşır, a.g.e., s.14.

* -Bu komisyon Maarif-i Umumiyye Müsteşarı Sadullah Bey, Meclis-i Maarif reisi müneccimbaşı Tahir E-fendi, Nebâni'l-İnşa müellifi Süleyman Paşa, Mekteb-i Hayriyye müdürü Mehmet Bey, Bahriye Mektebi hocalarından Said Paşa, Tıbbiye'den Aziz Bey ve Tophane'den bazı zevattan müteşekkildi. Tezakir, C.4, s.126.

Paşa, Kısas-ı Enbiya isimli eserinin ilk üç cildini de bu sırada bitirerek bastırır. Cevdet Paşa Kur'an'ın tabı meselesini de işte bu sırada halletmiştir. Bâb-ı Âli'ce Kur'an'ın tabı, çok öncelerden beri düşünülmesine rağmen Bâb-ı Fetva'dan uygun bir cevap gelmediği için tereddütlere yol açıyordu. Bunun üzerine meclisce gerekli ihtimam ve hürmet gösterilerek Mushaf-ı Şerif'in tabı tertibi işi Cevdet Paşa'ya havale edildi.⁴⁶

Bunca meşguliyetlerden fırsat buldukça da Mecelle Cemiyetine devam etmiştir. "Nitekim 1874'te Şura-yı Devlet reis muavinliğine tayin edildiği sıralarda Mecelle'nin 10. kitabı tab edilmiş, 11 ve 12. kitaplarının hazırlanması bitmişti."⁴⁷

Mecelle'nin 11 ve 12. kitapları tab ettirilmek üzere iken Şura-yı Devlet Riyaseti muavinliği ilga edilerek aniden Yanya valiliğine tayin edilir. Aslında Sadrazam Hüseyin Avni Paşa Cevdet Paşa'nın kabiliyetlerini biliyor ve ondan elinden geldiği kadar istifade etmek istiyordu. Buna rağmen 1874'te onu Yanya'ya tayin ederek İstanbul'dan uzaklaşmasını istemesi, Abdulaziz'i hall etmek hususundaki fikrine muhalefet etmesi korkusu idi.

Meselenin Abdulaziz'in halli ile ilgili olduğunu şu durum da teyit etmektedir. Cevdet Paşa, Yanya'ya tayin meselesini konuşmak üzere konağına gittiğinde Hüseyin Avni Paşa ona "Sakın çoluk çocuğu götürme, senin orada memuriyetin üç ay kadardır. Nihayet üç buçuk ay sonra buraya celb olunursun"⁴⁸ diyerek bu zaman zarfında emeline ulaşmayı planlıyordu.

46. Ebu'l-Ulâ Mardin, a.g.e., s.126-127.

47. T. Islâm Ansk. C.3, s.117.

48. Tezakir, C.4, s.131.

Bir süre sonra Hüseyin Avni Paşa azledilip yerine Esad Paşa getirilince Cevdet Paşa Maarif-i Umumiye nazırlığı ile İstanbul'a çağrılır(Haziran 1875). Esad Paşa, sadarete dört ay kadar kaldıktan sonra yerine Mahmut Nedim Paşa getirilince, Cevdet Paşa'nın görevi de Adliyye nazırlığına çevrilmiş, akabinde o zamana kadar Ticaret nezaretine bağlı bulunan "Ticaret Mahkemeleri" de Adliyye nezaretine dahil edilmişti. Mecelle'nin 13 ve 14. kitapları da bu sıralarda hazırlanır.

Bakat Cevdet Paşa bu nazırlıkta da fazla kalmaz, zira Sadrazam Mahmut Nedim Paşa, Avrupa'dan külliyetli bir borçlanma yapmak istiyor, buna mukabil de gümrükleri ecnebî sermayedarlara vermeyi planlıyordu. İşte bu görüşe Paşa, şiddetle karşı çıkınca, sadrazam onun bu muhalefetini önlemek için, nazırlık vazifesi saklı kalmak şartıyla Rumeli teftişi ile İstanbul'dan uzaklaştırmıştı(Mart 1876).

Paşa, Rumeli ile ilgili alınması gerekli tedbirleri şifahen bildirmek üzere Dersaadet'e geldiğinde bu borçlanma işinin sonuçlanmadığını görür. Sadrazam onun bu husustaki fikrini tekrar sorduğunda Paşa yine muhalif reyde olduğunu söyler. Bunun üzerine Paşa Meclis-i Vâkelâ'dan ihraç ile Adliyye nezaretinden de azledilerek Suriye valiliğine tayin edilir.

Paşa, Suriye'ye gitmek için yol hazırlığı ile meşgul olurken, Mahmut Nedim Paşa azlolunarak yerine Rüştü Paşa getirilir. Bu yeni kabinede Cevdet Paşa üçüncü defa Maarif nazırlığına getirilir(8 Mayıs 1876).

Abdulaziz'in hal'i ve ölümü onun bu nazırlığı

döneminde olmuştur. Fakat Paşa'nın bu hadiselerde hiç bir rolü olmamıştır.⁴⁹

Sultan Abdülaziz'in hal'inden sonra Sultan Murad tahta çıktı ise de çok geçmeden şuur zaafiyetinden şer'an münhali olduğu ilân ile Sultan Abdülhamid Han-ı Sâni tahta çıktı.(12 Eylül 1876) İşte bu dönemde Cevdet Paşa'ya Adliyye nazırlığı verilir. Bu sırada Mecelle'nin 15 ve 16. kitapları tamamlanır.

"Kanun-i Esasî müzakerelerinde aralarında şiddetli münakaşa ve mücadelelerin geçtiği Mithat Paşa'nın sadrazamlığı devresinde de bu vazifesinde kalır."⁵⁰

4) Dahiliye Nazırlığından Sadrazamlığa Vekaletine Kadar

Mithat Paşa'nın azledilerek Avrupa'ya sürgününden sonra Ethem Paşa sadarete gelince Cevdet Paşa da Dahiliye nazırlığına getirildi.

Paşa, bu nazırlığı döneminde de yine yoğun bir çalışma içindedir. Zaten onun hayatı "İşin terbiyesi, işin zaferidir"⁵¹ diye tanımlanabilir.

Paşa'nın bu nazırlığı dönemine rastlayan en mühim olay şüphesiz 1877-78 Osmanlı-Rus savaşıdır. Paşa Osmanlının bu harbe girmesine karşıdır. Bunu her vesile ile dile getirmiş, cereyan eden meclis müzakerelerinde bu hususu sebepleri ile birlikte defalarca izah etmiştir. Lâkin özellikle Serasker Redif Paşa ile Tophane Müşiri Damat-ı Şehriyarî Mahmud Paşa, "Rusya'nın hazırlığı tamam değildir. Hazırlanmak için vakit kazanmak istiyor. Ne olacak ise hemen olsun"⁵²

49. T.İslâm Ansiklopedisi, Cevdet Paşa Mad.C.III,s. 117.

50. A.Suphi Furat, Kıyas-ı Enbiya ve Tevarih-i Hulefa(Önsöz), İst.1970,s.7.

51. Tanpınar, a.g.e.,s.165.

52. Tezakir, C.4, s.170.

diyerek sadrazamı da kendi fikirlerine meylettirirler. Böylece ileriye gören feraset sahibi bu büyük tarihçinin görüşleri dikkate alınmamış, devlet savaşta sokularak harab ve bîtâb edilmiştir. Paşa, bu harbin aleyhinde idi. Bilhassa ordunun ve kumandanların vaziyeti hakkında çok enterasan görüş, tesbit ve acı tenkitleri vardır.⁵³ O, harbe mani olamayınca, harb içinde kendisine düşen görevleri canla başla yapmaya koyulur. Mevkıb-ı Hümayun* taburları adı verilen gönüllü askerî birliklerin oluşturulmasında büyük gayretleri görülür.

Bu gönüllü birliklerin çok kısa bir sürede oluşturulması Padişahı son derece memnun etmiş, askerlerin geçişini izlerken gözlerinden yaşlar gelmişti. Fakat bazı kimselerin dahiliye nazırının emrinde böyle askerî birliklerin olmasının sakıncalı olacağını söylemeye başlamaları, Cevdet Paşa'yı ve gönüllü askerleri son derece üzmüştü.

Paşa bu işlerle uğraşırken hasımları da onu azlettirmek için bahaneler arıyorlardı. Nihayet nazırlığı 9 Aralık 1877'de Evkaf nazırlığına çevrildi. 1878'de de Suriye valiliğine tayin edildi.

Paşa, bu son görevden bahsederken "Nifak etmişler ammâ, manevî himmet buyurmuşlar"⁵⁴ diyerek memnun kaldığını belirtmektedir. Zira Ruslar Edirne'ye kadar ilerlemiş, İstanbul Rumeli muhacirleri ile dolmuş, dolayısıyla ülkenin genel manzarası elem ve acı verir bir hâl almıştı.

53. Tezahir, C.4, s.169-171.

*- Mevkıb-ı Hümayun: 1877-78 Osmanlı-Rus savaşında askerlerin cephede oluşu sebebiyle Payitahtın muhafazası için İstanbul'un müslüman halkından yaşları yirmi ilâ kırk arası olanlardan teşkil edilen gönüllü birlikler.(Tezahir, C.4, s.172.)

54. Tezahir, C.4, s.174.

Suriye valiliği esnasında vilayet işlerinin ıslahı ile uğraşırken Kozan'da çıkan isyanı bastırmaya gitmesini isteyen emir üzerine Kozan'a gidip isyanı bastırır. Kozan'dan Şam'a döndüğünde yerine Mithat Paşa'nın atandığını öğrenir. O da İstanbul'a dönmek üzere yola çıkar. Yolda Ticaret nazırlığına getirildiği haberini alır. İstanbul'a varıp yeni görevine başlar. Bu nazırlığı esnasında haftada bir gün de Mecelle Cemiyetine devam ederek cemiyete havale olunan bazı meselelerle meşgul olmuştur.

5) Sadrazamlığa Vekaletinden Vefatına Kadar:

Cevdet Paşa, Hayrettin Paşa sadareten istifa edince dokuz on gün kadar sadarete ait işleri vekalet suretiyle idare etmişti. O, sadrazam vekilliğini deruhte ettiği bu kısa dönemde her an sadaret makamının kendisine verilebileceği duygusunu taşımıştır. "... Cevdet Paşa kalbi emel ve ümit ile dolu olduğu halde Meclis-i Vükelâ'ya riyaset etti.... Ümidi vechile o günlerde sadarete tayin olunursa hazır bulunmak için üniformasını ve nişanlarını çanta ile saraya götürüp getirdiğini mabeyn kâtiplerinden reji komiseri Nuri Bey söyler."⁵⁵ Fakat Paşa hayal kırıklığına uğrar, zira bu makama Ârifî Paşa getirilir.

Adliye nazırı Said Paşa başvekil olunca Paşa'ya da Adliye nazırlığı verilir(1879).

Paşa, üç yıla yakın süren bu nazırlığı döneminde de yine son derece mühim icraatte bulunur. Said Paşa'nın nazırlığı sırasında başlanılan Hukuk Mektebinin inşası tamamlanınca Mektep Cevdet Paşa'nın güzel bir nutkuyla açılır(26 Haziran 1880)

55. İbnü'l-Emin M.K.İnal, Osmanlı Devrinde Son Sadrazamlar, İst.1955, C.II, s.909.

Paşa'nın bu nutku şöyledir:

"Efendilerim, ilm-i hukukun lüzum ve faidesi mahlum ve bizim buna ne mertebe muhtaç olduğumuz cümlelerinde müsellemler ve meczûmdur. Nice müddetten beri, Dersaadet'te bir hukuk mektebi küşadı arzu olunuyordu. Divan-ı Ahkâm-ı Adliyye'nin teşkilinde bunun bir mertebe daha ehemmiyeti arttı. Buna mukaddime olmak üzere, ol vakit adliyye dairesinde ilm-i hukuka dair bazı dersler tertib olundu. Muahharan Mekteb-i Sultanî talebesinden bir sınıf ayrıldı. Orada ilm-i hukuk tedrisine başlandı. Lâkin şimdiye kadar böyle müstakil bir Mekteb-i Hukuk küşadına muvaffak olamadık. Çalışmadık değil, çalıştık...

.....

Efendiler, tahsil edeceğiniz ilmin kadri pek büyüktür. Bilirsiniz ki hesap ve hendese ve kimya gibi ulûm-ı akliyyeyi talim için bir peygamber gelmedi. Amma Kavanin-i Şer'iyeyi telkîn ü tebliğ için ulu'l-azm peygamberler geldi. Bu bâbda başka delil iradına hacet göremem."⁵⁶

O gün Mecelle ile derse başlanılması kararlaştırılmasına rağmen, Mecelle hocası gelmediği için ilk dersi de Cevdet Paşa vermiştir.

Paşa, Hukuk Fakültesinde, Usûl-i Muhakeme-i Hukukiyye, Belâgat-i Osmaniyye ve Talim-i hitabet derslerini okutmuştur.⁵⁷

Paşa'nın bu nazırlığı döneminde dikkati çeken en önemli olaylardan biri de Mithat Paşa'nın muhakeme edilmesidir.

56.M.Ş.Ülkütaşır, a.g.e., s.16.

57.Tezakir, C.4, s.196-197.

Paşa, 1882'de Ahmet Vefik Paşa'nın 48 saatlik başvekilliğinde Adliyye nazırlığından azledilir. Ardından Said Paşa sadarete gelince kabineye giremez ve üçbuçuk sene kadar resmi görevlerden uzak kalır.

Bu müddet içinde daima memleketin maarif hayatıyla alâkasını muhafaza ederek tettebbu ile meşgul olur.⁵⁸

"Tarih-i Cevdet'in son üç cildini bu senelerde yazıp neşrettirerek asıl büyük eserini tamamladığı gibi, Kavaid-i Osmaniyye'nin noksanlarını ikmal ile yeniden tab ettirir. Kısas-ı Enbiya'nın 4 ve 5. cüzlerini yazar. Bütün bu tettebbuat arasında bir yandan devrin münevverlerinden gelen tenkitlere cevap verirken, diğer taraftan da neşriyatı takip etmiştir."⁵⁹

Ayrıca çocuklarının birer münevver olarak yetiştirilmesi için onların terbiye ve eğitimi ile yakından ilgilenmiştir.

8 Haziran 1886'da beşinci defa Adliyye nazırlığına getirilir. Ayrıca Padişah'ın hususi encümenlerine devama başlar. Umur-ı Maliye komisyonuna* ve siyasi meseleleri müzakere için teşekkül eden üç kişilik hususi bir komisyona aza olur.* "Girit ihtilâlinin bastırılması üzerine oradaki muvakkat idare için bazı tadilatı hâvî bir ferman-i âli yazmak üzere kurulan komisyona riyaset eder."⁶⁰

58. A.Ölmezoglu, a.g.e. s.63.

59. a.y., s.63 dipnot.

*. Maliye Komisyonunda Dahiliye nazırı Münir Paşa, Maliye nazırı Zihni Paşa, Nafia Nazırı Zühtü Paşa, Hazine-i Hassa nazırı Agop Paşa ve Cevdet Paşa bulunuyordu. Üç kişilik komisyonda ise, Şura-yı Devlet Reisi Ârifi Paşa, Hariciye nazırı Said Paşa ve Adliye nazırı Cevdet Paşa bulunuyordu. (Ebu'l-Ulâ Mardin, a.g.e., s.151 dipnot)

60. A.Ölmezoglu, a.g.e., s.64.

Bu seneler Hulasatü'l-Beyan fî Te'lifi'l-Kur'an, Hilve-i Saadet, ile Kısas-ı Enbiya'nın 6 ve 7. cüzlerinin yazılıp neşredildiği senelerdir.

Ömrünü devlet hizmetine adayan, memlekette ilim irfan nurunun yaygınlaşması için canla başla didinen Cevdet Paşa, bu arada, bütün bu çaba ve gayretlerini gören, takdir eden Padişah II.Abdülhamit'in büyük bir taltifine mazhar olur.

Yıl dönümlerine çok dikkat eden II.Abdülhamit, tahsil için Lofça'dan İstanbul'a gelişinin 50.yıl dönümü dolayısıyla düzenlenen bir törenle Paşa'ya imtiyaz nişanı verir. Paşa hatıratında bu olayı şöyle anlatır: "4 sefer sene 1305 yevm-i cuma saltanat arabasıyla ve muhtasar alay ile Yıldız Saray-ı Hümayunu'na celb olunduk. Cuma namazından sonra Mabeyn-i Hümayun dairesinde tertib olunan Divan-ı Âli'de, huzur-ı Hümayun'a duhûlümüzde Zât-ı Şahâne fakire "Nişan-ı İmtiyaz" ihsan buyurdu. Şöyle ki, kıyam üzere buldukları halde Nişan-ı Hümayun'u yed-i müeyyedlerine alıp "Pederime ve ammime güzel hizmet ettin. Benim zamanımda da hüsn-ü hizmetin görüldü. Umur-ı Adliyece de hayli asârın var. Bunları takdirenişanı kendi elimle sana ta'lik ediyorum." Fakir dahi cevaben dedim ki 'Pederiniz cennetmekân Abdülmecid Han Hazretlerine kemal-i sıdk-u ihlas ile hizmet eyledim. Hüsn-ü teveccühünü kazandım. Lâkin mükafatını efendimizden aldım. Amm-ı ekreminiz zamanında pek mühim ve büyük işlerde bulundum. Anların mükafatını da efendimizden gördüm. Efendimize değerli bir hizmet edemedim. Halbuki mütevâliyen envar evâtfu eltaf-ı hümayununuzuz mazhar olup gidiyorum."⁶¹

61. Tezakir, C.4, s.245.

Cevdet Paşa son Adliye nazırlığından, Kamil Paşa ile aralarındaki bir ihtilaf yüzünden ayrılmak zorunda kalır. 10 Mayıs 1890'da Padişah onu Mecalis-i Âliye'ye memur tayin eder.

Paşa ömrünün kalan yıllarını çocuklarına ve ilmî çalışmalara adanır. "Kendisi artık ihtiyarlanmış, uzun yılları dolduran o yorucu çalışmalar çehresinde sölpük bir çok adalî çizgiler vücuda getirmişti."⁶²

"Paşa nihayet hususî ve resmî hayatında rolünü tamamlamış bir insan sessizliği ile 73 yaşında, kısa bir hastalığı müteakip, Bebek'teki yalısında vefat eder. 26/27 Mayıs 1895(2 Zilhicce 1312).

Bu büyük kayba çok üzülen Abdülhamid yaverlerinden Vehbi Paşa'yı Cevdet Paşa'nın ailesine gönderdiği gibi, ona, cenaze merasiminde kendisini temsil etmek selahiyetini de verir. Ayrıca techiz ve tedvin masraflarını da üzerine alır."⁶³

"Vaktin şairleri tarafından ölümüne düşürülen tarihler arasında Şair Tefrik Lâmi Bey merhumun (Ahmet Cevdet Paşa vefat eyledi) tarihi pek beğenilmiş ve mezar taşına hâkettirilmek üzere ailesi tarafından seçilmişti."⁶⁴

Nâşî Fatih türbesi yanındaki özel mezarlığa gömülür. Mezar taşında şu beyitler yazılıdır:

Asrımızın İbn-i Kemâl'i idi
Hayfa ki terk-i hayat eyledi
Edip idi, hayli eser bıraktı
Tezyin-i Zat u sıfat eyledi

62. M.Ş.Ülkütaşır, a.g.e., s.16.

63. A.Ölmezoglu, a.g.e., s.66.

64. Ebu'l-Ula Mardin, a.g.e., s.254.

Takdîre edüp rızasın izhar
 Allah deyu azm-i cennat eyledi
 Tarihini yazan kalem kırılınsın
 "Ahmet Cevdet Paşa vefat eyledi"⁶⁵

Allah rahmet eylesin
 -Âmin-

D - KİŞİLİĞİ

Cevdet Paşa, daha önce geçtiği üzere medreseden yetişmiştir. Yıllarca havasını teneffüs ettiği medresenin onun şahsiyetinin oluşumunda büyük etkisi olmuştur. Bundan dolayıdır ki onun şahsiyetinin bariz vasıflarını işte bu medrese yıllarında ve Reşit Paşa'nın yanında geçirdiği on beş yıla yakın ikinci bir yetiştirme süresinde aramak gerekir. Hayatının bundan sonraki safhalarında hep bu iki muhitten aldıklarının açık etkilerini görürüz. Fakat bu iki farklı kaynak . onda birleşmiş, durulmuş, uyumlu, ahenkli bir hal almıştır.

Ahmet Cevdet Paşa, son derece dürüst, güvenilir ve emin birisidir. Bu sıfatları sayesinde ki, çevresinin, meslek arkadaşlarının güvenini kazandığı gibi, Reşit Paşa'nın, Padişah Abdülmecid, Abdülaziz ve II. Abdülhamid'in itimadını da kazanmış, onların hürmet ve takdirlerine mazhar olmuştur.

O memleketin yararına olacak her işte öncü olmuş, bu uğurda canla başla çalışmıştır. Fakat vatanın ve milletin aleyhine gördüğü her konuda kendi görüşlerini söylemekten asla geri kalmamış, bu hususta mu-

65. Ebu'l-Ulâ Mardin, a.g.e. ,s.254.

halefetin en ateşli savunucusu olmuştur. Çoğu zaman bu durum onun valilik, fevkalâde komiserlik gibi görevlerle İstanbul'dan uzaklaştırılmasına sebep olmasına rağmen o, doğru bildiklerini söylemekten hiç bir zaman çekinmemiştir.

Bazı çıkarıcı, menfaatperest kişilerin çeşitli yollarla devletin en üst kademelerine kadar yükselmeleri karşısında acı acı tebessüm eder. "Devlet makamları mukaddestir. Onları layık olanlara, sadece, layık olamlara vermek lazımdır. 'Emanetleri ehline tevdi ediniz' emr-i şerifine uyulmazsa, 'şiraze-i devlet' sökülür, devletin nizamında perişanlık ve türlü fenalıklar ortaya çıkar" görüşündedir. O "Ümur-ı siyasiyede adama iş aramaktan vazgeçip de işe adam aramak kaidesi geçerli olmalıdır"⁶⁶ der.

Cevdet Paşa, devrinin umumî menfaatlerini düşünen, bundan dolayı da şahsî-siyasî çekişme ve gruplaşmalardan uzak kalmaya özen gösteren biridir. İkbâl yıldızının parladığı ve kendisinin keşfedilip çeşitli devlet hizmetlerinde görevlendirilmeye başlanmasının ilk yıllarında, kendisini iki gruptan birisine girmesi hususunda ikaz eden arkadaşına verdiği şu cevap oldukça ilgi çekicidir: "Ben dâiyânı devlettenim ve küçük rütbede bir âdemim. Vükelanın ihtilafına karışmak bana yakışmaz. Ben herkesle barışığım ve behemahal bir bayrak altına girmek lâzım gelirse Bayezid meydanında bir bayrak açıp yalnızca altında otururum."⁶⁷

Karakterinin bu özelliğinden dolayı böylesi çir-

66. Ümit Meriç, A.C.Paşa'nın Cemiyet ve Devlet Görüşü, s.151.

67. Tezakir, C.4, s.62.

kin işlerden rahatsız olur, nefret ederdi. Bunun sonucunda da neşr-i ulûm için medreseye çekilmeyi arzu eder, fakat buna bir türlü imkân bulamazdı. Tanpınar'ın ifadesiyle bu hususta "O, bir tereddütün adamıdır."⁶⁸

Paşa, her ne kadar medreseye çekilmeyi arzu etse de, devletin ve milletin kendisine ihtiyacı vardır. Öyle ki memleket adına yapılacak her teşebbüste onu ya üye ya da başkan olarak görevlendirilmiş görüyoruz. Fakat o, bunca yoğun işlerinden dolayı medreseye dönmeyi başaramamışsa da ilimle ilgi ve alâkasını kesmemiş, milletimizin bilim âlemine kazandırdığı en mühim simalardan birisi olmuştur.

"...Doymak bilmeyen bir tecessüsün daima beslediği bilgisi, medresenin çok üstündedir. Zaten onda öğrenmek esastır. Çabuk ve iyi öğrenir. Sonuna doğru bu zihni melekeyi adeta makinalaştırır ve bir metod gibi kendisine gösterilen her sahaya tatbik eder."⁶⁹

Cevdet Paşa, Avrupalıların "Savant" veya "Erudit" (Allâme, Nihrir) dedikleri sınıftan bir bilgindir.⁷⁰ Yaşadığı çağda İslâmî ilimlere onun kadar vâkıf ve aynı zamanda müsbet ilimlerde söz sahibi bir kaç kişiye rastlamak oldukça güçtür.

Ebu'l-Ulâ Bey, eserinde Cevdet Paşa'nın aklî ve naklî ilimlere vukufunu tespit ve teslimden sonra, vatansever büyük edip Namık Kemal'in Ebuzziya Tefvik'e Magosa'dan gönderdiği 1 Muharrem 1292 tarihli mektuba atf ile bu konuya daha bir açıklık getirmekte ve onun muhtelif ilimlere esaslı vukufu hakkında çağındaki mevcut intibah gözleri önüne sermektedir. Ebuzziya Tefvik yazacağı bir kitabın ismi husu-

68. Tanpınar, a.g.e, s.165.

69. a.e. s.166.

70. M.Ş.Ülkütaşır, a.g.e., s.19.

sunda Namık Kemal'in görüşünü almak istemiş, o da yazdığı cevabî mektupta şunları söylemiştir: "... (Mahiyât-ı Ulûm) meselesini pek azametli buluyorum. Çünkü (Ulûm) kelimesi koskoca bir şeydir. (Tarifat) dense de yine tasalluttan kurtulamaz. Vidinli Tevfik Bey(Paşa), Cevdet Paşa gibi biri çıkarsa da naklî ve aklî yazdığımız makalâttan birine itiraz etse, çıkacak eserin ismine mutabık ve laîk olmak üzere cevap vermeye kim muktedir olacak. Biz olsa olsa üdebâdanız veya tabiri sahihi ile hürdefürüşüz; Ebû Cehillik gösterecek kadar cahil değilsek de allâmelik satacak kadar da âlim değiliz. Hakikaten maksadın böyle bir kitap vücuda getirmekse adını yalnız (Mahiyyât) koy."⁷¹

Meclis-i Maarif, Meclis-i Vâlâ ve Şura-yı Devlet'teki vazifeleri, çeşitli nazırlık, valilik, fevkalâde komiserlik gibi hakikaten güç, yorucu ve hatta tehlikeli işlerin yanında, ipek böceği nizamnâmesinden tutunuz da koskoca bir imparatorlukta uygulanacak hukukî bir âbide olan Mecelle'ye, tarihten dilbilimine kadar pek çok alanda ilmî mesai sarfetmiş, ciltlerce muhallem eserler vücuda getirmiştir.

Bütün bunlar Paşa'nın önemli bir yönünü daha açığa çıkarmaktadır ki o da son derece çalışkan olmasıdır. "Hayatı işin terbiyesi, işin zaferidir. 1850'den 1895'e kadar memlekette yapılan şeylerin büyük bir kısmı onun eseridir."⁷²

"İdarede, teşkilâta, kanun hazırlamakta, diğer fikrî çalışmalarının hepsinde, mevzuunu gittikçe daha sıkı yakalayan bir anketle işe başlar. Onu başarıya götüren en önemli prensiplerden biri de 'mevcudu bilmek ve ayıklamaktır'. Bütün bunlara kavrayıcı bir

71. Ebu'l-Ulâ Mardin, a.g.e., s.15-16.

72. Tanpınar, a.g.e., s.165.

zekâyı, kendisini halkla bütünleştiren halkı ve hayatı anlamasına yardım eden yerli bir zihniyeti, meseleler karşısında şaşırmasına imkân bırakmayan ve bazan en kısa ve en iyi yolu bulan bir akli selim ve bir nevi halk realizmini, iş siyaset ve insan bilgisini de ilave edelim. Cevdet Paşa gibi dikkatli ve muvaffak olmaya azmetmiş bir adam için bundan kuvvetli bir mektep bulunamazdı."⁷³

"Tanzimatın kültür tarafını en çok yapan Cevdet Paşa olmuştur. Bu bakımdan zamanı üzerindeki tesirleri sanıldığından çok fazladır. Cevdet Paşa bilgiliği, devlet adamlığı, devrinin en yetkili bir yazarı olmak gibi türlü meziyetleri özlüğünde toplamıştır."⁷⁴

İdaredeki meziyet, kabiliyet ve fevkalâde başarılarına rağmen yine de siyasî yönü, ilmî otoritesi yanında oldukça sönük kalır. O, çağında sadece Türklerin değil tüm İslâm âleminin en bilgin simalarındandır.

Cevdet Paşa İslâm dinini çok iyi bilen, maziye bağlı, aynı zamanda açık görüşlü, ileriye görebilen münevver bir zattır.

"Devri gibi kurucu, yapıcı ve uzlaştırıcıdır. Devri gibi Avrupa'ya hayran ve medeniyetçidir. Terakkiye inanır. Buna karşılık, bu terakkinin milliye-tin esası gibi aldığı din ve şeriat kadroları içinde temin olunmasını ister. Örf ve âdete ihmali caiz olmayan bir realite gibi bakar ve muhafazasında son derece ısrar eder. Kıymetler cetveli, biraz derine inebilecek herhangi bir değişmenin aleyhinde idi, denecek kadar eskiye sıkı sıkı bağlıdır."⁷⁵

73. Tanpınar, a.g.e., s.166.

74. M.Ş.Ülkütaşır, a.g.e., s.19.

75. Tanpınar, a.e., s.165.

Fakat eskiye bağılılıktaki bu sadakati onun çağını anlayıp kavramasına engel olmamıştır. O, ne maziye inkâr etmiş, ne de çağın gereklerini görmezlikten gelmiştir. Bundan dolayıdır ki, o, son dönem Türk aydınının ekserisinin düştüğü hatadan salim kalmıştır.

"O, maziye esir olmadan hürmet etti. Garba âşık olmayarak tefennün etti. Kalbi ile müslüman, dil ve kalemi ile Türk, tefekküratı ile medenî adamdı."⁷⁶

Devletin, değişen ve gelişen dünya şartlarına ayak uydurmasının gerekliliğini savunurken şöyle der: "Dahilî meşgalesi ne kadar çok olursa olsun, gözünü açıp da âlemin ne yol aldığını ve devletin ne türlü teşebbüslere mecbur olduğunu görüp gözetmek, lâzıme-i haldendir."⁷⁷

Devletin yücelmesi ve bekası için alınacak tedbirler, girişilecek yenilik hareketleri körükörüne bir taklide dönüşmemeliydi. "Vaktiyle bizi örnek alan Avrupa devletlerini şimdi biz örnek almak zorundaydık. Ama Avrupalılaşmak bir kabuk değiştirmek değildi. Çağdaşları içinde Avrupanın bir taklit konusu olmaması gerektiğini belirtenlerin başında Paşa'yı görüyoruz."⁷⁸ Paşa bu konuda şöyle der: "Frengistanda münteşir olan fünun ve sanayiin neşir ve tervecine himmet olunmak lâzım gelir iken öyle yapılmadı. İşin başından başlanmayıp kuyruğundan tutuldu ve binanın temelini bakılmayıp damın nakşına özenildi. Bu yüzden Avrupalılaşmak çabası, halkla yüksek tabakada bulunan memurların arasını açmaktan başka bir işe yaramadı."⁷⁹

76. "Muallim M. Cevdet'in Konferansları", Tedrisat Mec. s.430.

77. Tarih-i Cevdet, Matbaa-i Osmanî, 1303, C.X, s.211.

78. Ümit Meriç, a.g.e., s.148.

79. Tarih-i Cevdet, C.I, s.55.

Görüldüğü gibi Paşa, çağa, bilime, teknolojiye açıktır. Fakat bilinçsizce yapılan ve satıhta kalan taklitçiliğin şiddetle karşısındadır. Ona göre yapılacak iş, batıdan alınacak yeni bilimsel metod ve teknolojik güçlerle maziyi canlandırmaya çalışmaktır.

Cevdet Paşa, hayatı boyunca görev ve vazifelerinde onurlu bir mücadele vermiştir. "Yaşadığı devirde pek az insan onun kadar haklı dövülmüştür."⁸⁰ Bu hususun tek istisnası mahkeme olması için Mithat Paşa'yı getirmek üzere İzmir'e kadar gitmesi ve mahkemede takındığı tavidir. Bu durum tarihin Cevdet Paşa'yı muaheze edeceği tek husus olarak gösterilir."⁸¹

Ahmet Cevdet Paşa'nın Mithat Paşa'ya karşı tutumunda, bir rekabet duygusu ve benzeri sebepler arayanlar olmuştur. İlerici kabul edilen Mithat Paşa karşısında, Cevdet Paşa'yı muhafazakarlıkla itham edenler de vardır. Ancak hazmedilmemiş hürriyetçiliklerin ve çeşitli ihtilâllerin imparatorluğu nasıl sarstığı ve bütün bu çeşit hareketler yüzünden, imparatorluğun, hem vatan hem de millet olarak uğranılan korkunç kayıplarla, nasıl ve ne büyük hızla yıkıldığı da tarihin gizleyemediği bir hakikattir. Bu sebeple bu iki Osmanlı Paşasından hangisinin haklı olduğu ciddi, etraflı ve tarafsız bir tarihçiliğin üzerinde tekrar ve derin araştırmalarla durması gereken hususlardandır.⁸²

80. Tanpınar, a.g.e., s.168.

81. Ebu'l-Ulâ Mardin, a.g.e. s.129.

82. N.S.Banarlı, Resimli Türk Edebiyatı Tarihi, ME. Basımevi, İst.1987, s.958.

Kısacası Ahmet Cevdet Paşa "Tanzimat devrinin hatırası daima hayır ve şükranla yâd olunacak sayılı bariz simalarındandır."⁸³

Şarkta ve garpta böylesine ünlü bir bilgin ve aynı zamanda mahir bir devlet adamı yetiştirmek bir milletin şüphesiz büyük bir iftihar ve övünç kaynağı olmalıdır.

E - ESERLERİ

Devrinin İslâm âlemindeki en bilgin simalarından biri olan Cevdet Paşa irili ufaklı bir çok eser vücuda getirmiştir. Bu eserleri çok teferruatlı bir şekilde incelemek mevzumuzun sınırlarını aşacağından biz sadece eserlerin isimlerinden, kısaca niçin yazıldığından ve konularının ne olduğundan bahsedeceğiz.

Manchester Üniversitesinde yapılan bir araştırmanın ilk bölümünde şöyle denilmektedir: "Yerli veya yabancı kim XIX asır Osmanlı Tarihinden bahsetse, kaynak yüzde elli mutlaka Cevdet Paşa'dır. O 'İbkâ-yı nâm etmek için' eser yazmış ve bugün nâmı, hakikaten şarkı ve garbı doldurmuştur. Osmanlı müesseselerinin iyi ve bozulmuş taraflarını, içtimaî hayattaki aksaklıkları, ilmiye sınıfını ve devlet ricalini kendine göre takdir ve tenkid eden Ahmet Cevdet Paşa, verdiği kıymetli bilgiler kadar yapıcı tenkitleri sebebiyle de içerde ve dışarda çok alâka görmüştür."⁸⁴

83. Ebu'l-Ulâ Mardin, a.g.e., s.7.

84. Hulusi Yavuz, A.C.Paşa And The Ulema, özet, İslâm Tetkikleri Enstitüsü Dergisi, 1979, s.197.

Burada bir hususu daha belirtmekte fayda görüyoruz: Cevdet Paşa, hem büyük bir devlet, hem de çeşitli ilim dallarında çok önemli eserler meydana getirmiş ünlü bir ilim adamıdır. Eger Paşa, mesaisini devlet hizmetlerinde sarfetmemiş olsaydı ve bu ilim dallarından da sadece birisinde ihtisaslaşma zaman ve imânını bulabilseydi, şüphesiz, çok daha verimli ve faydalı olacaktı. Şayet bu gerçekleşseydi, onun dünya çapında bir ilim adamı olacağını söylemek herhalde kehanet olmazdı.

Cevdet Paşa'nın eserlerini tarihî, hukukî, filolojik ve muhtelif eserleri olmak üzere başlıca dört grupta inceleyebiliriz.

1) Tarihî Eserleri:

a) Tarih-i Cevdet(Tarih-i Vekayi-i Devlet-i Âliyye)

18 Temmuz 1851'de açılan "Encümen-i Daniş"e dahil olan üyeler türlü bilim konuları üzerine birer eser yazmakla görevlendirilmişlerdi. Cevdet Paşa da Tarih ilminden 1774-1824 yılları arasında yani Kaynarca muahedesinden Vak'a-yı Hayriyye'ye kadarki olayları yazmayı üzerine almıştı. Bu görev üzerine yazılmaya başlanılan Tarih-i Cevdet, 30 senelik devamlı bir çalışmanın mahsulü olarak ortaya çıktı.

Paşa, bu eserinde buhranlı dönemler geçiren ülke için kurtuluş çareleri aramaktadır. "Paşa'nın zihnini kurcalayan sorun, devletin nasıl kurtulacağıdır. Osmanlı devleti bir uçurumun kenarındadır. Paşa'nın amacı hastalığın teşhisini yapmak ve tedavi cihetine gitmektir. Tarih-i Cevdet, Kaynarca Anlaşması ile başlayan ve Yeniçeriliğin ilgası ile sona

eren buhranlı bir çağın muhakemesidir."⁸⁵

Paşa'nın tarihî fikirlerinin oluşumunda Avrupalı mütefekkirlerin etkisi tartışılmalıdır. Kaynakların çoğu onun özellikle Michelet, Taine ve ayrıca Hammer, Buckle, Macauley ve Montesquieu'den etkilendiğini söylerken, Ümit Meriç gibi bir kısım araştırmacılar da bu fikre katılmayıp onun batıdan etkilenişi, bazı batı kaynaklarının tercümelerinden istifadesi seviyesinde ve oldukça sınırlı kalmıştır, kanaatindedirler.⁸⁶

Batılı mütefekkirlerin Paşa'ya etkisi tartışma konusu olmasına rağmen, vaktiyle eserini Türkçeye tercüme ettiği İbn-i Haldun'un etkisi tartışılmamış, hatta Paşa onun son şakirdi olarak vasıflandırılmıştır. Yine Hafız Zehebî ve İbn-i Teymiyye de Paşa'nın etkilendiği kişiler arasında zikredilmektedir.⁸⁷

"Cevdet Paşa, yanlış hükümlere varmamak için, bütün vesikaları toplar, bütün şahitleri dinler, anlatılanları aklın süzgecinden geçirir. Bu itibarla Tarih-i Cevdet bir âbide-i tahkikdir.denilebilir. Kaynakların sıkı bir tetkikine dayanan bu eser, bizde tarih ilminde yeni bir devrin de başlangıcı olur. Çünkü Paşa'nın tarihten beklediği, selefi olan vakâ-nüvislerin tarihlerinde bulduğundan çok fazladır. Cevdet Paşa'nın amacı gündelik olayları rastgele sıralamak değil, "Faide-i tarihiye"dir. Olayların doğruluk ve yanlışlığını ve gerçek sebeplerini öğrenmek ve bunlardan ders almaktır."⁸⁸

85. Ümit Meriç, a.g.e., s.9.

86. Birinci görüşü benimseyenler: A.Ölmezoğlu, İslâm Ansk., s.119; M.Ş.Ülkütaşır, a.g.e., s.22; N.S.Banarlı, a.g.e., s.959; M.Ş.Eygi, a.g.e., s.12.

İkinci görüşü daha çok Ümit Meriç, a.g.e., s.11; S.Irmak, B.K.Çağlar, Cevdet Paşa Tarihinden Seçmeler, MEB, İst.1973, s.XIV. benimsemektedirler.

87. Ali Ölmezoğlu, a.g.e., s.119; Ülkütaşır, s.22.

88. Ümit Meriç, a.g.e., s.17-18.

"Cevdet Paşa, şark vak'anüvisliğine, garb tarih sistemini aşlamıştır."⁸⁹

Paşa'nın şöhretini ebedileştiren tarihçiliği hakkında bazı müşahadeleri zikrederek bu eseri hakkında söyleyeceklerimizi tamamlamak istiyoruz.

Ebuzziya Tevfik: "Altı yüz senede, altı yüz kadar Osmanlı müverrihi geldiği halde -Nâimâ müstesna- içlerinde Cevdet Paşa'nın kâbına varacak bir müverrih bulamayız"⁹⁰ derken, aynı hayranlığı Avrupa iffanı ile daha yakından temas eden bir başka Osmanlı tarihçisinde Ahmet Mithat Efendi'de de görüyoruz: "Fenn-i tarihin hemeh hemen 'esatir' denilebilecek bir halden 'tarih' denebilecek hale gelmesi 'saye-i devletlerinde' olmuştur. Bunu itiraf etmez ise tarih dahi küfran-ı nimet etmiş olur."⁹¹

"Osmanlı tarihlerini satır satır incelemiş ve bu incelemeyi bir batı tarihçiliği ihtisasıyla yapmış olan şair Yahya Kemal'in muhtelif musahabelerinde Cevdet Paşa'yı "Enbüyük Müverrihimizdir." diye değerlendirmesi, bu bakımdan dikkate değer bir nottur."⁹²

b) Tezâkir-i Cevdet:

Cevdet Paşa, vak'anüvisliği döneminde(1855-1865) cereyan eden olaylara dair tuttuğu notları bir sıra ve düzene koyarak halefi Ahmet Lütfi Efendi'ye göndermişti. Bu belgeler muhtelif tarihlerde ve tezkire-

89. Ebu'l-Ulâ Mardin, a.g.e., s.41.

90. Ümit Meriç, a.g.e., s.22.

91. Tezakir, C.4, s.236.

92. N.S.Banarlı, a.g.e., s.959.

ler halinde gönderildiği için bu esere "Tezakir-i Cevdet" adını vermiştir.

Tezakir-i Cevdet, bu dönem, devlet ve saray adamlarının özellikleri, menfaat ve post kavgaları, ahlâkî sükût, siyasî ve iktisadî buhran konularında çok ilginç görüş, tesbit ve tenkitlerle doludur. Eser devletin siyasî yönüne ışık tuttuğu gibi, aynı zamanda milletin ictimâî ve ahlâkî durumunu da gözler önüne sermektedir. Ayrıca kitapta, Paşa'nın muhtelif görevleri dolayısıyla gidip geldiği imparatorluğun çeşitli bölgeleriyle ilgili ayrıntılı bilgiler de verilmektedir.

Paşa, kitabın son kısmını kendi biyografisine ayırmıştır. Paşa hakkında en teferruatlı bilgileri Tezâkir'in bu bölümünde bulmak mümkündür. Prof. Cavit Baysun'un hazırlayıp Türk Tarih Kurumu'nca yayınlanan dört ciltlik Tezâkir'in son cildinin tamamı Paşa'nın biyografisine ayrılmıştır diyebiliriz.

Cevdet Paşa'nın, devrinin en büyük devlet adamlarından biri oluşu, bir çok girift meselede kendisine başvurulmuş engin bilgisi ve geniş kültürü dolayısıyla bu hatıraları sıradan bir izlenim veya müşahade olmaktan çıkmış, bilâkis bu devir hakkında önemli birer tarihi vesika hüviyeti kazanmıştır. Şöyle de diyebiliriz: Tezakir, bir tarih kitabı değildir, ama, muhtevası itibarıyla tarihe hizmet edecek zenginliktedir.

c) Mârûzât:

Paşa'nın Sultan II. Abdülhamid'in şifahî emri üzerine yazıp kendisine sunduğu uzun Tarihî rapor mahiyetinde bir eserdir.

Bu eser, Tanzimattan 1876'ya kadar cereyan eden siyasî ve ictimai olayların bir tetkikidir. Paşa'nın asıl üzerinde durduğu dönem 1866-76 yılları olmasına rağmen, bu olayların daha iyi anlaşılması için, olayları Tanzimattan itibaren ele alır.

"Maruzat bir çok noktalarda, bilhassa Cevdet Paşa'nın hal tercemesiyle ilgili olan kısımları ile, 1866-1876 yılları arasındaki olaylardan bahsederken "Tezakir-i Cevdet"i tamamlamaktadır."⁹³

d) Kısas-ı Enbiyâ ve Tevarih-i Hulefâ:

Cevdet Paşa'nın hayatının sonlarına doğru kaleme aldığı bu eser, Hz. Âdem'den başlayarak Hz. Muhammed'e kadar gelen ve Kur'an'da adı geçen peygamberlerin hayat ve menkıbelerinden bahseder. Hz. Muhammed'in hayatı üzerinde daha geniş ve teferruatlı durur. Arkasından Hulefa-i Râşidîn ile Emevî ve Abbasî halifelerinden, diğer bazı İslâm-Türk hükümdarlarından ve Osmanlı tarihinin ilk devirlerinden (II. Murad'ın son senelerine kadar) bahseder. Bu haliyle eser sanki tamamlanmamış, bir de Osmanlı tarihi eklenecekmiş intibahını verir.

On iki cüz (kitap)den oluşan bu eser dinî, ahlâkî, pedagojik maksatlarla kaleme alınmıştır. Son derece sade, güzel ve kolay anlaşılır bir dille kaleme alınmış, bu özelliğinden dolayı da halk tarafından çok alâka ve rağbet görmüş, yıllarca da ülkenin mektep ve medreselerinde ders kitabı olarak okutulmuştur.

93. M.Ş.Ülkütaşır, a.g.e., s.37.

Uyandırdığı beğeni ve takdir karşısında defalarca basılan bu eser, ayrıca, Kazan Türkçesine de tercüme edilmiştir.

"Cevdet Paşa "Kıyas-ı Enbiya"da ve bilhassa bu kitabın Hz.Peygamber'in hayatına ait olan kısmında nesrinin kemal noktasına varır. Türkçede "Mevlid"den başka hiç bir kitap bu kadar herkesin dilini konuşuyor hissini bırakmaz."⁹⁴

"Kıyas-ı Enbiya bugünkü tarih araştırmaları bakımından her ne kadar bir önem ve değer ifade etmez ise de, o devrin tarih bilgileri karşısında ve hele dilin sadeleştirilmesi eyleminde güdülen düşüncelerin uygulanması yönünden zamanı üzerindeki tesirleri pek önemli olmuştur."⁹⁵

e) Mukaddime-i İbn-i Haldun'un Bir Bölümünün Tercümesi:

Mukaddime-i İbn-i Haldun, büyük İslâm Tarihçisi "Abdurrahman b. Muhammed-ül Hadremî İbn-i Haldun'un Ünvan-ül-İber ve Divan-ül-Mübteda vel-Haber" adındaki Arapça genel tarihinin önsözüdür.

Bu eser vaktiyle I. Ahmet devri şeyhülislâmlarından Pirîzâde Mehmet Saib Efendi tarafından Türkçeye tercüme edilmeye başlanmış, fakat ancak üçte ikilik bir kısmı bitirilebilmişti. Cevdet Paşa, geri kalan kısmı tercüme etmiş, kıymetli not ilaveleriyle üç cilt halinde neşretmiştir.

"18.yüzyılın ortasında Osmanlıların tarih anlayışlarının değiştiğini gösteren bu tercüme, hiç de az

94. Tanpınar, a.g.e., s.177.

95. M.Ş.Ülkütaşır, a.g.e., s.34.

olmayan yazmalarının ve özellikle yeni baskılarının kanıtladığı üzere Türkiye'de çok yazılmış ve rağbet kazanmıştır."⁹⁶

f) Kırım ve Kafkas Tarihçesi:

"Kırım ve Kafkasya'nın tarihine dair yazılmış küçük bir eserdir. Cevdet Paşa, bu eserinde bölgenin tarihine, coğrafyasına ilişkin bilgiler vermekte, siyasî bazı düşünceler dermeyen ettikten sonra burada yaşayan kavimlerin etnoğrafyasına ait etraflı açıklamalarda bulunmaktadır."⁹⁷

Cevdet Paşa, bu eserini yazarken Halim Giray'ın Kırım Hanlarının biyografyalarını ihtiva eden eseri "Gülbün-i Hânân" isimli eserinden faydalanmıştır.⁹⁸

Bu eserlerden başka "Anapa Kalesine" v.s. dair "Fıkarât-ı Tarihiye", İskoçra'ya dair "mütalaanâmeler", Kozan ve Gavur Dağı ahvaline dair bir makale, Halep vilayetine dair bazı kayıtlar, Rumeli teftişine ait vesikaları muhtevî altı büyük defter v.s. Cevdet Paşa'nın tarihî sahada te'lif ettiği diğer eserlerdir.⁹⁹

2) Hukukî Eserleri:

a) Cevdet Paşa'nın İslâm Hukuku ile teması 1272 (1856)de kurulan Metn-i Metin komisyonuna aza seçilmesiyle başlar. Mecelle cemiyetinin ilk ve basit bir

96. Franz Babinyer, Osmanlı Tarih Yazarları ve Eserleri, Çev. Coşkun Uçok, Ank.1982, s.309.

97. M.Ş.Ülkütaşır, a.g.e., s.37.

98. Franz Babinyer, a.g.e., s.373.

99. T.İslâm Ansiklopedisi, C.III, s.121.

şekli olan bu komisyonda Paşa muharrirdi, binaenaleyh o zamana kadar ihmal ettiği fıkıhla doğrudan doğruya ve daimî bir temas halinde bulunuyordu. O senelerin bütün hukukî hareketlerinde Cevdet Paşa'nın oldukça mühim bir rolü vardır. Ceza kanunnamesi, birbiri arkasına çıkan muhtelif arazi kanunnameleri, vesair bir çok talimatnâmeler onun ya doğrudan doğruya iştiraki ve yardımı ile veyahut idaresi altında vücuda gelmişlerdir. Düstur ismi altında bütün kanunları bir ciltte toplamak fikrini ilk defa o ortaya attığı gibi bunu tatbik eden de kendisi oldu. Bu iş bu gün de devam etmektedir.¹⁰⁰

b) Mecelle-i Ahkâm-ı Adliyye:

Şüphesiz Paşa'nın asıl şöhretini temin eden çalışması Tanzimatın bir âbidesi olan, İslâm Hukukunun bir kısmının kodifikasyonu mahiyetindeki Mecelle-i Ahkâm-ı Adliyye'dir. Gerçi Mecelle bir heyet tarafından hazırlanmıştır, ama hazırlanmasında, tahrir tarzında, nihayet neşredilene kadar geçirdiği tüm safhalarda Paşa'nın üstün gayret ve himmetleri geçmiştir. Mecelle'nin ilim âlemine kazandırılmasında, en büyük pay, şüphesiz onundur. Ahmet Cevdet Paşa ve gayretleri olmasaydı Mecelle mevcut mükemmeliyetine ulaşamayacağı gibi, belki de Metn-i Metin'de olduğu gibi akîm kalan bir teşebbüs olarak hatırlanacaktı.

Daha önce de geçtiği üzere Mecelle, ülkede bir medenî kanuna duyulan ihtiyacın had safhaya çıkması üzerine başlayan tartışmalar neticesinde Cevdet Paşa'nın temsil ettiği Hanefî fıkıhına dayalı bir kanun vücuda getirme fikrinin kabulü ile hazırlanmaya baş-

100. Ali Ölmezoğlu, a.g.e., s.98.

lanmıştı.*

Cevdet Paşa'nın hukuk sahasında bunlardan başka Yanya valisi iken Mecelle cemiyetine yazıp gönderdiği "Risalâtü'l-fevâ" isimli eseri, aralarında Şam müftüsü Mahmut Hamzavî'nin ve diğer Mecelle azalarının da bulunduğu bazı zevatla fikhî münakaşalarını ihtiva eden "Mecmua-i Ahmet Cevdet"i, ayrıca Mahkeme-i Temyîz'in vezaifine dair bir risalesi ve "İcâr-ı Akar Nizamnâmesi" isimli eserleri de mevcuttur.

3) Edebî ve Filolojik Eserleri:

a) Divançe-i Cevdet:

II.Abdülhamid'in isteği üzerine hayatının sonlarına doğru manzumelerini bir araya getirerek oluşturduğu eserinin adıdır. Bu manzumelerin çoğu gençlik döneminin, medrese yıllarının mahsûlüdür.

b) Divan-ı Saip Şerhinin Tetimmesi:

Divan-ı Saip, İran'ın büyük ve ünlü şairlerinden Tebrizli Saip'in(öl.1676) Farsça divanıdır. Vaktiyle Süleyman Fehim Efendi'nin şerhine başlayıp yarım bıraktığı bu eseri, Fehim'in ailesinin ısrarı üzerine Cevdet Paşa tamamlar. "Bu şerh, Paşa'nın Acem lisanına hakimiyet derecesini göstermesi bakımından oldukça önemlidir. Paşa, beyitleri geniş ve ihatalı bir görüşle, kelimelerin bütün nüanslarına dikkat ederek terceme ve şerh eder.¹⁰¹

*. Mecelle hakkında ayrıntılı bilgi çalışmamızın daha sonraki bölümlerinde verilecektir.

101. Ali Ölmezoğlu, a.g.e., s.104.

c) "Kavaid-i Osmaniye" bizde yazılmış ilk Osmanlı grameridir. Cevdet Paşa, Bursa'da Mehmet Fuat Efendi ile birlikte bu eseri yazmıştır. "Bu eser, H.Kellgren'in Almanca "Gramatik der Osmanixhen Sprache" adlı tercümesinden sonra (1855 Helsingfors) Avrupa'da çabucak tanınmıştır."¹⁰²

Bu eserde önce Osmanlıların kullandığı Türkçenin, Çağataycanın bir şubesi olduğu kaydedildikten sonra, kavaid ve usul bakımından pek zengin olduğu, müfredat ve elfazca olan fakirliğinin de Arapça ve Farsça kelimelerle telafi edildiği dile getiriliyor.¹⁰³

Bu eser Osmanlı Türkçesiyle yazılmış ilk Osmanlı grameri olması ve kendisinden sonra bu alandaki çalışmalara kaynaklık etmesi bakımından önemlidir.

Eserin sonraki baskılarında Cevdet Paşa, eserde bir takım değişiklikler yapmış ve müellif hanesine Fuat Paşa'nın ismini yazmayıp sadece kendi ismini kullanmıştır. Paşa, Fuat Paşa ile Bursa'da bir aya yakın kaldıkları zaman "Şirket-i Hayriyye Nizamnâmesini" Fuat Paşa kaleme alırken, Cevdet Paşa da "Kavaid-i Osmaniye" üzerinde çalışıyormuş.¹⁰⁴ Paşa'nın daha sonraki baskılarında eseri kendisine mal etmesi buradan kaynaklanıyor olabilir.

d) Medhal-i Kavaid:

"Cevdet Paşa bu eserini "Kavaid-i Osmaniye"yi müteakip, mübtedîlere ve ilk mektep talebelerine kolaylık olmak üzere Kavaid-i Osmaniye'ye bir nevi med-

102. Franz Babinger, a.g.e., s.409.

103. Ali Ölmezoglu, a.g.e., s.104.

104. Tezakir, C.4, s.45.

hal olmak üzere yazmıştır."105

e) Kavaid-i Türkiyye:

Paşa'nın ilk Maarif nazırlığında iken kurduğu komisyonda kendi hissesine düşen ve mekteplerde okutulması planlanan eseridir. Bu eser Medhal-i Kavaid'-in sonradan sadeleştirilmesiyle ortaya çıkmıştır.

f) Ta'dil-i Mebâniyül İnşâ:

Cevdet Paşa bu eseriyle Mekteb-i Harbiye Fenn-i İnşâ muallimi Miralay Süleyman Paşa'nın fenn-i İnşâ'dan "Mebâniyül İnşâ adlı eserini tenkit etmektedir.

g) Belâgat-ı Osmaniye:

Bu eser Paşa'nın Hukuk Fakültesinde okuttuğu belâgat derslerinin toplanmasından meydana gelmiştir.

"Bir giriş ile meâni, beyan ve bedi'e ait genel bilgileri öğreten üç ayrı bâbdan ibarettir. Belâgat-i Osmaniye'nin başlıca kaynakları, Sadeddin Taftazânî'nin "Meâni-i Muhtasara Şerhi" adlı eseri ve özellikle "Mutavvel"dir. Cevdet Paşa'nın bu eseri de yıllarca mekteplerimizde okutulmuştur."106

4) Muhtelif Eserleri:

Paşa'nın bu gruba giren eserleri Takvimül-Edvar gibi bir kaç müstesna genellikle talebelik yıllarında medresede yazdığı eserler olduğundan öyle pek bü-

105. Ali Ölmezoglu, a.g.e., s.107.

106. M.Ş.Ülkütaşır, a.g.e., s.39.

yük bir ilmî kıymet ifade etmezler.

a) Ta'likât

Mutavvel, Şafiye-i İbn-i Hacib, Netayic-ül-Ef-kâr, Bina ve Emsile-i Muhtelifa üzerine ta'likatlar yazmıştır. Şafiye üzerine yazdığı ta'likata "Gayetül-Beyan" adını vermiştir.

b) Beyan-ül-Ünvan:

Daha önce geçtiği üzere Ahmet'in talebe arasında kitapların hutbe ve dibacelerine dair cereyan eden bahislerle ilgili Türkçe yazılarını topladığı eserinin adıdır.¹⁰⁷

c) Tarif-ül-İrtifa:

Ahmet'in cerre çıkan medrese talebelerinin iftar vakitlerini sağlıklı bir şekilde tesbit edebilmeleri için rub'u tahtası ile nasıl vakit tayin edeceklerini anlattığı eseridir.

d) Malûmat-ı Nafia:

O zaman Mekâtib-i Umumiye nazırı olan Kemal Paşa'nın isteği ile rüştiyelerde okutulmak üzere yazılmıştır. Dinler ve peygamberler hakkında basit ve çok umumî malumat vermektedir.¹⁰⁸

e) Takvim-el-Edvâr:

Bizde takvimin islahını ortaya koyan ilk

107. Ebu'l-Ulâ Mardin, a.g.e., s.14.

108. Ali Ölmezoglu, a.g.e., s.110.

eserdir.¹⁰⁹ Paşa bu eserini takvim dolayısıyla karşılaşılan güçlükleri izale amacıyla kaleme almıştır. Bu eser şarkta ve garpta bir çok yankılar uyandırdığı halde maliye nezaretince dikkate alınmadığı için bir çok karışıklıklar zuhur etmiştir. Cevdet Paşa bu eseri için "Lisan-ı Türkî ilim lisanı olamaz diyenlere, lisanımızın her şeye kâbil olduğunu ve bu lisan ile her fenden güzel eserler yazılabileceğini tasdik ettirdim" demektedir.¹¹⁰

f) Miyâr-ı Sedad:

Cevdet Paşa'nın, oğlu Ali Sedat Bey'e izafetle mantığa ait yazmış olduğu eserdir. Paşa, maarif nazırı iken rüştiye ve Darü'l-Muallimîn'de mantık dersleri tesis etmek istemişti. İşte bu eser bu düşüncenin bir mahsulü olarak ortaya çıkmıştır.

"Cevdet Paşa'nın Türkçe bir mantık kitabı yazması o devirde gerçekten önemli bir başarı teşkil eder. Çünkü o zaman belli başlı müderrisler, mantığın ancak Arap diliyle olabileceğini, Türkçe mantık yazılamayacağını söyleyip durmalarına karşı Paşa'nın Türkçe, hem de oldukça sade ve açık bir dille bir mantık kitabı meydana getirmesi bu manasız düşüncüyü kökünden baltalamıştır."¹¹¹

g) Âdâb-ı Sedad fî ilm-il-Âdâb:

Tartışma ve münazara usûllerine dair yazmış olduğu ve Miyâr-ı Sedad'ın bir eki mahiyetinde olan eseridir.

109. O. Keskiöğlü- A.Menez-A.Demirbaş, Son Çağlarda İslâm Dünyasında Fikir Hareketleri, Ank.1989, s.119.

110. Tezahir, C.4, s.110.

111. M.Ş.Ülkütaşır, a.g.e., s.41.

h) Hülasât-ül-Beyan fî Te'lifi'l-Kur'an:

Kur'an cüzlerinin toplanması ve yazılması hakkında kaleme aldığı Arapça eseridir. Ayrıca eserde, Kur'an'ın tasnif, tertip ve tarihinden de bahsedilir.

ı) Âsâr-ı Ahd-ı Hamîdî:

Mekteb-i Hamîdiye müdürünün II.Abdülhamid'den istirhamı üzerine sadır olan irade-i seniyye ile Paşa'nın bütün Mekâtib-i İbtidaiyede okunmak üzere yazdığı bir ilmihal kitabıdır.

i) Sosyalistlere Dair Bir Risale:

Sosyalizmin yeni bir şey olmadığını, bunun tarihte Mazdek tarafından öne atılan bir fikir olduğunu anlattıktan sonra bu cereyanın Avrupa'daki tesirlerini hülasa eder. Ve neticede bu akımın İslâm toplumlarında yayılıp tutunamayacağını anlatır.

j) Esmâ-ül-Hüsnâ Şerhi:

Paşa'nın Sühreverdî'nin Esmâ-ül-Hüsnâ'sına yazmış olduğu şerhinin adıdır.

k) Kıyafetnâme:

"Vücudun yapılışından insanın kabiliyet ve meziyetlerine ait deliller çıkararak eski şark usûlü eserlerdendir."¹¹²

l) Lâyiha, Mazbata, Tenkit, Mektup v.s.Gibi Küçük Yazıları:

Cevdet Paşa'nın yukarıda saydıklarımızdan başka

112. Ali Ölmezoğlu, a.g.e., s.112.

sırf ilmî gayelerle kaleme aldığı tenkit, tahlil ve sunuş yazıları, çeşitli memuriyet ve görevlerine dair vesikaları, din, devlet, millet ve dünya görüşünü aksettiren küçük ebatlı daha bir çok eserleri vardır.

Bunlar arasında devletin alması gereken tedbir ve önlemleri anlatan "Islahat Lâyihası", neşrettiği Meşnevî Şerif Şerhi üzerine Sivas valisi Abidin Paşa'ya yazdığı bir mektup, "Mufassal" isimli eseri dolayısıyla Ahmet Mithat Efendi'ye yazdığı üç mektup, memuriyetlerindeki idare işlerini anlattığı "Mecmua-i Fakir Ahmet Cevdet", Paşa'nın ricalle ve sarayla olan münasebetlerini anlattığı "Mecmua", Yanya valiliğindeki yazılarını ve Süleyman Paşa'nın "Tarih-i Âlem" adlı eserini tenkit maksadıyla yazdığı iki mektubu ihtiva eden "Mecmua-i Ahmet Cevdet", içerisinde A7 rapça şerhler, takvim ve sene meselesine ait kayıtlar bulunan "Mecmua-i Ahmet Cevdet" ve müslüman olan bir hıristiyan gazeteciye meşihat nâmına yazdığı "Cevapnâme-i Fetva Penahî"* adlı eserlerini de sayabiliriz.

Ayrıca meşhur tarih düşürücü ve şair Surûrî'nin kendi tarihlerini, seleflerinin ve muasırlarının tarihlerini bir mecmuada topladığı eseri vak'anüvis olunca Es'ad Efendi vasıtasıyla Cevdet Paşa'ya ulaşmıştı. Paşa da kaybolmaması için bu eseri de "Surûrî Mecmuası" adı ile neşretti.

Son olarak ülkede ipek sanayiinin gelişmesi için Agop Gircikyan tarafından yazılan eserin Cevdet Paşa'nın yardımıyla "Talimnâme-i Harir" adı ile Türkçeye tercüme edildiğini de kaydederek bu faslı tamamlamak istiyoruz.

*. Bu eser Samsun İslâm Vakfı yayınları(no:1) arasında K.Vehbi Gül tarafından "İslâma Davet" adıyla yayınlanmıştır.

II. B Ö L Ü M

OSMANLI DEVLETİNDE HUKUK KAYNAKLARI

A - İSLÂM HUKUKU

Osmanlı Devleti, müslüman olan diğer Türk devletleri gibi, kabullendiği bu yeni dini kısa bir sürede benimsemiş ve onunla bütünleşmiştir.

İslâm dini aynı zamanda bir hukuk sistemini de beraberinde getirdiğinden Osmanlılar doğal olarak bu hukuk sistemini uygulamışlardır.

İslâm Hukuku tabiri ile kastedilen fıkıhtır. Fıkıh ise lügatte bir şeyi bilmek, bir şeyi anlamak manalarına gelir. Bu kelimenin Kur'an'da kullanılışı ise, fıkıhtan maksadın mutlak ilim olmadığını, ince anlayış, keskin idrak ve konuşanın gayesini anlamak olduğunu gösterir.¹

Daha sonraki çağlarda fıkıh teriminin manasında değişiklikler meydana gelmiş, mükelleflerin fiillerine mahsus, bu fiiller için konulmuş dinî hükümleri bilmeye fıkıh denilmiştir.

İslâm hukukçularının çoğu tarafından benimsenen

1. A.Zeydan, Fıkıh Usûlü, Terc. Ruhi Özcan, s.27-28.

"Dediler ki: Ey Şuayb senin söylediklerinden çoğunu anlamıyoruz." Hûd:91.

"Bu topluma ne oluyor ki hemen hiç söz anlamıyorlar." Nisâ:78.

tarife göre ise fıkıh; "İstidlal yoluyla hukukun mu-
fassal delillerinden amelî(tatbikî) hukuk hükümleri-
ni bilmektir." Yine bu hukuk hükümlerinin aslına da
fıkıh denilmiştir.²

Fıkıh dine ait kurallarla birlikte devlete ve
özel yaşayışa ait kuralları da içine alır. Fıkıhın
dine ait kuralları "ibadât"; aile, miras hukuku,
aynî haklar ve borçlar hukukuna ait kuralları "mua-
melât"; ceza hukuku da "ukûbât" isimlerini alır.³

İslâm hukukunun kaynakları aslî ve tâbi kaynak-
lar olmak üzere iki kısma ayrılır.⁴

a) Aslî Kaynaklar:

1. Kur'an-ı Kerîm: "Allah tarafından Resûlü
Muhammed(S.A.V.)'e gönderilmiş, sahifelerde yazıl-
mış, Nebi(S.A.V.)'den bize şek ve şüphesiz tevatür
yoluyla nakledilmiş ilahî bir kitaptır."⁵

2. Sünnet: "Sünnet" kelimesi lügatte alışılmış
yol, takibi gerekli metod manalarına gelir." Sünnet
bu anlamda Kur'an'da şöyle geçmektedir: "Allah'ın
önceden geçen(millet)ler arasında uygulanan yaşası
budur. Allah'ın yasasını değiştirmeye (imkân) bula-
mazsın."⁶

Hukuk dilinde ise sünnet "Hz.Peygamber'den,
Kur'an'dan başka, sadır olan söz, fiil ve takdirler-
dir."⁷

2. Zeydan, İslâm Hukukuna Giriş, Terc.Ali Şafak,
İst.1985, s.110.

3. C.Üçok-A.Mumcu, Türk Hukuk Tarihi, Ank.1982, s.45.

4. Zeydan, İslam Hukukuna Giriş, s.277.

5. a.g.e., s.277.

6. Ahzab: 62.

7. Zeydan, a.g.e., s.287.

b) Tâbi Kaynaklar:

1. İcma': Lügatte azm ve bir hususta gayret göstermek anlamlarına gelmektedir. Hukukçulara göre ise "Hz.Peygamber'den sonraki bir çağda amelî bir mesele- nin şer'î hükmü üzerinde İslâm müçtehitlerinin birleşmesidir."⁸

2. Kıyas: Lügatte takdir ve eşitleme manalarına gelir. Fıkıh Usûlü bilginlerine göre ise kıyas "Hak- kında nass bulunmayan bir meselenin hükmünü, arala- rındaki ortak illet dolayısıyla hakkında nass bulu- nan meselenin hükmüne bağlamaktır."⁹

İslâm hukukunun bunlardan başka "İstihsan", "Mesalih-i Mürsele", Sedd-i Zerâyı, İstishâb v.b. gibi bir çok kaynakları mevcuttur. Bunları ve yukarıda saydığımız kaynakları çeşitli yönlerden ince-lemek mümkündür. Fakat konumuzla doğrudan ilgili olmayışı sesebiyle biz bu hususlara kısaca temasla yetiniyoruz.

B - ÖRFİ HUKUK

Örf, insanların muamelât bakımından sürekli bir şekilde yapageldikleri ve işlerinin düzgün gitmesini sağlayan şeydir.¹⁰ Tanımdan da anlaşılacağı gibi örf, insanlar tarafından tanınmış, güzel kabul edilip benimsenerek tekrar edilegelmiş şeylerdir.

8. M.Ebu Zehra, İslâm Hukuku Metodolojisi, Terc. Abdülkadir Şener, Ank.1986, s.171.

9. a.g.e. s.189.

10. Ebu Zehra, Usulü'l-Fıkh, s.235.

Örf bazen sözlü, bazen fiilî(amelî), bazen, umumî, bazen hususî olur. Bunlardan herbiri de sahih veya fâsit olabilirler.¹¹

İslâmın hüküm ve kaidelerinin herhangi birine muhalif olmayan, uygulandığı alanda da hususî bir hüküm bulunmayan örf(e)sahih örf) İslâm hukuku müsaade etmiştir.

İslâmiyet kuruluş ve fetihlerle yayılışı sırasında insanlar arasında iyi ve güzel olarak görülmüş ve uygulanagelmüş olan bazı örf ve âdetlere müsaade etmiş, böylece örf ve âdet İslâm hukukunun kaynaklarından biri olmuştur.

Hz.Peygamber'in "Müslümanların güzel gördüğü şey, Allah katında da güzeldir"¹² hadisi de buhususa işaret etmektedir. Zaten farklı coğrafî ve kültürel ortamlarda kurulup yaşayan toplumlarda değişik âdetlerin yerleşmiş olması gayet doğal bir olgudur.

İslâm Hukukunu esas alan Osmanlı Türklerinde de İslâm dini ile bağdaşan bu çeşit örf(e) ait uygulamalar mevcuttu. Örf(e) ait bu uygulamalar, İslâm özel hukukuna göre daha az işlenmiş âmme, idare, zaman zaman da hususî, ceza ve toprak rejimi sahalarına yönelik ulu'l-emr tarafından koyulmuş kanunnâmeler şeklinde kendisini göstermiştir.

Ulu'l-emr(Padişah)'in bu tip kanun vaz'ı hususundaki dayanağı Kur'an'daki şu ayet-i kerîmedir:

11. Zeydan, Fıkıh Usûlü, s.330.

12. Müsned, C.I, s.379.

"Ey inananlar, Allah'a itaat edin. Elçiye ve sizden olan buyruk sahibine itaat edin."¹³ Böylece İslâm hukuku zamanın ulü'l-emrine, gerekli görülen ve şer-i şerîfçe düzenlenmeyen bazı konularda yasama yetkisi tanımıştır.¹⁴ Bu husus ise İslâm hukukuna ayrı bir zenginlik ve dinamizm kazandıran unsurlardan biri olmasının yanısıra, örfî hukukun da gelişmesine büyük katkılar sağlamıştır. Bu cümleden olarak Osmanlı devletinde bir çok kanunnâmelerin yürürlüğe konduğunu görüyoruz.

Fatih Sultan Mehmet ve Sultan Süleyman kanunnâmeleri Osmanlılarda örfî hukukun güzel birer örneğini teşkil etmektedirler.

Fatih Kanunnâmesi daha ziyade idarî sahadaki bir kanunlaştırma hareketinin ifadesi olup devletin teşkilâtına, memurların vazife, lakab ve teşrifattaki yerlerine ve bazı cezaî kaidelere yöneliktir. Fatih Kanunnâmesi, devrine göre oldukça mükemmel sayılabilecek bir idarî düzenlemedir.¹⁵ Bu kanunnâme ile sadece o dönemin değil, daha önceki zamanların da idarî sahaya yönelik kanunlaştırılmamış örfî uygulamaları bir araya getirilmiştir. Bu hususu, kanunnâmenin baş tarafındaki "Bu kanunnâme atam ve dedem kanunudur ve benim dahi kanunumdur, evlâdı kiramım neslen bade neslin bununla âmil olalar"¹⁶ ifadesi de teyit etmektedir.

Yine cezaî, idarî, malî ve adlî düzenlemelere yönelik Kanunî Kanunnâmesi de devrine göre ileri ve

13. Nisa: 59.

14. A.Akgündüz, Mukayeseli İslâm ve Osmanlı Hukuku Külliyyatı, s.VII.

15. Hıfzı Veldet, Kanunlaştırma Hareketleri ve Tanzimat, s.20.

16. a.y.

sistemli bir kanundur. Garp devletlerinin bir çoğunda sınıf imtiyazlarının devam edegeldiği bir dönemde bu kanunnâmenin insanlar arasındaki eşitlik ilkesinden hareket etmesi ona ayrı bir önem kazandırmaktadır.

Örfün Osmanlı hukukunun önemli kaynaklarından biri olduğunu Mecelle'deki örfeye ait şu bir kaç madde de açıkça göstermektedir:

Madde: 36: Âdet muhakkemdir.

Madde 43: Örfen ma'ruf olan şey şart kılınmış gibidir.

Madde 45: Örf ile tayin nass ile tayin gibidir.¹⁷

C - BATI HUKUKU

Osmanlı Devleti, İslâm hukuku ve örfeye dayalı hukukî yapısını uzun yıllar devam ettirmişti. Fakat duraklama döneminin, kurtuluş çareleri arayışları neticesinde ve özellikle de Tanzimat Fermanı ile girişilen yenileşme sürecinde bu kaynaklara bir de batı hukuku eklendi.

Yeni bir çağ açmış ve dünyanın en büyük imparatorluklarından birini kurmuş bulunan Osmanlı Türkleri bu imparatorluğu devrinin en yüksek medeniyet seviyesine ulaştırmışlardı. Bir, bir buçuk asır devam eden bu ihtişam ve yükseliş devrini önce duraklama, sonra da çöküş devri takip etmiş, Avrupa Rönesans'tan sonra süratle yükselirken, Osmanlı İmparatorluğu da aynı süratle yıkılmaya doğru gitmişti. Ülkenin bu zaıf halinden yararlanmak isteyen başta Rusya olmak üzere diğer güçlü devletler imparatorluğa hücumla baş-

17. Mecelle, Matbaa-yı Osmanî İst.1300, s.27-28.

lamışlar, böylece devlet bir çok yenilgi ve felâketlere maruz kalmıştı. Osmanlı devleti de bu durumdan kurtulmanın yolunu, kendinden daha yüksek ve müttekâmil gördüğü Avrupa'nın kurum ve metodlarını alıp uygulamakta bulmuştu. Zaten Avrupa ile artan ilişkiler de bu durumu zorunlu kılıyordu.

Osmanlı devletindeki yenilik hareketleri, evvelâ askerlik sahasında başlamış; fakat şiddetli bir tepki ile karşılaşmış ve III.Selim'in ölümüyle sonuçlanmıştı. II.Mahmut devrinde tekrar canlanan yenilik hareketleri I.Abdulmecid döneminde 3 Kasım 1839 Gülhane Hattı ile tam şeklini almıştı.¹⁸

Batı örnek alınarak girişilen bu yenilik hareketleri hukuk sahasında da önemli gelişmelere neden olmuş, o zamana kadar İslâm Hukuku'nu esas alan Osmanlı Devleti batıdan bir takım hukukî kurum ve kanunları iktibas ederek uygulama yoluna gitmişti.

Yalnız, batıdan, özellikle de Fransa'dan alınan bu kanunlar üzerinde bir takım bünyeye uydurma çalışmalarının olduğunu da belirtmek gerekir.¹⁹

Şimdi, iktibas edilen bu kanunların hangi hukukî sahalara ait olduklarını gözden geçirelim:

1. Kanunnâme-i Ticaret: (18 Ramazan 1266) Fransız ticaret kanunundan iktibas edilmiştir.

2. Ticareti Bahriye Kanunnâmesi: (6 Rebiülevvel 1280) Bir çok batı ülkesinin deniz ticaret kanunla-

18. S.S.Onar, a.g.m., Hukuk Fak. Mec., C.XX, S.1-4, s.59.

19. Hıfzı Veldet, a.g.e., s.60.

rından istifade edilerek yapılmıştır.

3. Usûlü Muhakeme-i Ticaret Kanunnâmesi:(10 Rebiülahir 1278) Fransa'dan alınmıştır.

4. Ceza Kanunnâme-i Hümayunu:(28 Zilhicce 1274) Esasları Fransa'dan alınmakla birlikte bir çok değişiklik ve ilaveler de yapılmıştır.

5. Usûlü Muhakemat-ı Hukukiye Kanunu:(2 Recep 1297) Bu kanunun esasını da Fransa kanunu teşkil etmektedir.

6. Usûlü Muhakematı Cezaiye Kanunu(5 Recep 1296) Bu da Fransız usûlü muhakematı cezaiye kanunundan alınmıştır.²⁰

Batıdan alınan kanunlar, Osmanlı Devletinin dinî ve millî olan hukuk kaynaklarına bir yenisini daha eklemiş oldu. Böylece batı menşeli kanunlar da Osmanlı hukukunun kaynakları arasına girmiş oldu.

Tanzimat Fermanının ardından, ihtiyaç duyulan alanlarda dinî, millî ve batı menşeli hukuklara istinat eden büyük ve sistemli kanunlar yapılmaya başlanmıştı. Bu kanunları iki kategoride mütalaa edebiliriz: Birincisi batı etkisinde veya doğrudan batıdan iktibas edilen kanunlardır, ki bunlara yukarıda kısaca değinmiştik; ikinci kategoride yer alan kanunlar ise tamamen yerli mahiyette hazırlanan kanunlardır. Tanzimattan sonra yerli kanun sahasında meydana getirilen eserler şunlardır:

1. H.1256 ve 1267 tarihli Ceza Kanunları,
2. H.1274 tarihli Kanunnâme-i Arazi,
3. H.1285 tarihli Mecelle-i Ahkâm-ı Adliyye.

Ceza ve Arazi kanunları bizim konumuzun dışında kalmaktadır. Bunların yerli kanun çalışmalarına esasında ortaya çıkan iki önemli eser olduğunu belirterek asıl konumuz olan Mecelle'ye geçiyoruz.

20. Hıfzı Öeldet, a.g.e., s.62-63.

III. B Ö L Ü M

YENİ BİR MEDENÎ KANUNA DUYULAN İHTİYAÇ VE MECELLE 'NİN . ORTAYA ÇIKMASI

A - MECELLE'Yİ DOĞURAN SEBEPLER

Mecelle'yi doğuran sebepleri izaha geçmeden önce, Mecelle'nin tanımını, bir kanunlaştırma hareketi olması nedeniyle de kanun ve kanunlaştırmanın anlamını vermeyi uygun görüyoruz.

Mecelle, lügatte; kitap, mecmua, dergi anlamlarına gelmektedir.¹ Yine, hikmeti hâvî sahife² ve bir takım meseleleri, fikirleri, mevzûları toplayan ufak hacimli kitap anlamlarına da gelmektedir.³

Mecelle terim olarak ise "Devletin resmî mezhebi olan Hanefî mezhebi esas alınarak, bu mezhep müctehitlerinin ihtiyaca ve zamana uygun olan içtihatlarının Ahmet Cevdet Paşa'nın riyasetinde dönemin en de-

1. F.Devellioğlu, Osmanlıca Türkçe Lügat, Ank.1982.

2. A.Refik Gür, Mecelle, s.20.

3. S.S.Onar, a.g.m., s.58.

rin İslâm uleması tarafından seçilip tedvîn edilme işidir."

Kanun ise; "Bir devlette selahiyettar makam (Millet meclisi, kral, imparator, diktatör v.s.) tarafından bütün millet için mer'î olmak üzere konulan müeyyideli kaidelerdir."

Kanunlaştırmaya gelince bu, herhangi bir hususa müteallik hareket tarzını kanun haline koyma, kanun halinde kaideler vaz' etme demektir. Taknin, tedvîn ve codification kelimeleri de aynı anlamı ifade etmektedirler.

Kanunlaştırma sınırlı olabileceği gibi geniş, şümulü bir çerçevede de olabilir. "Kanunlaştırma" tabirinin ekseri garp dillerindeki karşılığı "codification" olup bu kelime latince "codex" tabirinden gelmektedir. Codex ise büyük kanun, kanunlar mecmuası, mecelle manasına gelir.⁴

Konumuzda sık sık kullanacağımız bu terim ve tabirlerle ilgili kısa ve lüzumlu malumatı verdikten sonra, şimdi "Mecelle"yi doğuran amilleri açıklamaya geçebiliriz.

Mecelle'yi doğuran sebepleri altı madde halinde sıralayabiliriz.

1. Mecelle'nin hazırlanmasından önce Avrupa'da yoğun bir kanunlaştırma hareketinin olması,
2. Siyasî sebepler,
3. İktisadî sebepler,
4. Fransız medenî kanunu olan Code Civiles'in tercüme edilerek bize uyarlanma çabaları,
5. Dinî sebepler,
6. Divan-ı Ahkâm-ı Adliyye'nin kurulması.

4. Hıfzı Veldet, a.g.e., s.7-8.

Şimdi maddeler halinde sıraladığımız bu sebepleri kısaca izah etmeye çalışalım.

1. Mecelle'nin Hazırlanmasından Önce Avrupa'da Yoğun bir Kanunlaştırma Hareketinin Olması:

Çağdaş anlamda kanunlaştırma hareketi, yani cemiyeti nizamlayan hukuku, etraflı ve sistemli kanunlar halinde tespit etme işi ilk defa XVIII. asır sonlarında Avrupa'da başlamış, oradan bütün dünyaya yayılmıştır.⁵

Avrupa'da böylesi bir kanunlaştırmaya gidişin başlıca âmilleri şunlardır:

a) 18. asırda aklın her şeyden üstün olduğu fikrini benimseyen rasyonalist felsefî bir akım mevcuttu. Bu asır fikrî ve ictimai münasebetlerde rayonalizmi hakim kılmayı amaçlıyordu.

Yine bu 17. ve 18. asırlarda tabiatta insan yaradılışına uygun, âdil, ideal ve ebedî bir hukukun varlığını iddia eden "Tabii Hukuk" cereyanı hüküm sürmekteydi.

İşte bu iki akım, o zamana kadar mer'î olan fakat adil olmayan bu kanunları bir tarafa atarak, aklın öncülüğünde, tabîi hukuk kaidelerini araştırıp kanunlaştırma yoluna giderek, Avrupa'da kanunlaştırma hareketinin en müessir fikrî âmili olmuştur.

b) Büyük ve şümüllü kanunların hazırlanabilmesine zemin oluşturan sistematik bir hukuk ilminin kurulmuş olması.

c) Yeni zuhur eden ictimai ve iktisadî meselelerde eski mevzuatın yetersiz kalması, dolayısıyla derli toplu yeni kanunların vaz' edilmesini gerekli kılması.

5. Hıfzı Veldet, a.g.e., s.7-8.

d) Siyasî âmil: Ülkeyi tek merkezden ve daha etkili yönetebilmek amacıyla memleket dahilindeki dağınık hukukî kaideleri birleştirerek büyük kanunlar koyma yoluna gidilmesi.

e) Millî âmil: 19. asırdaki milliyetçilik cereyanı Avrupa'da yabancı hukuklara karşı da önemli bir reaksiyon uyandırması sonucunda yerli ve millî kanunlar vücuda getirme yoluna gidilmesi.⁶

2. Siyasî Sebepler:

Mecelle'nin tedvîn edilmesinin siyasî sebepleri Ahmet Cevdet Paşa'nın halefi vak'anüvis Lütfü Efendi'ye gönderdiği evrakta gayet açık bir şekilde görülmektedir.

Ona göre Avrupalıların Türkiye'ye gelişleri günden güne artmış, bilhassa Kırım Harbinden sonra fevkalâde çoğalmıştır. Bu durum çarşı pazarlarda alışverişlerinde canlanmasına vesile olmuş; fakat ortaya çıkan ticarî davalara, İstanbul'daki tek bir ticaret mahkemesi bakamaz hale gelmiştir. Bir de ecnebler, şer'î mahkemelere gitmek istememişlerdir. Bu mahkemelerde müslim aleyhinde gayri müslimin ve zimmî aliyhinde müste'menin şahitliğinin kabul edilmemesi ise Avrupalıların gözüne pek ziyade çarpar olduğundan, hıristiyanların şer'î mahkemelerde muhakeme edilmelerine itiraz etmeye başlamışlar, "kanununuz ne ise ortaya koyunuz, biz de görelim ve teba'amıza bildirelim" diyerek baskı yapmaya başlamışlardı.⁷

Bu izahat Tanzimattan sonraki kanunlaştırma hareketinin siyasî amillerinin bir tanesinin Avrupalıların teba'alarını bahane ederek yaptığı baskılar olduğunu en bariz şekilde göstermektedir.

6. Hıfzı Veldet, a.g.e., s.7-8.

7. Tezakir, I, s.63-64; Hulusî Yavuz, Mecelle'nin Tedvini, s.48-49.

"Ahmet Cevdet Paşa, bu husustaki izahatına şöyle devam etmektedir:"Bunun üzerine ilm-i fıkhnın muamelât kısmına dair Türkçe "Metn-i Metin" nâmiyle ve herkesin anlayabileceği ibarat-ı vazıha ile bir kitap yapılmasına beynel-vükelâ karar verilerek bu kere Meclis-i Âli-i Tanzimat dairesinde ve Meclis-i mezkûr azasından ve sudur-ı izamdan Rüştü Molla Efendi'nin taht-ı riyasetinde bir cemiyet-i ilmiye teşkil ile azalığına İstanbul kadısı Tahir Efendi, Meclis-i Maarif azasından ve İstanbul payelülerinden Hüsam Efendi ve Âli Ratıp Bey ile abd-i fakir memur edildik. Kütüb-i fıkhiyye tetebbu' olunarak hayli vakit uğraşıldı ve Kitâbü'l-Buyû' hülâsa vechile yazıldı ise de Metn-i Metin'in itmamı müyesser olmadan cemiyet-i mezkûre dağıldı."⁸

Bu kanunlaştırma teşebbüsü, akîm kalmasına rağmen onu gerekli kılan mevcut sebepler ortadan kalkmadığı için yıllar sonra Ahmet Cevdet Paşa'nın ilk Divan-ı Ahkâm-ı Adliyye reisliğinde tekrar gündeme gelmişti. Bu hususu Cevdet Paşa şöyle anlatır: "Fakirin ibtida Divan-ı Ahkâm-ı Adliyye nezaretinde yine bu mesele meydana çıkıp riyaseti acizânem tahtında olarak teşkil olunan cemiyeti ilmiyede asrın en ileri gelir fukaha ve fuzelası bulundu. Hanefî müctehitleri arasında ihtilaflı meselelerde nâsa erfak ve maslahata evfak olan kavilleri tercih olundu ve bu yolda Ahkâm-ı Adliyye ismiyle bir Mecelle te'lif kılındı. Bilcümle şer'iyeye mahkemelerinde uygulanması için irade-i seniyye sâdır oldu. Ehl-ü erbabı indinde pek ziyade takdir ve tahsin edildi."⁹

8. Tezakir, C.I, s.63.

9. a.e., s.63-64.

Mecelle'nin tedvînindeki siyasî nedenlere açıklık getirmesi açısından, Âli Paşa'nın zuhur eden isyanı bastırmak amacıyla gittiği Girit'ten 3 Şaban 1284 (30 Kasım 1867) de Sultan Abdülaziz'e gönderdiği lâyiha da oldukça önem arz etmektedir.

Âli Paşa, Girit'le ilgili alınması gerekli tedbirleri kaydattikten sonra lâyihasını şu tekliflerle bitirmektedir:

"Bir de başlıca şikâyet bizim mahkemeler olduğundan ol babta dahi bir yol aranmak ve Mısır'da yapılmakta olduğu gibi bizde dahi Kod Sivil dedikleri kanunnâme tercüme ettirilip deavi-i muhtelite, mehâkim-i muhtelite ve o kanunnameye tatbikan rü'yet ettirilmek emri zarurî görünür. Bunun ahkâm-ı Celile-i şer'-i şerîfe kat'a dokunmayarak sair nizamî mehâkim misillû tanzimi kabil zannolunur."¹⁰

Batılıların mahkemeler hususundaki tazyiklerini önlemek amacıyla Âli Paşa'nın Code Civiles'i tercüme ettirerek muhtelit mahkemelerde uygulama düşüncesi Mecelle'nin doğmasının en büyük etkenlerinden biri olmuştur. O devir devlet adamlarından Mahmut Celaleddin Paşa'ya göre bizzat Mecelle'yi de Âli Paşa hazırlatmış ve bu suretle Avrupalı muhaliflerinin efkarını lehimize tebdîl etmiştir.¹¹

3. İktisadî Sebepler:

Yabancı ülkelerle ticarî ilişkilerin artması, eski iktisadî yapının mevcut duruma cevap vermemesi,

10. İbnülemin M.Kemal, Son Sadrazamlar, s.320. Ebu'l-Ulâ Mardin, a.g.e., s.173; H.Karaman, İslâm Hukuk Tarihi, s.197 dipnot; Hulusi Yavuz, Mecelle'nin Tedvini, s.51.

11. Hulusi Yavuz, a.g.e., s.52.

bizde kanunlaştırmanın mühim amillerinden biri olmuştur. Zaten bu husus, Mecelle öncesinde akim kalan Metn-i Metin'e neden ihtiyaç duyulduğunu izah ederken Cevdet Paşa tarafından açık bir şekilde ifade edilmiştir.¹² Bu ifadeye siyasî sebepleri izah ederken değinmiştik.

4. Fransız Medenî Kanunu Olan Code Civiles'in Tercüme Edilerek Bizde de Uygulanması Çabaları:

Ülkenin derli toplu, sistemli bir medenî kanuna ihtiyacı vardı. Bu hususta tüm devlet adamları hemfikir idiler. Fakat hazırlanacak medenî kanunun mahiyeti hakkında farklı iki yaklaşım ortaya çıktı.

Bunlardan inkılâpçı diye vasıflandırabileceğimiz grup, hazırlanacak yeni medenî kanunun Fransa'dan alınmasını istiyorlardı. Çünkü onlara göre, "Türkiye Tanzimatın ilanından beri müesseselerini garplılaştırmaya başlamıştır. Dolayısıyla, bu müesseselerin yürütülmesi için Avrupa'da uygulanmakta olan kanunların tercüme edilerek bizde de tatbiki lâzımdır."¹³

Gelenekçi olarak vasıflandırabileceğimiz grup ise, bu teze şöyle cevap veriyordu: "Osmanlı İmparatorluğunun coğrafyası, halkının bünyesi, geçirdiği tarihî seyir Avrupa devletlerine benzemez. Biz Avrupa müesseselerinden ve kanunlarından faydalanabiliriz, fakat bu kanunları aynen tercüme edip tatbik edemeyiz."¹⁴

Bu iki karşıt fikrin mücadelesini Cevdet Paşa şöyle dile getirmektedir: "Devlet-i Âliyye şer-i şerîf

12. Tezakir, C.I, s.62-63.

13. E.Ziya Karal, Osmanlı Tarihi, T.T.K., Ank.1977, C.VII, s.171.

14. a.g.e., s.171.

üzere müesses olduğundan kavanin u nizamatına kavanin-i şer'iyeye esas olmak fikri öteden beri efkâr-ı sahiha erbabı indinde arzu olunmakta idi. Sırf alafıranga efkâra tabi olan mütefernicin ise "Code Napoléon"un tercümesiyle aynen mehâkim-i Devlet-i Aliyye'de mer'iyü'l-icrâ olması fikrinde idiler. Bu cihetle efkar-ı vükelâ bu bâbda ikiye münkasım olmuş idi."¹⁵

Yerli bir medenî kanun hazırlanması fikrinin önderliğini Cevdet Paşa ve daha önce Maliye ve Dahiliye nezaretlerinde bulunmuş Şirvanîzâde Rüştü Paşa yapıyorlardı.

Özellikle Cevdet Paşa, yabancı bir kanun iktibas etmektense yerli ve millî bir kanun vücuda getirilmesi hususunda çok gayret sarfetmiştir. Ona göre "Bir milletin kavanin-i esasiyyesini böyle kalb ü tahvîl etmek o milleti imha hükmünde **bir şey demekti.**" Zaten ulema sınıfı da Fransız kanunlarının alınmak isteyenleri tekfir ediyorlardı.¹⁶

Fransız Code Civiles'in iktibas edilmesi fikrini ise, Âli Paşa ve ticaret nâzırı Kabulî Paşa savunuyorlardı. Âli Paşa Girit'ten gönderdiği lâyihada daha önce bahsettiğimiz gibi, Code Civiles'in alınarak muhtelit mahkemelerde uygulanmasını tavsiye ediyordu. Girit isyanını bastırmak için beraberinde götürdüğü Kabulî Paşa da aynı fikri savunuyordu. İstanbul'a dönüşlerinde bu ikisi fikirlerini kabul ettirmek için vükela nezdinde propagandaya başlamışlardı.

Öte yandan Fransa'nın İstanbul'daki elçisi Marqui de Moustier bu hususta Âli Paşa'ya baskı yapıyordu. Fransa'nın kendi medenî kanununun alınması yolundaki çabalarını göstermesi bakımından, Fransa'nın İstanbul'-

15. Maruzat, s.200.

16. Tezakir, C.I, s.63.

daki maslahatgüzerı M.Outrey tarafından Marquis de Maustier'e çekilen şu telgraf bize önemli ip uçları vermektedir:

"Mösyö Boure'nin Paris'e azimetlerinden evvel bana tavsiye etmiş olduğu vechile mevcut Ticaret kanununun yeniden kaleme alınması hususuna çalışılması için vezir-i azam nezdinde ısrar ettim. Kısmen bizim kanunumuzdan kopye edilmiş bulunan bu kanunun esastan mahrum olması sebebi ile Medenî Kanunumuzun mukavele ve vecibeleredair olan hükümleri tarafından itmam edilmesi lazımdı..... İstanbul'da ikametleri esnasında Ekselansınız bu husus hakkında gayet mufassal bir eser izhar etmişsiniz. Âli Paşa da bu eserdeki fikirleri kabul eylemiştir. Onun tarafından Türkiye'nin ihtiyaçlarına uymak yani ahkâm-ı şeriyye denilen İslâm Hukuku ile mümkün mertebe telif edilmek suretiyle Code Napoléon'un derhal tatbiki kabil olan maddelerinin istinsah edilmesine bir komisyon memur edilmiştir. Bu eser Sultan tarafından tasdik olunmadan evvel Şeyhülislâmın tasvibine arz olunacaktır."¹⁷

Fransızların bu çalışmaları etkili olmuş, hatta Âli ve Kabulî Paşalar, Sait Paşa'ya Code Civiles'i Arapçadan Türkçeye tercüme ettirerek vükelaya tasdik ettirmeye çalışmışlardı.¹⁸

Öte yandan son devir Osmanlı müelliflerinden bazıları da bu kanunun Napolyon'un Mısır'ı işgâl etmesinin bir eseri olduğunu; generalin İslâm ulemasıyla görüşüp onlardan fıkha dair telif ettikleri eserleri aldığını ve bunları Avrupalıların yeni araştırmalarıyla birleştirerek Code Civiles'i meydana getirdiğini ileri sürmüşlerdir.*

17. Ebul-Ulâ Mardin, a.g.e., s.64-65.

18. Maruzat, s.200; Mardin, s.173-174 dipnot.

*. Bkz. H.Yavuz, Mecelle'nin Tedvini, s.56-57.

Şüphesiz bu görüşler Avrupa, özellikle de Fransız hukukunun oluşumundaki İslâm Hukukunun tesir ve izlerini ispata yönelik değildir. Bu tezlerin asıl maksadı, nasılsa Code Napoléon'un temeli de İslâm hukukuna dayanıyor, öyleyse İslâm fıkına dayalı bir Mecelle meydana getirmek için zaman kaybetmeye gerek yok, diyerek Code Civile 'e karşı oluşan tepkiyi bertaraf etme gayesine yöneliktir.

Bu iki fikrin tartışması zaman zaman çok şiddetlenerek uzun yıllar devam etmişti.

Âli Paşa, Cevdet Paşa'ya hürmet eder ve onun fikirlerine ehemmiyet verirdi. Bu sebeple ortaya çıkmış olan ihtilafın özel bir komisyonda incelenmesini muvafık gördü. Fuat Paşa'nın reisliğinde toplanan ve vükela heyetinden bir kısmını içine alan bu komisyon iki tarafın da tezlerini dinledikten sonra Fransız Medenî Kanununun alınması fikri bırakıldı. Cevdet Paşa'nın teklifi üzerine fıkıh kitaplarından faydalanılmak suretiyle muamelâta dair ve zamanın icaplarına uygun olmak üzere "Mecelle-i Ahkâm-ı Adliyye" namıyla bir kitap yazılmasına karar verildi.¹⁹ Dolayısıyla bu çetin geçen fikrî mücadele de Mecelle'nin hazırlanmasına çok önemli bir sebep teşkil etmişti.

5. Dinî Sebepler:

Fransız Medenî Kanunu Code Civiles'e karşı gösterilen reaksiyonda şüphesiz din faktörünün büyük payı olmuştur. Dini temsilen ulema sınıfı, Fransız medenî kanununun iktibasına şiddetle karşı çıkıyor, Paşa'nın ifadesiyle "O makûle alafıranga efkara sapanları tekfir ediyorlardı."²⁰

19. E.Z.Karal, a.g.e., C.VII, s.173.

20. Tezakir, C.I, s.63.

Cevdet Paşa, ulemanın tavrını dile getirirken, bu hususta dayandıkları herhangi bir nass'dan bahsetmemesine rağmen, onların Allah'ın indirdiği ahkâm ile hükmolunmasına dair olan ayetleri esas aldığı tahmin edilmesi zor olmayan bir gerçektir.²¹

Cevdet Paşa, savunduğu fikrin galip gelmesinden sonra "Bu cihetle Mecelle'nin telifi bir büyük hizmet-i diniye olduğu herkes tarafından tasdik ü itiraf olunmuştur"²² diyerek meseledeki din faktörünü en bariz şekilde dile getirmiştir.

6. Divan-ı Ahkâm-ı Adliyye'nin Kurulması:

Ülkede yabancılarla ilgili davalar bir hayli artmış, bu durum da mahkemelerde karışıklıklara yol açar olmuştu. Paris Konferansında 18 Cemaziyelâhir 1272(25 Şubat 1856) ecnebi devlet delegeleri Âli Paşa'ya "Siz mahkemelerinizi emniyetbahş bir hale getirdiğinizde biz de tercümanların umur u mehakime müdahalesini ilga ederiz" demişlerdi.²³

On yıla yakın bu hususta bir şey yapılamamıştı. Daha sonra Avrupa ülkelerinin artan baskısı karşısında Fransa üsulüne muvafık mahkemeler açılmasına ve umur u hukukiyenin, hükümet-i icraiyyeden tamamen ayrılmasına karar verilerek "Meclis-i Vâlâ-yı Ahkâm-ı Adliyye " ilga edilerek yerine 11 Zilkade 1284(5 Mart 1868'de Şûrâ-yı Devlet ve Divan-ı Ahkâm-ı Adliyye kuruldu.²⁴

21. Maide:44-45.

22. Maruzat, s.201.

23. a.e., s.195-198.

24. Maruzat, s.198; Mardin, s.58-59; İbn'îl-Emin M. Kemal İnal, a.g.e.,s.24; Ali Ölmezoğlu, İsl.Ansk.,s.116.

Cevdet Paşa, Nizamiye Mahkemelerinin en üstünü olan Divan-ı Ahkâm-ı Adliyye'yi tesisi esnasında ulemanın büyük bir muhalefeti ile karşılaştı. Ulema, "Bunca mehakim-i şer'iyye var iken mehakim ve mecâlis-i nizamiyye tertibine ne hâcet var idi" diyerek bu alanda yeni mahkemeler açılmasına cevaz vermiyordu. Bunun üzerine Ahmet Cevdet Paşa da şer'î mahkemeler yanında, nizamiye mahkemelerinin bulunmasında bir mahzur görmeyen büyük âlim Celâleddin-i Devvânî'nin "Divan-ı Def'-i Mezalim" isimli eserini tercüme ederek ulemayı ikna edip susturdu.

Şer'iyye mahkemelerinin yanında, Nizamiye Mahkemelerinin bulunmasında bir mahzur görmeyen ve bu suretle Divan-ı Ahkâm-ı Adliyye'nin kurulmasına hizmet eden Ahmet Cevdet Paşa, bu teşekkül meydana geldikten sonra mühim bir mesele ile karşılaşmıştı. Bu divanda fıkıh hükümleri mi tatbik olunacaktı, yoksa ecnebi-leri de kapsayacak şekilde garp hukukundan mülhem kaidelere mi yer verilecekti?²⁵

Fu mahkemelerde uygulanmak üzere yeni bir kanuna ihtiyaç başgöstermesi de Mecelle'nin doğmasına mühim bir sebep teşkil etmişti.

Altı madde halinde sıraladığımız bu sebep ve âmiller, Hanefî fıkıhı esas alınarak hazırlanacak bir Osmanlı Medenî Kanununun yani Mecelle'nin hazırlanmasını zorunlu kılmıştı.

25. Ebul-Ulâ Mardin, a.g.e., s.61.

B- MECELLE CEMİYETİNİN TEŞEKKÜLÜ VE
CEMİYET ÜYELERİ

Medenî kanun etrafında cereyan eden tartışmalar neticesinde yerli, millî bir kanun vücuda getirme fikri galip gelince Ahmet Cevdet Paşa'nın başkanlığında zamanın en bilgin hukukçularından oluşan bir ilmî heyet kuruldu.

Cevdet Paşa, medenî kanun hususunda iki fikirden birini tercih için yapılan müzakere neticesinde Mecelle Cemiyeti'nin kuruluşunu şöyle anlatır: "Bu hususun müzakeresi için havassı vükeladan mürekkeb akd olunan encümen-i mahsusta, Fuat Paşa'nın ihraz eylediği nutuklar ve Şirvanîzâde ile taraf-ı çakerîden dermiyan olunan deliller karin-i hayyiz-i kabul olarak kütüb-i fıkhiyyeden muamelâta dair icabat-ı zamaniyyeye muvafık olan meseleler cem ile "Mecelle-i Ahkâm-ı Adliyye" namıyla bir kitap yapılmak üzere riyaset-i âcizanem tahtında olarak fühûl-i fukahadan mürekkeb bir cemiyet-i ilmiyye teşkiline karar verildi."²⁶

Bu cemiyet, Hanefî mezhebi müctehitleri arasındaki ihtilafli meselelerden nassa erfak, maslahata muvafık olan görüşleri tercih ederek bir medenî kanun vücuda getirecekti.

Mecelle'yi hazırlayan cemiyet Cevdet Paşa ile birlikte on beş kişiden oluşmaktadır. On dört azadan ikisi (Seyfettin İsmail Efendi ve Ahmet Hilmi Efendi) Mecelle'nin tüm kitaplarında, diğerleri ise muhtelif kitapların tedvininde hazır bulunmuşlardır.

18 Zilhicce 1285- 9 Zilka'de 1293(1 Nisan 1869- 26 Kasım 1876) yılları arasında tedvin edilen "Mecelle-i

Ahkâm-ı Adliyye'nin meydana gelişinde, başta Cevdet Paşa olmak üzere devrin en tanınmış İslâm hukukçuları görev almıştır. Bu fakih zatların hayatları hakkında kısa da olsa biraz bilgi vermeyi uygun görüyoruz.

Heyet Başkanı olan Cevdet Paşa'yı, konumuzun esasını teşkil ettiğinden, etraflıca tanıtmıştık. Şimdi diğer heyet üyelerini kısaca tanıtacağız.

2. Ahmet Hilmi Efendi

Ahmet Hilmi Efendi Kastamonuludur. Sudurdan Zeynel Abidin Efendi dairesi imamlığında bulunmuş ve bu zatın oğullarına muallimlik yapmıştır. Müderrislikle girdiği ilmiye tarikinde Galata Mollası, Sofya Mollası olmuş, ardından Mekke payesini ihraz ederek 1285'te Divan-ı Ahkâm-ı Adliyye azalığına memur edilmiştir. Bilahere İstanbul payesini elde edip Mahkeme-i Temyiz reisi olmuştur. Anadolu Kazaskerliği payesine de ulaştıktan sonra hastalığı sebebiyle kendi arzusuyla emekliye ayrılmış, kısa bir süre sonra da (6 Zilhicce 1305/ 11 Ağustos 1888)de vefat etmiştir. Fatih Türbesi bahçesinde medfundur.

Mecelle'nin bütün kitaplarının tedvininde bulunan Ahmet Hilmi Efendi, ilim ve fazileti, özellikle, fıkıhtaki ihtisası ile temayüz etmiş güzide bir şahsiyettir.

Bu özellikleriyle Ahmet Cevdet Paşa'nın en çok mişavere ettiği birisi olmuş, hatta Cevdet Paşa Yanya valiliğinde iken Mecelle ile ilgili hususlarda kendisi ile mektuplaşarak muhaberede bulunmuştur.²⁷

27 . Ebul-Ulâ Mardin, a.g.e., s.162.

3. Seyfeddin İsmail Efendi

Harput'ta doğmuştur. Bilahere İstanbul'a gelerek tahsilini tamamlamıştır. Cevdet Paşa talebelik yıllarından bahsederken, o dönemde talebe içinde Harputlu Seyfeddin İsmail Efendi'nin çok meşhur olduğunu söylemektedir.²⁸

Ahmet Hilmi Efendi gibi Mecelle'nin bütün kitaplarının hazırlanmasına iştirak eden Seyfeddin İsmail Efendi, ilmiye rütbelerini Mekke-i Mükerreme payesine kadar ardarda ulaştıktan sonra Muharrem 1286'da Şûrâ-yı Devlet azası olmuş, ardından Mecelle cemiyetine memur edilmiştir. Bu görevi müteakip İstanbul Kadısı, Muhakemat Reisi olup 1292 Zilhiccesinde tekrar Şûrâ-yı Devlet azalığına getirilmiştir. Daha sonra Anadolu ve Rumeli Kazaskerlik payelerini de elde etmiş olmasına rağmen Halep kadılığı ile merkezden uzaklaştırılmış, 1296'da ise 3. kez Şûrâ-yı Devlet azalığına getirilmiştir.

Cevdet Paşa'nın görevden uzaklaştırıldığı sıralarda cemiyetin reisliğini de deruhte etmiştir. Cevdet Paşa, Yanya'dan Mecelle cemiyeti azalarından Hilmi Efendi'ye gönderdiği bir mektupta "Seyfeddin Efendi Hazretleriyle, Ahmet Hulusi Efendi hazretlerinin metanet-i efkâr-ı sahihalarından eminim"²⁹ diyerek kendisine duyulan itimadı belirtmektedir.

Seyfeddin İsmail Efendi hak yolunda sözünü esirgemeyen, hitabeti kuvvetli, âlim ve fakih bir zattı. 23 Aralık 1882'de İstanbul'da vefat etmiştir ve kabri Haydarpaşa'dadır.³⁰

28. Tezakir, C.4, s.10.

29. a.e., s.137.

30. Ebul-Ulâ Mardin, a.g.e., s.161.

4. Filibeli Halil Efendi

Aslen Bursalı olarak beraber, büyük babası Bursa'dan Filibe'ye göç ederek orada yerleşmiş, Halil Efendi de 1220(1805)'de burada doğmuştur. Bu sebeple Filibeli Hoca diye tanınmaktadır. Babası ayaklı kütüphane diye bilinen Mustafa Efendi'dir. 1824'te İstanbul'a gelip sırası ile müderris, huzur dersinde muhatap, mukarrir olmuştur. Muhataplarının bilittifak hazırladıkları derin suallere karşı huzurdaki parlak muvaffakiyeti çok dikkati çekmiş ve bu başarıları bir menkıbe halini almıştı. Abdülmecid devrinde saray hocalığında da bulunmuştur. Medine Mollası, fetva emini, ders vekili olmuş, İstanbul payesini ihraz ettikten sonra Meclis-i İntihab-ı Hükkam riyasetine getirilmiştir. Bilahere Anadolu ve Rumeli Kazaskerlik payelerine de sahip olmuştur.³¹ 1299'da on yedi yıl kadar deruhte ettiği Ders Vekillikinden ayrılarak Hicaz'a yerleşmiştir. Vefat yeri ve yılı hakkında ihtilaf vardır. Bursalı Mehmet Tahir'e göre 1302'de Medine'de ölmüştür.³²

Matbu ve meşhur olan eserleri şunlardır:

1. Haşiye-i Cedîde alâ Şerh-i Âsamilferide,
2. İlm-i Usûlden "Tevşihül Usûl",
3. Alet ilimlerinden bahseden "Hadaikul İmtihan",
4. Akaiden "Süyüfül Kavati".³³

Filibeli Halil Efendi'nin cemiyetin çalışmalarında büyük hizmet ve himmetleri olmuştur.³⁴

31. E. Mardin, a.g.e., s.160.

32. M.Tahir, Osmanlı Müellifleri, C.I, s.396; Osman Öztürk, Osmanlı Hukuk Tarihinde Mecellâ, İst.1973, s.25, 32.dipnot.

33. Bursalı M.Tahir, a.g.e., s.395.

34. E.Mardin, a.g.e., s.161.

5. (Şirvanizâde) Seyid Ahmet Hulusi Efendi

Mecelle'nin 13 kitabının telifinde emeği geçen Ahmet Hulusî Efendi, Amasya'da doğmuştur. Babası Şeyh Siracettin Efendi'dir. Sadrazam Şirvanizade Rüştü Paşa'nın kardeşidir. Tahsil hayatına Amasya'da başlayıp İstanbul'da tamamlamıştır. Müderrislikle başladığı vazifesi daha sonra Galata kadılığına dönüşmüş, bilahere Mekke ve İstanbul payesini kazandıktan sonra İstanbul kadısı tayin edilmiştir. Ardından Anadolu Kazaskerliğini elde edip önce Afganistan'da, oradan dönüşte de Diyar-ı Bekir'de vazifelendirilmiştir. Buradan dönüşte Amasya'da ikamete memur edilen Ahmet Hulusî Efendi 17 Ocak 1889'da orada vefat etmiştir. O yukarıda saydığımız görevlerinden başka Divan-ı Ahkâm-ı Adliyye azalığı, Şura-yı Askerî Müftülüğü, Meclis-i Tetkikat-ı Şer'iyeye azalığı ve reisliği, Meclis-i İntihab-ı Hükkam reisliği yapmış bir ilim adamımızdır.³⁵

6. Karahalil Efendi

Mecelle Cemiyetine, 7. kitap telif olunduğu sıralarda dahil olan Karahalil Efendi, çalışmalarına son kitabın tamamlanmasına kadar devam etmiş alimlerimizden biridir. Amasya sancağı, Mecidözü kazası Saray nahiyesinde Kürt karyeli Mustafa Efendi'nin oğludur. h.1219(1804)'da burada dünyaya gelmiş, ilk tahsilini burada yaptıktan sonra Konya'ya gitmiş, orada meşhur Vidinli Mustafa Efendi'nin ve Kürt Hoca diye maruf dersiam Abdurrahman Efendi'nin derslerine devam etmiştir. İcazet aldıktan sonra Fetvahane müsevvidi olarak görevlendirilir. Ardından fetva eminliğine tayin edilir. Bilahere Mecelle Cemiyeti azalığına geti-

35. Ebul-Ulâ Mardin, a.g.e., s.161-162.
Osman Öztürk, a.g.e., s.26.

rilmiş ve Şeyhülislâm olana kadar bu göreve devam etmiştir. Kara Halil Efendi Evkâf-ı Hümayun müfettişliği, Meclis-i Tetkikat-ı Şer'iyeye azalığı ve ikinci kez Fetva eminliği görevlerinde bulunmuştur. Anadolu Kazaskerliği payesini elde edip Meclis-i Âyân azalığına tayin olunan Kara Halil Efendi Anadolu ve Rumeli Kazaskerliği payesini kazandıktan sonra 15 Recep 1294'te Osmanlı Devletinin 114. Şeyhülislâmı olmuştur.³⁶

Kara Halil Efendi, Fatih Camii'nde Vaz'iyeye-i İisâm okuturken Ahmet Cevdet'in de aralarında bulunduğu, ehl-i kıyâm talebe onun başına toplanır, onu sıkıştırmaya çalışırlarmış, lâkin Kara Halil'in onların hepsine karşı çıkmasıyla hayli şan ü şöhret kazandığını Cevdet Efendi Tezakir'inde anlatmaktadır.³⁷

Cevdet Paşa'nın kızı Fatma Âliye Hanım da bu hususta çocukluğundan hatırında kalan şu olayı nakleder: "Kara Halil Efendi bizim eve geldiğinde ise, Selamlık dairesinde bulunduğum zamanlar pederimin herkese yapmadığı surette, istikbâl ve teşyilerini gördüğümde çocukluk hali ile bakınırken, ağalardan bazıları "Paşa'nın hocasıdır" derlerdi. Yine Kara Halil Efendi'nin bizim eve iftara geldiği zaman, harem dairesinde dahi "Paşa'nın hecası gelecekmiş" diye mutaddan ziyade itina ile hazırlıklar olduğunu görürdüm."³⁸

Bu büyük hukuk otoritesi 27 Muharrem 1298/30 Aralık 1880'de İstanbul'da vefat etmiş, Fatih Camii avlusuna defnedilmiştir.

36. İlmiyye Salnamesi, Matbaa-i Âmire, 1334, s.608-609.

37. Tezakir, C.4, s.11.

38. Ebu'l-Ulâ Mardin, a.g.e. s.20, 33.dipnot.

7. Ahmet Halit Efendi,

Bu zat Kazasker Yusuf Efendi'nin oğlu, 117. Osmanlı Şeyhülislâmı Mehmet Celaleddin Efendi'nin babasıdır. Mecelle'nin dokuz kitabının hazırlanmasına iştirak etmiştir.

Tahsilini İstanbul'da görmüş, akabinde müderrislikle ilmiye mesleğine sülûk etmiştir.

Diyar-ı Bekir mollalığı, İstanbul Kadılığı yapmış, Anadolu Kazaskerliği payesini kazanınca da İdare-i Emval-i Eytam reisi, Meclis-i Tetkikat-ı Şer'iyeye ve İntihab-ı Hükkam reisliği görevlerinde bulunmuştur.

Ahmet Halit Efendi 13 Şevval 1299/28 Ağustos 1882'de vefat etmiş, Fatih'te pederinin yanına defnedilmiştir.³⁹

8. Alâaddin Efendi

Mecelle'nin ilk beş kitabının telifine iştirak eden bu zat, meşhur fakih İbn-i Âbidin'in oğludur. Şam'da doğmuş, tahsilini orada ikmalden sonra İstanbul'a gelmiştir. H.1285'te(1868) Mecelle Cemiyetine aza tayin edilmiştir. 1288'de cemiyetten istifa ederek Şam'a dönmüştür. Cevdet Paşa'nın Cemiyetin riyaasetinden uzaklaştırılmasının akabinde hazırlanan ve bir çok eleştirilere maruz kalıp imha edilen Kitâbü'l-Vedia'da onun da mührü vardı. İstifasına bir izzet-i nefis meselesi olarak bu olayın da etki etmiş olması muhtemeldir.

Alâaddin Efendi babasının "Fedd'ul-Muhtar" haşiyesini ikmal ederek ona "Kurret-u Uyunil-ahyar li-tekmilet Peddi'l-Muhtar" adını vermiştir.

39. Ebul-Ulâ Mardin, a.g.e. s.164-165.
Osman Öztürk, a.g.e. , s.27-28.

Alâaddin Efendi'nin Türkçeye vukufu azdır, fakat Cemiyet, fıkhıdaki melekesinden, me'haz olan nakilleri bulmaktaki ihtisasından çok faydalanmıştır.⁴⁰

9. Ömer Hilmi Efendi (Karinâbatlı)

İstanbul'da dünyaya gelmiştir. Karinâbatlı Hoca Abdurrahman Efendi'nin oğludur. Meşhur büyük hocalardan Kazasker Tikveşli Yusuf Efendi'den icazet almıştır. Müderrislikle başladığı vazife hayatını fetvahaneye baş müsevvitliği, fetva eminliği, evkaf müfettişliği, defterhane senedât memurluklarıyla devam ettirir.

İlmiye rütbelerini sırası ile elde eden Ömer Hilmi Efendi, 28 Ramazan 1302'de İstanbul payesini kazanmış, bilahere Temyiz mahkemesine önce aza sonra da reis olmuştur. Hukuk mektebinde Mecelle ve İslâm hukukuna ait bazı dersler de okutmuştur. Osman Ergin'e göre o, Hukuk mektebinde Kitabüt-Diyât dersi okutmuştur.⁴¹

27 Ekim 1889(1307)'da Temyiz Mahkemesi reisliğini deruhte ettiği sırada çok genç denecek bir yaşta vefat etmiştir. Mezarı Fatih Türbesi haziresindedir.

Ömer Hilmi Efendi'nin iştirak ettiği Mecelle'nin 13. kitabından son kitabına kadar unutulmaz hizmet ve himmetleri geçmiştir.

Cevdet Paşa, Mecelle Cemiyeti'ne riyaset ettiği dönemde, fıkıhla ilgili mühim meseleler için kendisine yapılan müracaatlara "Asrımızın İmam-ı Azamı mesabesinde bulunan Ömer Hilmi Efendi Hazretleri varken bana ne diye müracaat ediyorsunuz" yollu cevaplar vererek

40. Ebul-Ulâ Mardin, a.g.e., s.163.

41. Osman Ergin, Türkiye Maarif Tarihi, İst.1977, C.II, s.1109.

onun fıkhıdaki ihtisasını, seciyesini, ilmî kudret ve kuvvetini daima övmüştür.

Miyar-ul Adâle ve Fransızcaya da tercüme edilen İthâf-ül-Ahlâf fî Ahkâm-il-Evkaf adlı eserleri hukumuzun klasikleri arasında yer alır.⁴² "Ahkâmü'l-Arazî" isimli eseri de meşhurdur.⁴³

10. Muhammed Emin Efendi (Bağdatlı)

Muhammed Emin Efendi aslen Anadolu Türklerinden olup Bağdat'ta doğmuş, tahsilini orada tamamlayarak müftî olmuştur. Şura-yı Devlete aza tayin edilmesi üzerine İstanbul'a gelmiştir. Fıkhıdaki müsellemler olan melekeleri sebebiyle 1868'de Mecelle Cemiyeti'ne aza seçilmiş ve ilk dört kitabın hazırlanmasında büyük katkıları olmuştur. 1877'de ilk âyân meclisine aza olan Emin Efendi, h.1309(1891)'da İstanbul'da vefat etmiştir.⁴⁴

11. Ömer Hulusî Efendi

Gümüşhanelidir. Tahsilini ikmalden sonra müderris olarak atıldığı ilim hayatında dersiamlık, şehzade hocalığı yapmış, Bahriye Müftülüğü, Yenişehir ve Edirne mollalığına gelmiştir. Mekke payesini kazandıktan sonra İstanbul Kadısı, Anadolu ve Rumeli Kazaskerliği payesini kazanınca da, Meclis-i Tetkikat-ı Şer'iyeye azalığına tayin olunmuştur. Bu görevi esnasında Mecelle Cemiyetinde vazifelendirilmiş, Mecelle'nin 5 ila 8. kitaplarının hazırlanmasında emeği geçmiştir. Hatta Cevdet Paşa cemiyet başkanlığından ilk uzaklaştırılıp ardından da cemiyet meşihate nakledildiğinde

42.Ebul-Ulâ Mardin, a.g.e., s.8-9, 6.dipnot.

43.O.Öztürk, a.g.e., s.29; A.Akgündüz, a.g.e.,s.807.

44.Ebul-Ulâ, a.g.e., s.162-163; O.Öztürk,a.g.e.,s.29.

Cevdet Paşa'nın yerine reisliğe getirilmişti.⁴⁵ Sonradan imha edilen Kitabü'l-Vedia onun başkanlığında hazırlanmıştı.⁴⁶ 6 Şaban 1292(7 Eylül 1875)'de vefat etmiştir.⁴⁷

12. Yunus Vehbi Efendi

İstanbul'da doğmuş, tahsilini ikmalden sonra İsparta kadısı olarak vazifeye atılmıştır. Daha sonra Mekke ve Medine(Harameyn) payelerini kazanıp Evkaf nezareti müfettişi olmuştur. Daha sonra Mekteb-i Nüvvab müdürü olmuş, ayrıca 1871'de Mecelle Cemiyeti azalığına getirilmiştir. 5 ilâ 8. kitapların hazırlanmasına emeği geçmiştir.⁴⁸

13. Abdüssettar Efendi (Kırımlı)

Aslen Kırımlı olan Abdüssettar Efendi, fıkıh ilminde mütehasıs bir zat idi. Mekteb-i Hukuk'ta da müderrislik yapmış, İlâmat-ı Şer'iyeye Mümeyyiz muavini bulunduğu sırada Mecelle Cemiyeti'ne aza olmuş, 13 ilâ 16. kitapların tedvininde bulunmuştur.

Mahkeme-i Temyiz azası iken Mekke-i Mükerreme Mollası olan Abdüssettar Efendi, Mekke'ye gitmiş, kısa bir süre sonra da h.16 Zilhicce 1304(6 Eylül 1887) te Taif'te vefat etmiştir.⁴⁹

45. Tezakir, C.4, s.96.

46. Ebul-Ülâ Mardin, a.g.e., s.163.

47. Osman Öztürk, a.g.e., s. 29.

48. Mardin, s.164.

49. Tezakir, C.4, s.30.

Ayrıca bu üyelerden başka Mecelle Cemiyeti'nin son zamanlardaki toplantılarına Meclis-i Kebir-i Maarif Reisi, meşhur Usûl-i Fıkh hocası, "Dürerü'l-Hükkâm" adlı dört ciltlik Mecelle şerhinin müellifi, Büyük Haydar Efendi de iştirak etmiştir.⁵⁴

İşte Meccelle-i Ahkâm-ı Adliyye, kısaca terceme-i hallerini vermeye çalıştığımız bu âlim, fâkih ve fazıl zatlardan müteşekkil bir cemiyet tarafından hazırlanmıştır.

54. Ebul-Ulâ Mardin, a.g.e, s.9, not.6.

C - MECELLE'NİN HAZIRLANIŞI VE KAYNAKLARI

1. Mecelle'nin Hazırlanışı

Yukarıda kısaca terceme-i hallerini verdiğimiz Mecelle Cemiyeti üyeleri, Ahmet Cevdet Paşa'nın başkanlığında, hummalı bir çalışmaya girişerek (1826-1293/1869-1876) yılları arasında Mecelle'yi meydana getirmişlerdir.

İlk olarak Kavaid-i Külliye adı altında fıkıh ilminin muamelât kısmının belkemiği mahiyetinde olan ana maddeler tesbit edilmiş, ardından da 303 maddeyi içeren 1. Kitap (Kitabü'l-Büyû') ve Mecelle'yi zorunlu kılan şartlardan ve tedvîninde izlenen yol ve metoddan bahseden bir "Esbab-ı Mucibe Mazbatası"^{*} hazırlanarak hepsi birlikte Meclis-i Vükela'ya takdim edilmiştir. Bunların 8 Muharrem 1286 (1869) tarihinde İrade-i Seniyye ile kanuniyet kesbetmesinin ardından, muhtelif tarihlerde Mecelle'nin diğer kitapları da sırası ile tedvîn edilerek İrade'ye sunulmuşlardır. Son kitap, (16.kitap) Kitabü'l-Kazâ da 15 Recep 1293 (6 Ağustos 1876) tarihinde Sadarate arzolanarak 26 Şaban 1293 (16 Eylül 1876) tarihinde kanunlaşmıştır.⁵⁵

2. Mecelle'nin Kaynakları

Mecelle'nin kaynağı fıkıh, yani İslâm Hukuku, esas aldığı mezhep ise Hanefî mezhebidir.⁵⁶ Mecelle'nin tedvininde Hanefî mezhebi üzere yazılmış, meşhur

*. "Esbab-ı Mucibe Mazbatası"nın latin harfleriyle sadeleştirilmiş şeklinin fotokopisini çalışmamızın "Ekler" kısmında verdik.

55. Hıfzı Veldet, Umumî Esaslar, s.66; A.Akgündüz, a.g.e., s.365.

56. Ebu'l-Ulâ Mardin, a.g.e., s.188-189.

ve muteber fıkıh kitapları, onların izahı mahiyetinde olan şerhleri ve yine bu kitaplar esas alınarak verilmiş olan fetvalar gözden geçirilerek, nasa erfak ve maslahat-ı asra evfak olan hükümler tercih edilmiştir.

Bu tedvîn işinde tedkik edilen fıkıh kitaplarının hangileri olduğu bilinmemektedir. Bununla birlikte Ebul-Ulâ Mardin, o dönemin İslâm hukukçuları nazârında muteber olması dolayısıyla, istifade edilmiş olması muhtemel kitapların geniş bir listesini vermektedir.⁵⁷

Mecelle'nin tedvîninde yukarıda saydığımız kaynakların yanında örf ve âdet de yer almaktadır.⁵⁸ Fakat bu örf ve âdet, Osmanlı Hukukunun kaynakları bölümünde de değindiğimiz gibi eğer İslâm Hukuku ile bağdaşabiliyorsa kaynak addedilmiş, aksi takdirde kabul görmemiştir.

Zaten Mecelle Esbab-ı Mucibe Mazbatası'nın "Hülâsa bu Mecelle'de Hanefî mezhebinin dışına çıkılmayıp, içerisindeki maddelerin çoğu halen Fetvahanede muteber ve tatbik edilir olduğu cihetle..."⁵⁹ diye devam eden ifadeleri, Mecelle'nin kaynağını hiç bir yalınlaş anlaşılma ve yoruma meydan vermeyecek şekilde gözler önüne sermektedir.

Her ne kadar Esbab-ı Mucibe Mazbatası'nın son kısmında "İçtihadı gerektiren durumlarda Müslümanların reisi herhangi bir görüş ile amel olunmak üzere emrederse, (o emrin) icap ettirdiği gibi amel olunmak

57. Ebul-Ulâ Mardin, a.g.e., s.167-169.

58. a.e., s.189; Osman Öztürk, a.g.e., s.122; A. Akgündüz, a.g.e., s.366.

59. O.Öztürk, a.g.e., s.38.

vacip olduğundan..."⁶⁰ denilerek başka mezhep hükümlerinden ve diğer müctehitlerin içtihatlarından istifade edilebileceği vurgulanmış ise de ne yazık ki bu güzel ve isabetli düşünce uygulama alanı bulamamıştır.

D - MECELLE'NİN MUHTEVA SİSTEM VE METODU

1. Muhtevası

Mecelle Medenî Kanun vazifesi görmüş olmakla birlikte, medenî hukukun bütün hükümlerini ihtiva etmemekte ve kanun tekniği bakımından da diğer Avrupa Medenî kanunlarına benzememektedir.⁶¹

Mecelle, fıkhan muamelât kısmını tanzim ettiği için sadece akitlere ait hükümler değil, kısmen olmak üzere haksız fiillere, şahsın hukukuna, aynî haklara ve hukuk muhakemeleri usûlüne ait hükümler de tedvîn edilmiştir. Bir mukaddime ile on altı kitap-tan oluşan Mecelle, toplam iki makale, 73 bab ve 1851 maddeden ibarettir.⁶²

Mecelle'nin muhtevasına şöyle girilir:

Sûret-i Hatt-ı Hümayun
Mucibince amel oluna

Mukaddime
(İki makaleyi havidir)

60. O.Öztürk, a.g.e., s.39.
61. S.S.Onar, a.g.m., s.65.
62. Hıfzı Veldet, Türk Medenî Hukuku Umumî Esaslar, s.66.

a) Birinci makale (makale-i ûlâ)
İlm-i fıkhnın tarifi ve taksimi beyanındadır.

Madde 1 - İlm-i fıkhn mesail-i Şer'iyeye-i ameliyyeyi bilmektir, denilerek bu birinci maddenin açıklanması-na geçilmektedir.⁶³

b) İkinci makale (makale-i sâniye)

Kavaid-i fıkhiyye beyanındadır, diyerek başlar ve 2. madde - Bir işten maksat ne ise hüküm ona göredir, 3. madde- Ukudda itibar makasıt ve maaniyedir, elfaz ve mebaniye değildir. 4.madde- Şekk ile yakîn zâil olmaz, 5. madde- Bir şeyin bulunduğu hal üzere kullanılması esastır,.....⁶⁴

Mecelle'nin baş kısmında ve bu bölümde yer alan 100 madde "Kavaid-i Külliyye" ismi ile meşhurdur. Bu maddelerin birincisi tarif mahiyetinde olduğu için Kavaid-i Külliyye 99 olarak kabul edilir.⁶⁵

Bu Küllî Kaideler Mecelle'nin felsefesini, nazariyelerini ihtiva etmekte, hükümlerin mucib sebeplerini göstermekte, hakimlere zihnî muhakemelerini ve görüşlerini istinat ettirecekleri direktifleri vermektedir. Vecizeler halindeki bu Küllî Kaideler, muayyen hadiseleri doğrudan doğruya halletmek için değildir ve tek başlarına tatbik olunamazlar.⁶⁶ Bu durum Mecelle Mazbatasında da şu şekilde dile getirilmektedir:

63. Mecelle, s.20.

64. Mecelle, s.22-23.

65. O.Öztürk, Osmanlı Hukuk Tarihinde Mecelle, s.122.

66. S.S.Onar, a.g.m., s.65-67.

"Mukaddimenin ikinci makalesi İbn-i Nüceym ile onun yolundan gidenlerin bir araya getirdikleri fık-hî kaideler olup, şer'iyeye hakimleri sahih bir nakil bulmadıkça yalnız bunlarla hükmedemez."⁶⁷

Bu vecizeler kısmen Ehadis-i Şerîfeden, kısmen de İbn-i Nüceym'in yazdığı El-Eşbah ve'n-Nezair isimli eserindeki kaidelerden tercüme ve iktibas edilmiştir.⁶⁸

c) Kitaplar

Mecelle'yi oluşturan kitaplar bu iki makeden sonra şöyle sıralanmışlardır: 1.Kitap Bey', 2.Kitap İcâre, 3.Kitap Kefâlet, 4. Havâle, 5. Rehin, 6. Emanet, 7. Hîbe, 8. Gasb ve İtlâf, 9. Hacir, ikrah ve Şüf'a, 10. Şirket, 11. Vekâlet, 12. Sulh ve ibrâ, 13. İkrâr, 14. Dâvâ, 15. Beyyinât, 16. Kazâ.⁶⁹

2. Mecelle'nin Sistemi

Yukarıda da belirttiğimiz gibi Mecelle, Küllî Kaideler denilen bir mukaddime ile 16 kitaptan oluşmuştur. Bu kitaplardan her biri de bâblara, bâblar, fasıllara ve fasıllar da maddelere ayrılmıştır. Madde numaraları her bâbda ayrı olmayıp müteselsildir. Ayrıca Mecelle'nin her kitabının baş tarafında bir mukaddime yer almakta ve o kitaba ait istilahları açıklamaktadır.

67. Osman Öztürk, Mecelle, s.33-36.

68. Ebul-Ulâ Mardin, a.g.e., s.179.

69. S.S.Onar, a.g.m., s.65.

Mecelle'nin sistemetiğini şöylece vermek müm-
kündür:

Mukaddime: Kavaid-i Külliye (Biri ilm-i fıkhn
tarifine, diğeri de kavaid-i fıkhiyyeye ait iki
makaledir. Madde 1 -100

I	Kitabü'l-Buyû'	..lMukaddime	7 bâb	M.	101 -403
II	"	İcârât	:	"	8 bâb M. 404 -611
III	"	Kefâlet	:	"	3 bâb M. 612 -672
IV	"	Havâle	:	"	2 bâb M. 673 -700
V	"	Rehin	:	"	4 bâb M. 701 -761
VI	"	Emânêt	:	"	3 bâb M. 762 -832
VII	"	Hîbe	:	"	2 bâb M. 833 -880
VIII	"	Gasb ve'l İtlâf	:	"	2 bâb M. 881 -940
IX	"	Hacir ve'l İkrah ve's Şuf'a	:	"	3 bâb M. 941 -1044
X	"	Şirket	:	"	8 bâb M. 1045 -1448
XI	"	Vekâlet	:	"	3 bâb M. 1449 -1530
XII	"	Sulh ve'l İbrâ	:	"	4 bâb M. 1531 -1571
XIII	"	İkrâr	:	"	4 bâb M. 1572 -1612
XIV	"	Da'vâ	:	"	12 bâb M. 1613 -1675
XV	"	Beyyinât ve't-Tah- lîf	:	"	4 bâb M. 1676 -1783
XVI	"	Kazâ	:	"	4 bâb M. 1784 -1851 70

3. Mecelle'nin Metodu

Kanun yapma tekniğinde iki usûl mevcuttur: Biri-
si kazuist(meseleci), diğeri ise mücerret metottur.
Kazuist metoda göre, türlü hayat hadiselerinin düzen-
lenmesi için her muhtemel hadiseyi ayrıca nizamlayan,
her meseleye göre ayrı ayrı kaideler ihtiva eden çok
teferruatlı ve mufassal kanunlar yapılırlar. XIX. yüz-
yıldan önceki kanunlar bu metodu takip etmiştir.
Mücerret metot ise, hadiselerin mahiyetlerine göre
umûmî kaideler koyma usûlüdür.

XIX. asrın ikinci yarısında tedvîn edilen Mecel-
le'nin hazırlanmasında, Kazuist metodun takip edil-
diği kanısı yaygındır.⁷¹ Fakat bazı yeni araştırmacı-
lar onun, Mücerret-Kazuist karışımı, kendine has, oriji-
nal bir metod takip ettiğini iddia etmektedirler. Bu
görüş sahipleri, bir medenî kanunda aile ve miras hüküm-
leri haricinde 1851 maddenin bulunması sebebiyle Mecel-
le'yi Kazuist olarak niteleyenlere, bu 1851 maddenin
içerisinde yer alan yaklaşık 700 maddenin medenî kanun
haricinde kalan alanlara yönelik olduğunu söyleyerek
katılmamaktadırlar. X

71 .

X Ahmet Akgündüz, a.g.e., H.Karaman, İslam Huk.Tar., s.200.
s.366-367.

E - MECELLE'NİN HAZIRLANMASINDA
A.CEVDET PAŞA'NIN YERİ VE ROLÜ

Mecelle'nin o devrin en bilgin İslâm Hukukçularından oluşan bir heyet tarafından hazırlandığını yukarıda belirttik. Medenî kanun meselesinin ilk gündeme gelişinden tamamlanmasına kadar geçen sürede, verdiği mücadeleler, maruz kaldığı muameleler ve giriştiği hummalı çalışma temposu ile Ahmet Cevdet Paşa'nın bu heyet içerisinde ayrı bir yeri vardır.

Mecelle'nin meydana gelişinde onun iki şekilde çok büyük hizmeti görülmüştür: Birincisi, yabancı bir kanun(Code Civile) iktibasına amansız bir şekilde karşı çıkarak yerli bir medenî kanun hazırlanması fikrini kabul ettirmesidir. İkincisi de, Mecelle'nin tedvini sırasındaki çalışmaları, bu yolda gösterdiği akıllara hayret verici kararlılığı, maruz kaldığı çile ve meşakkatlere, bu eserin başarılabilmesi uğruna göğüs gerip katlanmasıdır. Birinci hizmetini Mecelle'yi doğuran sebepleri izah ederken lüzumlu teferruatıyla birlikte görmüştük. Şimdi de ikincisi olan Mecelle'nin hazırlanıp vücuda gelmesine kadarki geçen hizmetlerinden söz edeceğiz.

1. Cevdet Paşa'nın İlk Cemiyet Reisliği

Ahmet Cevdet Paşa'nın başkanlığındaki Mecelle Cemiyeti görevine başlamış, uyum ve ahenk içerisinde devam eden çalışmalar neticesinde, Mecelle'nin kitapları birer birer ortaya çıkmıştır. Bu durum ise Mecelle ve Cevdet Paşa aleyhtarlarını son derece tedirgin ediyordu. Bundan dolayı bu güzel teşebbüsü engelleme

ve baltalama çabalarına girişildi. Sonuçta Mecelle'nin dördüncü kitabı hazırlandığı sırada Cevdet Paşa Divan-ı Ahkâm-ı Adliyye ve Mecelle reisliğinden alınarak Bursa valiliğine atandı, bir kaç gün sonra bu görevinden de alındı.

Ahmet Cevdet Paşa'ya göre bu azlin baş sebebi, İstanbul'daki Fransız elçisi M. Bourée'nin kendisi aleyhine çalışması ve bu yolda Sadrazam Âli Paşa'yı ikna etmesidir. Cevdet Paşa, Fransız elçisinin kendisine düşmanlığını şöyle ifade etmektedir: "...Fransız elçisi Bourée, pek ziyade aleyhimde idi. Çünkü o, Divan-ı Ahkâm-ı Adliyye dairesinde Fransız kanun-nâmesi tedris olunmak üzere bir Fransız mualliminin tayin olunması ve mehakim-i nizamiyyede Fransız kanunlarının mer'iyülicra olması arzusunda olup, fakir ise mehakim-i nizamiyyede düsturü'l-amel olmak üzere Mecelle-i Ahkâm-ı Adliyye'nin te'lifiyle meşgûl idim. "72

Bu görevden alınışın diğer bir sebebi ise, Cevdet Paşa'nın kendisine olan hasmane tutumlarından dolayı bir anlam veremeyip üzüldüğü, hayal kırıklığına uğradığı, başta Şeyhülislâm Hasan Efendi olmak üzere, ilmiye sınıfı ve vükelâdan mürekkep içteki muhalifleridir.

Şeyhülislâmın, Cevdet Paşa'ya cephe alışının en büyük etkeni İslâm fıkına dayalı böyle bir eserin, Bâb-ı Fetvâ'da(Şeyhülislâmlık dairesi) değil de, Adliyye Nezaretinde telif edilmesidir. Bu durumu o, şeyhülislâmlık makamını hafife almak olarak görüyor, bundan dolayı da Cevdet Paşa'ya karşı cephe alıyordu. Ebul-Ulâ Mardin, bu durumun bir diğer sebebini de, talebeliği döneminde Cevdet Paşa'nın, Hasan Efen-

72. Tezahir, C.4, s.95.

di'den ders okurken kendisini zor durumda bırakmış olmasına bağlar.⁷³

Mecelle'nin 692. maddesinin Hanefî imamları arasında nisbeten zayıf görülen İmam-ı Züfer'in re'yine dayandırılması, Şeyhülislâmın Cevdet Paşa'ya karşı tutumuna güzel bir gerekçe ve kılıf olmuş, o da bu noktadan taarruza geçmişti. Fakat ne gariptir ki aynı Şeyhülislâm, Cevdet Paşa'nın azlinden sonra, İmam-ı Züfer'in zayıf telâkki ettiği 692. maddeye mesnet olan görüşünü asrın ihtiyacına uygun bulmuştu.

Tabii bütün bunlar birer bahane idi, asıl maksat Cevdet Paşa'yı görevden uzaklaştırmak, Cemiyetâ Bâb-ı Fetvâ'ya nakletmektir. Nitekim öyle de yapıldı. Cemiyet başkanlığına Gerdankıran Ömer Hulusî Efendi getirilerek Cemiyet de Bâb-ı Fetvâ'ya nakledildi. Ayrıca Yunus Vehbi Efendi ve Halil Efendi'ler de yeni aza olarak cemiyete alındılar.

Cevdet Paşa'nın azlindeki bir diğer sebep ise, bardağı taşıran son damla mesabesinde olan Rumeli demiryolu meselesidir. Bu son sebep de "Nâfia Nazırı Davut Paşa(ö.1873)'nin Avusturyalı müteahhit Baron de Hirsch(ö.1896) ile imzaladığı Rumeli Demiryolu Mukavelenâmesini, Cevdet Paşa'nın Meclis-i Vükelâ'da tenkit etmesi ve Hirsch'in rüşvet teklifini reddetmesidir.⁷⁴

Cevdet Paşa'nın azlinden sonra yeni Mecelle Cemiyeti, Cevdet Paşa zamanında hazırlanmış olan Kitabü'r-Rehin'i tamamlamaya başladı. "Ortada yazılmış bir kitabın bulunması adeta nimet sayıldı. Hemen benimsenip az zamandaki bir çalışma ile böyle kıymetli

73. Ebul-Ulâ Mardin, a.g.e., s.79.

74. Vehbi Yavuz, a.g.e., s.78.

bir kitabı meydana getirmenin mümkün olduğu etrafa ispat edilmek hevesine düşüldü. Cevdet Paşa'sız da Mecelle'nin pek âlâ tedvin edilebileceği herkese kabul ettirilmek istendi."⁷⁵

Kitabü'r-Rehin'in ardından Cemiyet, "Kitabül-Vedia"yı hazırladı ise de bu kitap bir çok noktalar-
dan tenkit ve itirazlara uğrayınca bu işin Cevdet Paşa'sız yapılamayacağı anlaşıldı. Akabinde de Cevdet Paşa yeniden cemiyet başkanlığına getirildi.

2. Cemiyetin Başına İkinci Kez Gelişi

Cevdet Paşa ilk iş olarak kendi tabiri ile "ekini belli etmeksizin"⁷⁶ Kitabül-Vedia'yı da hâvî olacak şekilde Kitabül-Emânât'ı hazırladı. Kitabül-Vedia'nın önceki nüshaları da imha edildi.

Ebul-Ulâ Mardin'in, Cevdet Paşa'nın başkanlığında hazırlanan kitaplarla Kitabül-Vedia'yı mukayese eden cümleleri, Mecelle'nin onsuz meydana gelemeveğini açıkça ispatlamaktadır:

"Bu eser yazılış bakımından bildiğimiz Mecelle'nin tamamen yabancıdır. Kullanılan yazı lisanı, rekiktir, Türkçesi şivemize uygun değildir. Hele bazı maddeler esasen Türkçe bilmeyen bir kalemden çıkmıştır. Maddelerde sık sık garip tabirlere tesadüf edilir. Sevk olunan maddelerin her biri diğerinden ayrı, bağımsız olmak lâzım gelirken fetva fıkraları yazılıyormuşçasına (kezalik, bu suretle) diye başlayan maddeler vardır. Fıkhın tek meselesi müteaddit madde halinde ele alınmıştır. Türkçe lisan kaidelerine aykırı ve ilk tahsilde bulunanlara karşı bile müsemaha (ve)

75. Ebul-Ulâ Mardin, a.g.e., s.85.

76. İsmet Sungurbey, Ebü'l-Ulâ Mardin, s.147.

müsaade edilmeyecek derecede yanlışlarla, garabetlerle dolu fıkralara rastlanmaktadır. Bablar, fasıllar çok karışıktır. Tasnifte ilmî ve mantikî ihtizam ve insicam yoktur. Kitap baştan aşağı belagatten, feshatten ârîdir. Yazanlar, hükümlerdeki tekerrürün bile farkına varamamışlardır. Cevdet Paşa merhumun kaleme aldığı (Kitabul-Emânât)ta kendisine yalnızca bir bab ayrılan vedia kısmı 30 maddeden tereküp ettiği halde (Kitabül-Vedia) 78 maddedir."⁷⁷

Cevdet Paşa'nın vazifeye başlamasından kısa bir süre sonra Hasan Fehmi Efendi Meşihat'ten ayrılmış, yerine Muhtar Bey getirilmişti. Cemiyetin Fâb-ı Fetvâ'daki bu yeni yerinde Cevdet Paşa önceki çalışmalarına göre daha temkinli davranıyor, şahsî kanaat ve tercihlerden çekiniyordu. Fakat böyle olmasına rağmen yine de bu dönem Kitabül-Emânât ve Kitabül-Hîbe'nin tamamlandığı verimli bir dönem olmuştur.

Çalışmalar bu minval üzere devam ederken Sadrazam Mahmut Nedim Paşa(1818-1883) Cevdet Paşa'yı, kendi fikrine muhalefet sebebiyle Maraş valiliği ile İstanbul'dan uzaklaştırır.*

3. Cevdet Paşa'nın Üçüncü Kez Cemiyet Başkanlığına Gelişi

Bağdat valisi Mithat Paşa'nın sadrazam oluşuyla Cevdet Paşa, Divan-ı Ahkâm-ı Adliyye azalığı ve Mecelle Cemiyeti reisliği ile on sekiz gün süren Maraş valiliğinden dönerek İstanbul'a gelir.

77. Ebul-Ulâ Mardin, a.g.e., s.94.

*. Bkz. s. 27.

Mithat Paşa ile Cevdet Paşa arasındaki geçimsizliğe daha önce de temas etmiştik.* Buna rağmen Mithat Paşa'nın onu Cemiyet reisliğine getirişi Mecelle'nin telifine önem vermesinden kaynaklanmıyordu. Cevdet Paşa'ya göre bunun sebebi, Mithat Paşa'nın Mecelle hususunda yabancı avukatların alkışlarına muttali olması ve Bağdat Müftüsünden de Mecelle'nin medhini işitmiş olmasıdır. Mithat Paşa, böyle hem ecneblerce, hem de İslâm nezdinde makbul olan bu eserin tamamlanmasına merakından dolayı,⁷⁸ kendisi olmadan bu teşebbüsün başarılamayacağı daha önceden tecrübe edilmiş olan Ahmet Cevdet Paşa'yı Divan-ı Ahkâm-ı Adliyye azalığı ile yeniden Cemiyetin başına getirerek, ona Bab-ı Âli'de bir de oda tahsis etmişti.

Cevdet Paşa, kendisinin kurup tesis ettiği, senelerce başkanlığını, nazırlığını yaptığı Adliyye teşkilatına şimdi sıradan bir memur olarak tayin ediliyordu. Bu durum Cevdet Paşa'ya çok ağır gelmiş, fakat o, Mecelle'yi tamamlamak uğruna bu muameleyi de sinesine çekmişti.

Bâb-ı Fetvâ'daki çalışma yerinde daha çekingen bir çalışma sergileyen Cevdet Paşa, Bâb-ı Âli'deki bu yeni yerinde daha rahat ve serbest bir çalışma ortamı bulmuş, gayet verimli geçen bu dönemde de Mecelle'nin dokuz ve onuncu kitapları tamamlanmıştı.

Cevdet Paşa, Mecelle'nin on bir ve on ikinci kitaplarının hazırlanmasıyla meşgul olurken Hüseyin Avni Paşa'nın, Abdülaziz'i tahttan indirmeye yönelik siyasî planlarının bir parçası olarak Yanya valiliği ile yine İstanbul'dan ve dolayısıyla Mecelle'den uzaklaştırıldı.*

*. Bkz. s. 44.

78. Maruzat, s.213.

*. Bkz. s. 29.

4. Dördüncü Kez Cemiyet Reisliğine Gelişi

Cevdet Paşa Yanya'da altı ay kadar kaldıktan sonra 8 Cemaziyevvel 1292(12 Haziran 1875)'de Maarif-i Umumiyye Nazırlığı ile İstanbul'a döndü. 2 Zilkade 1292(30 Kasım 1875)'te de yeniden Adliyye Nazırlığına getirildi. Artık bundan sonra, bir çok görev değişikliklerine rağmen Mecelle ile alakasını kesmemiş ve bu çalışmalar neticesinde de Mecelle'nin kalan kitapları telif edilmiştir.

Cevdet Paşa entrikalarla dolu siyasî bir atmosfer içinde, bazen omuzlarında devletin en ağır işleri de olduğu halde, Cemiyete reislik ederek Mecelle'nin tab'ına kadar geçirdiği tüm evrelerde canla başla çalışmıştır.

Cevdet Paşa, Mecelle için senelerce uğraşmış, didinmiş, kavgalar etmiş, kırmış, kırılmıştır. İçerden ve dışardan yapılan entrikalara göğüs gererek uğrunda nazırlık makamından defalarca valiliklere sürülerek hatırı u hayale gelmeyen nice güçlükleri yenerek pek aziz telakki ettiği bu gayeye ulaşabilmiştir.⁷⁹

Hülasa ettiğimiz bu olaylardan dolayı Mecelle'nin hazırlanmasında en büyük pay Cevdet Paşa'nındır, diyoruz. Eğer Cevdet Paşa ve gayretleri olmasaydı, büyük bir ihtimalle Mecelle de, Metn-i Metin'de olduğu gibi sonuçsuz kalan bir girişim olarak hatırlanacaktı.

Cevdet Paşa âdeta ömrünü bu uğurda hasretmiş ve Ebul-Ulâ'nın ifadesiyle "bir babanın evladına bağlılığı gibi" Mecelle'ye bağlanmıştı. Zaten Mecelle denilince Cevdet Paşa'nın, Ahmet Cevdet Paşa denilince

79. Ebul-Ulâ Mardin, a.g.e., s.174.

de Mecelle'nin hatırlanması, bu ikisinin birbirinden ayrı düşünülmemesi de bu bağıllığı ve bütünleşmeyi en güzel şekilde gözler önüne sermektedir.

F - MECELLE CEMİYETİ'NİN DİĞER ÇALIŞMALARI

Mecelle Cemiyeti 1851 maddeyi içeren toplam 16 kitap hazırlamıştı. Cemiyet bundan sonraki çalışmalarında ise bu maddelerin uygulanmasında karşılaşılan aksaklıkları gidermekle meşgul olmuştur. Bu cümleden olarak cemiyet, mahkemelerde tatbikinde pek çok güçlükle karşılaşılan şu meseleleri halletmiştir:

1) Kasâme Meselesi: Kasâme lügatte kasem ve yemin manasınadır. Fıkıh ıstılahında sebep ve âdet şartına riayet suretiyle veliyi katil tarafından seçilen elli kişiden her birine, maktülü kendi katletmediğine ve katilini dahi bilmediğine hakim tarafından yemin verdirmekten ibarettir.⁸⁰

Mecelle Cemiyeti, uygulamada zorluklara yol açan bu meseleyi koyduğu hükümlerle sağlam bir esasa bağlamıştır.

2) Bilâbeyyine Mazmuniyle amel ve Hüküm Caiiz Olabilecek Surette Senedat-ı Şer'iiyenin Tanzimine Dair Talimat: Cemiyet, Mecelle'nin 15. kitabı olan Kitabül-Beyyinât ve'l-Tahlîf'in uygulamadaki aksaklıklarını gidermek için de 25 maddelik bir talimatname hazırlamıştır. Böylece Mecelle'nin 1738 ve 1821.

80. Ömer Hilmi Efendi, Miyârü'l-Adalet, s.45'ten nakl. E.Mardin, a.g.e., s.140.

maddelerine açıklık getirilmiş ve hangi mahkeme sicilleriyle amel edilebileceği bir kayıt altına alınmıştır.⁸¹

3) Usûl-i Muhakeme-i Hukukiyye Kanunnâme Layihası

Mecelle Cemiyeti son olarak, Hukuk Muhakemesi Usûlüne ait 301 maddeyi ihtiva eden bir kanun tasarısı hazırlamıştır.⁸² Fakat Şûrâ-yı Devlet'te görüşülmesi esnasında bu tasarıya Fransız kanunları da ilave edildiği için Mecelle Cemiyeti artık bu lâyihayı benimseyememiştir. Zaten çıkan savaş sebebiyle de bu layiha mecliste yeterince mütalaa edilememesi neticesinde kanunlaşamamıştır.

G - MECELLE CEMİYETİ'NİN FAALİYETİNE SON VERİLMESİ

Mecelle Cemiyeti, Mecelle-i Ahkâm-ı Adliyye'nin 16 kitabını ve yukarıda zikrettiğimiz eserleri meydana getirdikten sonra, günlük işlerin halledilmesiyle meşgul oluyordu.

Cemiyette Ahmet Cevdet Paşa'nın eski çalışma arkadaşlarından sadece Karınabatlı Ömer Hilmi Efendi kalmıştı. Cemiyete Fetva emini Muhammet Nuri Efendi, Meclis-i Maarif Reisi Ali Haydar Efendi, Meclis-i Tetkikat azasından Elhac Muhammed Efendi, Sadreyn müsteşarı Abdullah Şakir Efendi aza olarak tayin edildiklerinden Cemiyetin çalışmaları bambaşka bir şekil

81. Kanunnamenin metni için bkz. Mes'ud Efendi, Mir'at-ı Mecelle, Matbaa-i Osmani, 1302, s.742-747; Ali Haydar, Dürerü'l-Hükkâm Şerh-i Mecelleti'l-Ahkâm, Hukuk Matbaası, ist.1330, C.IV, s.816-822.

82. Ebul-Ulâ Mardin, a.g.e., s.226; O.Öztürk, a.g.e., s.91.

almıştı. Cemiyette ne eski uyum ve ahenk, ne de eski verimlilik kalmıştı. Cemiyet artık son zamanlarını yaşamaktaydı. Nihayet II. Abdülhamit'e verilen bir jurnal memlekete çok değerli hizmetler ifasına muvaffak olan bu güzide Cemiyeti bir an içinde dağıttı.⁸³

Bu jurnalden sonra II. Abdülhamit, Ahmet Cevdet Paşa'dan, biraz da onu muaheze edercesine Cemiyetin ne iş ile meşgul olduğunu sormuştu. Ahmet Cevdet Paşa da yazdığı cevabî ârizasında kısaca Cemiyetin kuruluş sebebini ve yaptığı çalışmaları anlattıktan sonra Cemiyetin son zamanlardaki meşguliyetinden şöyle söz etmektedir: "Mecelle'nin bir kaç kitabı nakıs kalmış ise de Cemiyet bunların ikmali ile meşgul olmuyor. Şimdi meşguliyeti ancak ahkâm-ı Mecelle'nin tatbikatında mahakimce görülen müşkülattır ki bu mecliste hallolunuyordu. Ve nezaretlerce ve alelhusus defter-i hakanice yahut Meclis-i Mahsus-ı Vükelâ'-ca istişgal olunan bir mesele zuhurunda oraya havale kılınıyordu."⁸⁴

II. Abdülhamit bu ârizanın muhteviyatını tetkik ettirdikten sonra aşağıda bir bölümünü verdiğimiz hususî irade ile Cemiyetin çalışmalarına son vermiştir.

".....Mecelle Cemiyetinin asıl vazife-i memuriyesi mahakim-i nizamiyede görülecek deavi-i hukukiye için lüzumu olan kitapları tertip etmek olup, Mecelle-i Ahkam-ı Adliyye'nin nüsha-i matbuasından anlaşıldığına göre en son kitap doksan üç tarihinde hitam bulmuş ve Kitab-ı Beyyinat hakkındaki vasaya mazbatası da doksan altı senesinde tanzim olunmuş olduğu gibi nezaretlerce ve meclis-i vükelaca mesail-i

83. Ebul-Ulâ Mardin, a.g.e., s.155.

84. a.g.e., s.154.

fıkhıyyeye müteallik bir müşkile tesadüf olundukta bunun tedkiki vazifesinin Cemiyet-i Mecelle'ye ait olacağına dair devletçe bir kanun ve karar dahi olmadığından ileride içtimaina lüzum-ı hakiki görülür ise suret-i içtimaı ayrıca düşünölmek üzere cemiyet-i mezkurenin bugünden itibaren tatil...⁸⁵ edildiğine dair 26 Cemaziyelevvel 1306/ 28 Ocak 1889 tarihli irade ile cemiyetin faaliyetine son verilmiştir.

85. Ebul-Ulâ Mardin, a.g.e., s.155.

IV. B Ö L Ü M

MECELLE'NİN OSMANLI-TÜRK HUKUKUNDAKİ YERİ

A - MECELLE'NİN TATBİK OLUNDUĞU ÜLKELER

Mecelle'nin her kitabı, hazırlandıkça Ulü'l-Emr(Padişah)'in "Mucibince amel oluna" hükmüyle yürürlüğe giriyor ve uygulanıyordu.

Hazırlandığı devre göre, muhteva ve sistem bakımından yenilik arzetmesi dolayısıyla Mecelle sadece Osmanlı'nın hakimiyetindeki ülkelerde esas alınmakla kalmamış, diğer İslâm ülkelerinde de uygulanmıştır.

İngilizler Mecelle'yi hiç değiştirmeden Kıbrıs'ta yürürlüğe koydukları gibi, Bulgaristan emâretinin teşkilinde Bulgarlar da onu kendi dillerine tercüme ederek kanunlarına esas almışlardır.¹

Mecelle Lübnan'da 1934, Suriye'de 1949 tarihine kadar yürürlükte kalmıştır. Kuveyt'te Usûl-i Muhakemât kısmı bu gün hâlâ yürürlükte dir.² Mecelle, Irak'ta da 1951 yılına kadar uygulanmıştır.³ Yine Mecelle Mısır, Hicaz, Ürdün, Filistin ve İsrail'de de uzun yıllar yürürlükte kalmış, hatta İsrail'de 1972 yılına kadar tatbik edilmiştir.⁴

1. Maruzat, s.200-201.

2. H.Karaman, Mukayeseli İslâm Hukuku, İst.1986, s.18.

3. Ali Şafak, İslam Hukukuna Giriş, s.232.

4. Cihan Yamakoğlu, M.Esat Bozkurt, Ank.1987, s.15.

Ayrıca Arnavutluk, Bosna ve Hersek de 1928 yılına kadar Mecelle'yi uygulamışlardır.⁵

Görüldüğü gibi Mecelle zamanına göre orijinallik arzeden yapısı ile geniş bir coğrafyada hüsnü kabul görmüş, uzun yıllar tatbik edilmiş ve etkileri günümüze kadar uzanmıştır.

Öte yandan geniş bir alanda ve değişik milletlerde uygulanışı nedeniyle Mecelle Arapçaya, Rumcaya ve İngilizceye de tercüme edilmiştir.⁶

B - MECELLE'DE YAPILACAK DÜZENLEMELER İÇİN KURULAN KOMİSYONLAR

Mecelle ihtiva ettiği sağlam esas ve hükümleri sayesinde uzun yıllar Osmanlı Devletinin Medenî Kanun ihtiyacını karşılamıştı. Fakat kanunlar da nihayet insan yapısıdır ve zaman içinde değişen içtimai, iktisadî, siyasî hayatın muayyen bir kısmına ait münasebetlerin tanzimini ifade ederler. Bu münasebetler değiştiçe, elbise ve gölge mesabesindeki mevzuatın da değişmesi gayet tabiidir.⁷ Bundan dolayı hiç bir tedvîn bir defa gerçekleşmek ile kendisine olup bitmiş nazarı ile bakılacak bir mahsul değildir. Sürekli değişim halinde olan içtimaî şe'niyet ile bir düzüye karşılaştırılacak ve alakalı meselede hukuk politikasına istikamet gösterilecektir.⁸

5. Ahmet Akgündüz, a.g.e., s.366.

6. S.S.Onar, a.g.m., s.71.

7. Hayrettin Karaman, İslâm Hukuk Tarihi, s.202-203.

8. Z.F.Fındıkoğlu, İçtimaiyat, İstanbul Univ. Huk. Fak. nu.70, 1947, s.271.

Bizde sahasının ilk denemesi ve ürünü olması sebebiyle Mecelle'nin, daha başlangıçta, bazı eksiklikleri bulunuyordu. Bu eksikliklerin ve daha sonraki yıllarda ortaya çıkan yeni yeni meselelerin halli konusunda Mecelle üzerinde bir takım ta'dil çalışmaları yapılmıştır.

Mecelle üzerinde ilk ta'dil çalışmasını daha önce gördüğümüz gibi bizzat Mecelle Cemiyeti yapmış, bu maksatla bir takım kanun layihaları hazırlamıştı. Bu çalışmalardan başka Cemiyet; Ömer Hilmi Efendi'ye Diyât ve Evkâf⁹, Ali Haydar Efendi'ye de el-İstihkak kitaplarını hazırlama görevi vermişti.¹⁰ Mecelle'yi ta'dil çalışmaları, Cemiyetin lağvından sonra da kurulan başka cemiyetler eliyle Cumhuriyetin ilk yıllarına kadar devam etmiştir.

Mecelle'yi ta'dil için kurulan komisyonlar şunlardır:

1. Kanun-ı Medenî ve Hukuk-ı Aile Komisyonu(9 Mayıs 1332/ 9 Mayıs 1916)
2. Mecelle Ta'dil Komisyonu(1921)
3. Usûl-i Muhakemat-ı Şer'iyeye ve Hukukiyye Komisyonu(1923)
4. Ahkâm-ı Şahsiyye Komisyonu(3 Mayıs 1339/ 1923)
5. Kanun-ı Medenî Ukûd ve Vacibât Komisyonu(3 Mayıs 1339/1923)

Bu komisyonlar başlangıçta kararlaştırdıkları prensipler doğrultusunda, Mecelle'de bir takım değişiklikler yapmışlar, ayrıca bazı yeni kanunlar da hazırlamışlardır.

9. Ebul-Ulâ Mardin, a.g.e., s.178.

10. Hayrettin Karaman, İslâm Hukuk Tarihi, s.203.

Böylece yeni zuhur eden meselelerde Mecelle'nin yetersiz kalan hükümlerine işlerlik kazandırarak onu yeni şartlara da cevap verebilecek konuma getirmeye çalışmışlardır.

Bu komisyonların çalışmalarında dikkati çeken en önemli gelişme, artık tek mezhebe bağlı kalınmayıp, diğer mezhep müçtehitlerinin görüşlerinin de benimsenmesi, hatta yabancı hukuk sistemlerinden de yararlanılması fikrinin kabul edilmesidir.

C - MECELLE'NİN YÜRÜRLÜKTEN KALDIRILMASI

İslâm fıkhnı, bu fıkhnın da Hanefî ekolünü esas alan Osmanlı Medenî Kanunu Mecelle-i Ahkâm-ı Adliyye, özellikle ikinci meşrutiyetten(1908) sonra çokça eleştirilere maruz kalmıştı. Bu eksiklikleri gidermek ve Mecelléyi asrın ihtiyaçlarına uygun hale getirmek gayesiyle bazı komisyonlar kurulmuş ve bir takım çalışmalar yapılmıştı. Bu çalışmalar Cumhuriyetin ilk yıllarında da devam etmişti.

Bu komisyonlar, Mecelle Cemiyeti gibi tek mezhebe bağlı kalmamış, diğer mezheplerden, hatta yabancı hukuk sistemlerinden de yararlanma imkanını bulmuşlardı. Zaten bu alanda en verimli çalışma da ancak bu esaslar dahilinde yapılabilirdi. Fakat uzun ve çileli yılların tecrübeleriyle ulaşılabilen bu fikrî olgunluk ve isabetli yol üzere yürümek ne yazık ki mümkün olamamıştır. Fikrî açıdan ulaşılan bu merhaleye rağmen, kurulan komisyonlar da türlü sebeplerle kendilerinden bekleneni yerine getirememişlerdir.

Öte yandan Avrupa devletleri, Lozan Konferansında yeni Türkiye'nin kurucularından kapitülasyonların kaldırılması karşılığında batı tipi modern ve lâik bir devlet nizamı sözü almışlardı 11

Cumhuriyetin ilanı, hilafetin kaldırılması, eğitimin birleştirilmesi ve yine Şer'iyeye mahkemelerinin kaldırılması, bu alanlarda daha bir takım ıslahatlara girişilmesi devlet idaresini hemen hemen lâikleştirmişti.

11. Ferit H.Saymen, Türk Medenî Hukuku, s.35; Erol Güngör, İslâmın Bugünkü Meseleleri, İst. 1983, s.92.

Yaşanan bu değişim sürecinde batıdan bir hukuk mevzuatı iktibasî fikri, Avrupa'da öğrenim görmüş genç hukukçuların önderliğinde, gittikçe kuvvetlenmeye başladı. Bu sırada yine tıpkı Mecelle'nin hazırlanışı öncesinde olduğu gibi iki farklı fikir çarpışmaya başladı.

Yıllarca ülkenin Medenî Kanun ihtiyacını karşılayan Mecelle, aynı zamanda memlekete çok büyük hukukçular da kazandırmıştı. Mecelle atmosferinde yetişen bu hukukçular, yerli kanun fikrini ısrarla müdafaa ediyor, yabancı kanun iktibasına şiddetle karşı çıkıyorlardı. Fakat tercih bu kez kesin olarak batı istikametine yapılmış idi.

5 Kasım 1925'te Ankara Hukuk Mektebinin açılış merasiminde Gazi Mustafa Kemal, irad ettiği nutukta şöyle diyordu: "Cumhuriyet Türkiyesinde eski kavaidi hayat, eski hukuk yerine, yeni kavaidi hayatın ve yeni hukukun kaim olmuş bulunması bugün gayri tabii tereddüt bir emri vakidir.... Büsbütün yeni kanunlar vücuda getirerek, eski esasatı hukukiyeyi temelden kal' etmek teşebbüsündeyiz."¹²

Öte yandan devrin adliye vekili Mahmut Esat Bozkurt da yerli kanun sadedinde faaliyetlerini sürdüren komisyonlar önünde yaptığı bir konuşma ile bu komisyonları dağıtmıştı. Mahmut Esat Bozkurt Medenî Kanun Esbâb-ı Mucibe layihasında da şöyle diyordu: "Millî hayatı içtimaiyenin nâzımı olan ve yalnız ondan mülhem bulunması icab eden müdevven bir kanunu medenîden Türkiye Cumhuriyetinin mahrum kalması ne

12. Ferit H.Saymen, a.g.e., s.36.

asrı hazır medeniyeti icabatı ile ve ne de Türk ihtilalinin istilzam ettiği mana ve mefhumla kabili telif değildir!"¹³

Batı istikametindeki bu kesin tercih neticesinde, İsviçre Medenî Kanununun bazı tādilatla, fakat bir bütün olarak iktibası hükümetçe kararlaştırıldı. Kanunun bir heyet tarafından tercümesini müteakip "Türk Kanunu Medenîsi esbab-ı mûcibesıyla birlikte Büyük Millet Meclisine takdim olundu. Verilen bir önerge üzerine işin acele oluşuna binaen Medenî Kanun madde madde müzakere olunmaksızın bir küll halinde kabul olundu."¹⁴ (17 Şubat 1926). Böylece elli yedi yıl yürürlükte kalan Mecelle-i Ahkâm-ı Adliyye, yerini İsviçre Medenî Kanununa bırakıyordu.

Borçlar kanunu da aynı usûle tâbi olarak, yine İsviçre'den alınarak Büyük Millet Meclisi'nce olduğu gibi kabul edildi. (22 Nisan 1926).¹⁵

İslâm âleminde vukua gelen bu hadiseyi, garp hukukçuları emsaline pek tesadüf edilmeyen bir olay olarak karşılamışlardır.¹⁶

D - MECELLE'NİN TENKİDİ

Hazırlanıp uygulandığı dönemlerde daha yoğun olmakla birlikte günümüze kadar Mecelle'nin leh ve

13. O.Ergin, Türk Maarif Tarihi, C.5, s.1811; Ferit H.Saymen, a.g.e., s.36 dipnot.

14. Ferit H.Saymen, a.g.e. s.36; Hıfzı Veldet, Türk Medenî Hukuku, s.85; S.S.Onar, a.g.m., s.85; Ahmet Akgündüz, a.g.e., s.367; Osman Öztürk, a.g.e., s.106.

15. Ferit H.Saymen, a.g.e., s.36.

16. a.g.e., s.38.

aleyhinde pek çok yazı kaleme alınmıştır.¹⁷ Bu sebeple Mecelle, ülkede zengin bir hukukî birikimin oluşumuna da yol açmıştır.

Mecelle'ye en şiddetli tenkit, Hukuk-ı Umumiyye-i Dövel mecmuasında yayınlanan makalelerini "Yabancı Hükümetlerle Münasebetlerinde Osmanlı Mahkemeleri" isimli eserinde toplayan Rusya'nın İstanbul sefareti baş tercümanı Mr.André Mandelstam'dan gelmiştir.

Bu iddialara önce, asrımızın büyük âlimlerinden Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır tarafından "Mecelle-i Ahkâm-ı Adliyyemize Reva Görülen Muahezeler" başlığı altında "Beyanü'l-Hak" mecmuasında cevap verilmişti.¹⁸ Ebul-Ulâ Mardin de bu iddiaları cevaplandırırken "Mecelle aleyhinde ne söylemek lâzım gelirse, bu eserde hepsini doğru yanlış bulmak mümkündür"¹⁹ der ve onun Mecelle'ye eleştirileri ile ilgili kanaatini şöyle hülasa eder: Mr.André Mendelstam'ın Mecelle maddelerini tasrih ve tahlil sureti ile yaptığı tenkitler isabetten ârî görünmektedir. Mecelle'nin asrın ihtiyaçlarına ne bakımdan hakkıyla cevap vermekte kasır kaldığını muarız tarafından yapılan gelişi güzel, sat-hî incelemelerle meydana çıkarmak güçtür. Bu kifayetsizliği hükümlerin zâtında değil, dışında aramalıdır. Daha doğrusu şark ve garp hukukunun dayandıkları umdelerde görülen farkı yani ahlâk ve menfaat duyguları arasındaki mücadeleyi nazara almalıdır.²⁰

17. Mardin, eserinin "Mecelle'nin İç ve Dıştaki Akisleri" bölümünde: Namık Kemal'in, Fransız diplomatlardan M.Engelhart'ın, Hıfzı Veldet'in, Prof.Ziyaeddin Fındıkoğlu'nun, Prof.Ö.Lütfi Barkan'ın, Muallim M.Cevdet Bey'in, M.Ş.Ülkütaşır'ın, yerli ve yabancı ansiklopedilerdeki Mecelle ile ilgili mütalaaları serdetmiştir.Bkz., a.g.e., s.186-213.

18. H.Karaman, İslam Hukuk Tarihi, s.202; H.Yavuz, a.g.e., s.97; A.Mumcu-Y.Karayılçın, Türk Hukuk Bibliyografyası, s.56.

19. Ebul-Ulâ Mardin, a.g.e., s.213.

20. a.g.e., s.226.

Mecelle'yi eleştirenler, bu eleştirilerinin hemen ardından yine de onun zamanına göre oldukça mükemmel bir yapıt olduğunu kabul etmişlerdir.

Mecelle en fazla şu noktalardan eleştiriye maruz kalmıştır:

1. Her kitabın başında o bölümde geçen kelime ve istilahlar tarif edilmiştir.
2. Bazı maddelerin altına açıklayıcı mahiyette misaller yazılmıştır.
3. Sadece Hanefî mezhebi esas alınarak, diğer mezheplerden istifade edilmemiştir.
4. Muhteviyatına (bazı maddelerine) yönelik eleştiriler.
5. Fer'î meselelere uygulanacak umumî prensiplerden yoksundur. Meseleci bir metod takip edilmiştir.
6. Baş tarafındaki küllî kaidelerin tatbik kabiliyeti azdır.
7. Mecelle'ye medenî hukukun şahıs, aile, miras gibi bölümleri dahil edilmemiştir.
8. Kitapların arasında, bazen bâb ve fasıl taksimatında mantıkî bir sistem takip edilmemiştir.
9. Birbiriyle ilgisiz meseleler bir kitapta cem edilmiştir.
10. Tedvîninde fıkıh kitapları usûlü takip edilmiştir.
11. Son dört kitabı medenî hukuka değil de daha çok hukuk usûlü muhakemelerine aittir.
12. İktisadî ve ticarî münasebetlere hakim olan esaslar yerine muayyen bir ahlâk kaidesi esas alınmıştır.
13. Mecelle'nin kitaplarında, bahis mevzuu edilen aktin yapılışına, teşekkül ve irade unsuruna ait unsurlar devamlı tekrar edilmiştir.

14. Anlaşılması güçtür.²¹

Mecelle'nin beğeni ve takdir gören yönlerini de şöylece sıralamak mümkündür:

1. Türk milletinin hukuk alanındaki maharetini ortaya koymuş, tüm İslâm âleminde takdirle karşılanmış, millî bir kanundur.
2. İslâm dünyasında yapılan ilk derli toplu ve sistemli tedvîn hareketidir.
3. "Def-i Mefâsid celb-i menâfî'den evlâdır" prensibinden hareket eder, bu yönüyle menfaati esas alan garp hukukundan ayrılır.
4. Haksız menfaat teminine yol vermemek amacındadır.
5. Genelinde meseleci bir metod izlemesi, indî ve keyfî yorumları önlemiştir.
6. Birbiriyle çelişen hiç bir hükme rastlanılmaz.
7. Müphem mesele ve hükmü bulunmamaktadır.
8. Zamanına göre benzerinin yazılması güç olan mükemmel bir eserdir.
9. Mecelle'nin üslûbu, özellikle küllî kaideler kısmında gününe göre eşsiz ve mükemmeldir.
10. Maddelerinin veciz ve açık oluşu sebebiyle tatbikatı kolay olmuştur.
11. Tamamen İslâm hukukuna ve onun da sadece Hanefî ekolüne dayanır. Bu yönüyle hukuk tarihi bakımından son derece önemlidir.

21. S.S.Onar, Mecelle, s.57, 67-73; H.Veldet, Kanunlaştırma Hareketleri, s.55-60; — Türk Medenî Hukukunda Umumi Esaslar, s.66; — Hukukta Tarihçilik ve Kanunlarda Değişme Zorunluluğu, Ank.1972, s.9; Mardin, a.g.e., s.172, 213-226; O.Öztürk, a.g.e., s.108-112; H.Karaman, İsl. Huk.Tar., s.201; H.Yavuz, a.g.e., s.96-97; Ferit H.Saymen, a.g.e., s.33; A.Akgündüz, a.g.e., s.146; A.H.Berki, Mecelle, İst.1982, s.XI-XII; M.Reşit Belgesay, "Mecelle'nin Küllî Kaideleri ve Yeni Hukuk", Hukuk Fak.Mec. S.36, s.561-563.

12. Esaslı ve kuvvetli bir muhteviyatı olduğundan Osmanlının medenî kanun ihtiyacını uzuh yıllar karşılamıştır.

13. Her kitabın başındaki ıstılah ve tabirler hükümlerin anlaşılmasını kolaylaştırmıştır.

14. Mecelle, fakihlerden oluşan bir heyet tarafından hazırlanmasına karşın hukukî sahada fevkalâde başarılı olmuş bir çalışmadır.

15. Mecelle'de çokça misal ve tariflerin bulunması, hukukî sahada yetişmiş insanımızın çok az olduğu bir dönemde önemli bir boşluğu doldurmuştur.²²

E - MECELLE ÜZERİNE YAPILMIŞ İLMÎ ÇALIŞMALAR

Mecelle bütün İslâm âleminde, hatta Avrupa'da bile çok ilgi ve alâka uyandırmış, bu sebeple de değişik dillerde bir çok şerhi yazılmış, üzerinde ilmî çalışmalar yapılmıştır.

1. Dürerü'l-Hukkâm Şerh Mecelleti'l-Ahkâm

Temyiz mahkemesi reisi, Fetvâ Emini, İstanbul Hukuk Fakültesi Mecelle hocası ve Adliye Vekili Ali Haydar Efendi'nin kaleme aldığı eseridir.²³ Mecelle şerhleri içerisinde en muteber olanıdır. Bu eser Fehmi el-Hüseynî tarafından Arapçaya tercüme olunmuştur.²⁴

22. H.Veldet, Kanunlaştırma Hareketleri, s.55-60; Mardin, a.g.e., s.213-226; O.Öztürk, a.g.e., s.108-112; H.Yavuz, a.g.e., s.97-99; H.Karaman, İsl.Huk.Tar., s.202; A.Refik Gür, Mecelle, s.104-105; A.Himmet Berki, Mecelle, s.IX-XI; M.Reşit Belgesay, a.g.e., s.561-563.

23. İst.1330. 4 Cilt: I.992 s.;II.952 s.; III.989 s.; IV. 831 s.

24. O.Öztürk, a.g.e., s.113; A.Akgündüz, a.g.e.,s.367.

2. Ruhu'l-Mecelle: Hacı Reşit Paşa'nın sekiz cilt tutarındaki şerhidir.²⁵

3. Mir'at-ı Mecelle: Kayseri müftüsü Mes'ud Efendi²⁶ tarafından Arapça olarak kaleme alınmıştır. Mecelle'nin kaynakları hakkında yazılmış en mükemmel ve en geniş eserdir.²⁷

Yusuf Asaf'ın aynı ismi taşıyan Arapça muhtasar bir Mecelle şerhi daha vardır.²⁸

4. Şerhu'l-Mecelle: Şura-yı Devlet(Danıştay) azalığında da bulunan Lübnanlı Salim İbn Rüstem Baz'ın Arapça olarak telif ettiği eseridir. Kısa bir eser olmasına rağmen Arap hukukçuları nezdinde pek rağbet görmüştür.²⁹

5. Mecelle-i Ahkâm-ı Adliyye Şerhi: Hafız Mehmet Ziyaeddin Türkzâde tarafından yazılan şerhtir.³⁰

6. Suriye(Şam) Üniversitesi Hukuk Fakültesi hocalarından Muhammed Sait El-Mehasinî tarafından 1927'de Arapça olarak yazılan 3 ciltlik şerh. Bu şerhte Mecelle maddeleriyle modern kanunların mukayesesi de yapılır.³¹

7. Mecelle'nin Arapça şerhleri içerisinde en geniş olanı Humus Müftüsü Muhammet Halit El-Atâsî'nin başlayıp oğlu Muhammet Tahir El-Atâsî tarafından tamamlanan 6 ciltlik şerhtir.(Humus 1930-1937)³²

8. Bağdat Hukuk Fakültesi Dekanı Münir el-Kâdî'nin mevzulara göre bâblara ayrılmış beş ciltlik Arapça şerhi.³³(1936-1942)

25. İst.1326-1328 I-VIII Cilt. 214,254,258,212, 275,359,252,307 s.

26. Bkz.Osmanlı Müellifleri,C.II, s.40.

27. İst.1302, 750 s.

28. O.Öztürk, a.g.e., s.113.

29. a.y.; A.Akgündüz, a.g.e., s.367.

30. İst.1312, 1198 s. Bkz.Türk Hukuk Bibliyografyası, s.58.

31. O.Öztürk, a.g.e., s.114.

32. a.y. ; A.Akgündüz, a.g.e., s.368.

33. O.Öztürk,a.e., s.114.

9. G. Sinapian'ın Fransızca olarak kaleme aldığı eseri "Code Civil Ottoman", Mecelle'nin bir tercümesi gibi olmasına karşın 9, 11, 12, 13, 14, 15 ve 16. kitaplardaki bazı maddelerle Fransız Medenî Kanununu mukayese ettiği için bir şerh olarak addedilebilir.³⁴

10. Evkâf-ı Hümayun İdare Meclisi Reisi Kuyucaklı-zâde Mehmet Âtîf Bey'in vefatı dolayısı ile yarım kalmış (Kitabü'ş-Şirket'e kadar) olan şerhi.³⁵

11. Kitabü'l-Edilleti'l-Asliyyeti'l-Usûliyye Şerh Mecelleti'l-Ahkâmi'l-Adliyye fî Kısmi'l-Hukuki'l-Medeniyye: Şam Hukuk Fakültesi öğretim üyelerinden Muhammed Sait el-Gazzî tarafından kaleme alınmış, Mecelle'nin küllî kaidelerinin kaynakları ve şerhi mahiyetinde olan eseri 1919 yılında Şam'da neşredilmiştir.³⁶

12. Tatbikatı Mecelle: Mansûrî-zâde Mehmet Said Bey tarafından kaleme alınmıştır. Kitabü'l-Buyû'a ait fikhî meseleleri Kavaid-i Külliye'ye irca' ettikten sonra tatbikatına dair misaller veren eserdir.³⁷

13. Zübdetü'l-Evcibe mine'l-Mecelleti'l-Ahkami'l-Adliyye: Siroz Ticaret Mahkemesi Reisi Ahmet Lütfi Bey'in Kitabü'l-Büyû'da geçen bazı meselelere dair sual-cevap tarzındaki eseridir.³⁸

14. Tafsil Li-Tavzihi'l-Kavaidi'l-Fıkhiyye ve'l-Usûliyye fî Evveli'l-Mecelleti'l-Ahkami'l-Adliyye: Şer'iyye mahkemeleri hakimlerinden Süleyman Hasbî Efendi'nin Kavaid-i Külliye'yenin kaynaklarına dair olan eseridir.³⁹

34. O.Öztürk, a.g.e., s.114; A.Akgündüz, a.g.e., s.368.
 35. İst.1318, bkz. Türk Hukuk Bibliyografyası, s.57.
 36. O.Öztürk, a.g.e., s.114-115.
 37. İst.1328, 150 s.; O.Öztürk, a.g.e., s.115.
 38. İst.1300, 32 s.; O.Öztürk, a.y.
 39. İst.1299, 258 s.; O.Öztürk, a.y.

15. Tevâkufât-ı Kavaid-i Külliyye: Dava vekillerinden Gelibolulu Muhammed Rifat Bey'in, fer'î kaidelerin Kavaid-i Külliyye'ye irca'ı mahiyetindeki eseridir.⁴⁰

16. Tevşîh-i Kavaidi'l-Fıkhıyye: Sivas mebusu Ahmet Şükrü Bey'in Kavaid-i Külliyye'nin misallerle izahını yaptığı eseridir.⁴¹

17. Mecelle Şerhi Teşrih: Mecelle Cemiyeti azalarından Abdüssettar Efendi tarafından 700. maddeye kadar kaleme alınmış şerhtir.⁴² Bu eserin Kavaid-i Külliyye'nin şerhi kısmı ayrıca neşredilmiştir.⁴³

18. İzahlı ve Mukayeseli Mecelle Küllî Kaideleri: Hilmi Ergüney tarafından Mecelle'nin Küllî Kaidelerine dair kaleme alınmış eseridir.⁴⁴

19. Mecelle-i Ahkâm-ı Adliyye'den Kitabü's-Şirket: Darü'l-Fünun Hukuk Şubesi muallimi Mustafa Fevzi Bey'in Kitabü's-Şirket ve Kitabü'l-Vekâlet'e ait ders takrirlerini ihtiva eder.⁴⁵

20. Mecelle-i Ahkâm-ı Adliyye Şerhi: Sivas Bida-yet Mahkemesi Reisi Malatyalı Hocazâde Mehmet Rasim Efendi'nin oldukça muhtasar ve basılmamış eseridir.⁴⁶

21. Mecelle'nin Küllî Kaideleri ve Yeni Hukuk: Mustafa Reşit Belgesay'ın İstanbul Hukuk Fakültesi Mecmuası'nda Küllî kaidelerden bahseden uzunca bir makalesidir.⁴⁷

40. İzmir 1313, 112 s. bkz. O. Öztürk, a.g.e., s.115.

41. İst.1327, 67 s., bkz. a.y.

42. İst.1296. 1. Kitap 58-120, s. 2.121-216, 3.127-280 s. Türk Hukuk Bibliyografyası, s.56.

43. İst.1297, 68 s. bkz. a.y.

44. İst.1965, 144 s. M. Baktır, İslâm Hukukunda Küllî Kaideler, s.101; O. Öztürk, a.g.e., s.115.

45. Kitabü's-Şirket, İst.1328, 636 s. Kitabü'l-Vekâlet, İst.1329, 120 s. Türk Huk. Bibl. s.57.

46. O. Öztürk, a.g.e., s.115; A. Akgündüz, a.g.e., s.368.

47. M. Baktır, a.g.e., s.97-99.

22. Yine Mecelle'nin Küllî Kaidelerini izah eden bölümleri dolayısı ile değerli hukuk bilgini Ali Himmet Berkî'nin "Hukuk Mantığı ve Tefsîr", "Hukuk Tarihinde İslâm Hukuku" isimli eserlerini de saymamız gerekir.⁴⁸

Yine Mecelle konusunda merhum Ebu'l-Ulâ Mardin'in "Medenî Hukuk Cephesinden Ahmet Cevdet Paşa", Osman Öztürk'ün "Osmanlı Hukuk Tarihinde Mecelle", Ali Himmet Berkî'nin "Açıklamalı Mecelle", A.Refik Gür'ün "Hukuk Tarihi ve Tefekkürü Bakımından Mecelle", S.Sami Onar'ın "Osmanlı İmparatorluğunda İslâm Hukukunun Bir Kısımının Codification'u Mecelle", Ahmet Akgündüz'ün Mukayeseli İslâm ve Osmanlı Hukuku Külliyatı isimli çalışmalarından da son olarak söz edebiliriz.

48. Mustafa Baktır, a.g.e., s.94-95.

SONUÇ

Osmanlı İmparatorluğu, İslâm Hukuku ve bu hukukla bağdaşan örfî hukuku esas almış bir devlettir. İmparatorluk, bu hukukî yapısını kuruluş ve gelişme döneminde de muhafaza etmiştir. Gelişme döneminde, İmparatorluğa dahil edilen yeni topraklar ve değişik milletler dolayısıyla genişleyen devlet teşkilatı, hukuk müesseselerini de geliştirme ihtiyacını hissettirmişti. Bu maksatla yapılan hukukî düzenlemeler, zamanına göre oldukça mükemmel olmuş, başka devletlere de örnek teşkil etmiştir.

Gerileme döneminde ise Osmanlı devleti tüm kurumlarıyla batılı devletlerin gerisinde kalmıştır. Çağa hazırlıksız yakalanmış, süratli değişimlere ayak uyduramamıştır. Bu manzara hukukî saha için de geçerli olmuş, aile, miras, vakıf gibi İslâm Hukukunda çokca işlenmiş olanlar varlıklarını korurken ticaret, borçlar ve ceza hukuku gibi sahalarda batılı hukuk sistemleri yerleşmeye başlamıştır. Zaten bu sahaya yönelik kanunlar, değişik milletlerde de olsa, az çok birbirine benzerlik gösterdiğinden kanun iktibas eden ülkeler ilk olarak bu tür kanunları alma eğilimi gösterirler. Bir süre sonra iç ve dıştaki değişimler ülkenin gündemine bir de medenî kanun meselesini getirmiştir. Diğer alanlara yönelik hukukî iktibasa sessiz kalan halk ve ulema sınıfı medenî kanun konusunda batıdan alınacak kanunlara şiddetle karşı çıktı. Tabii bu karşı çıkış, mevcut mevzuatı yeterli gördüklerinden değil, bu işe İslâm çerçevesi içerisinde bir çözüm getirilebileceği inancından kaynaklanıyordu. Bu fikrin öncülüğünü de Osmanlının son dönem önemli devlet adamlarından ve büyük âlimlerinden Ahmet Cevdet Paşa yapıyordu.

Medenî Kanun meselesi uzayıp giden tartışmalarla uzun yıllar ülkenin gündemini işgâl etti. Nihayet bu mesele, özel bir komisyonda ve hür bir tartışma ortamında görüşülerek batıdan kanun(Code Civile) ictibasından vazgeçildi. Akabinde yerli bir kanun(Mecelle) için de ilmî bir heyet oluşturularak başkanlığına da Ahmet Cevdet Paşa getirildi.

Mecelle, Hanefî mezhebi esas alınarak, devrin en tanınmış İslâm hukukçuları tarafından hummalı bir çalışma ile yedi yılda tamamlanmıştır. Sadece Hanefî fikhını esas alışı, yeni yorum ve içtihatlaraya yer vermeyişi, başka mezheplerden ve diğer ülke mevzuatlarından faydalanmayışı Mecelle'nin hukuk tarihinde kazanacağı kıymeti gölgelemiştir. Fakat o dönemin şartları göz önünde bulundurulduğunda bu işin gerçekten çok zor olduğu anlaşılmaktadır. Her şeye rağmen, sahasının ilk denemesi olan bu girişim başarılı olmuştur. Bu başarıda en büyük pay ise Ahmet Cevdet Paşa'nındır.

Tek mezhep (Hanefî) esas alınarak girişilen bu hukukî düzenleme, yeni yorum, içtihat, diğer mezhep ve ülke hukuklarından alınacak esaslarla zenginleştirilecek, geniş, İslâmî çerçeveli bir denemenin nasıl bir sonuç verebileceği hakkında fikir vermesi açısından da oldukça faydalı olmuştur. Bu nedenle Mecelle'den sonra hukukî düzenlemeler için kurulan komisyonlar bu esaslar dahilinde çalışmayı kararlaştırmışlardır. Fakat uzun ve çileli tecrübelerden sonra ulaşılan bu isabetli metod üzere yapılan çalışmalar türlü sebeplerle kendilerinden bekleneni verememiştir. Böylece Mecelle'nin açtığı kanunlaştırma çıkışı diğer sahalara da kapsayacak şekilde sürdürülememiştir.

Mecelle, İslâm Hukukunun hukuk muhakemeleri

usûlü, gayri menkul ve borçlar hukuku, aynî haklar gibi sahalarını modern hukuk düzenlemeleri tarzında ele alan ilk kanunlaştırma hareketi oluşuyla da hukuk tarihimiz açısından ayrı bir önemi haizdir.

Mecelle, o zamana kadar dağınık halde bulunan zengin hukukî bir mirası tedvîn(codifier) etmiştir. Bu yönüyle de sadece Türkiye için değil, tüm İslâm ülkeleri için ayrı bir önem arz etmiştir. Bu cümleden olarak da çok geniş bir coğrafî alanda uygulanmıştır. Hatta bizde yürürlükten kaldırılmasından sonra bu ülkelerde uygulanmaya devam etmiş ve onların bugünkü hukukî mevzuatlarına kısmen de olsa etkisi olmuştur. Öte yandan Mecelle örnek alınarak İslâm ülkelerinde pek çok tedvîn hareketine de girişilmiştir.

Mecelle'nin, 1926'da yürürlükten kaldırılırken, yerine geçecek Medenî Kanun Mazbatasında, kendisine reva görülen hakaretleri hak etmediği kanaatindeyiz. Kaldı ki Mecelle, İsrail'de 1972 yılında yürürlükten kaldırılırken Adalet Bakanı şöyle diyordu: "Zamanına göre oldukça mükemmel bir kanundu; ama mi'âdını doldurdu." Sanıyoruz ki bu sözler bile Mecelle'nin gücünü ve değerini göstermeye yeterlidir.

Sonuç olarak Mecelle, devlet dairelerinde mevzuatı bilen memur sayısını artırarak resmî işleri bir düzene sokmuş, ülkede hukuk birliğini sağlamış, büyük hukukçuların yetişmesine ve dolayısıyla zengin bir hukuk neşriyatı ve birikiminin oluşumuna yol açmıştır. Öyle ki, yeni Medenî Kanun'un en iyi anlayıp yorumlayanlar da yine Mecelle atmosferinde yetişen hukukçular olmuştur. Mecelle'nin sıraladığımız bu özellikleriyle yeni Medenî Kanunumuza hazırlık vazifesi gördüğü de söylenebilir.

BİBLİYOGRAFYA

- Ahmet Cevdet Paşa, İslâma Davet, Samsun İslâm Vakfı Yayınları, Samsun 1981.
- , Maruzat, Haz: Yusuf Halaçoğlu, Çağrı Yay. İst. 1980.
- , Tarih-i Cevdet, Matbaa-i Osmanî, 1303, C. I-X.
- , Tezakir, Yayınlayan Cavid Baysun, C.I-IV, T.T.K. Basımevi, II.Baskı, Ank.1986.
- Akgündüz, Ahmet; Mukayeseli İslâm ve Osmanlı Hukuku Külliyyatı, Dicle Üniversitesi Hukuk Fak. Yay. Diyarbakır 1986.
- Ansay, Sabri Şakir; Hukuk Tarihinde İslâm Hukuku, A.Ü. İlahiyat Fak. Yay. IV, İstiklâl Matbaacılık, Ank. 1953.
- Ansiklopedik Sözlük Dil ve Genel Kültür Ansiklopedisi, C.II, Milliyet Gazetecilik A.Ş. Bayii, 1962.
- Atıf Bey; Mecelle-i Ahkâm-ı Adliyye'den Kavaid-i Fıkhiyyenin İzahı, Mahmud Bey Matbaası, İst. 1318.
- Babinger, Franz; Osmanlı Tarih Yazarları ve Eserleri, Kültür ve Turizm Bak., Ank.1982.
- Baktır, Mustafa; İslâm Hukukunda Küllî Kaideler, Atatürk Üniv. İlâhiyat Fak. Doçentlik Tezi, Erzurum 1988.
- Banarlı, Nihat Sami; Resimli Türk Edebiyatı Tarihi, C.II, ME. Basımevi, İst. 1987.
- Berki, Ali Himmet; Açıklamalı Mecelle, Hikmet Yayınları, 3.Baskı, İst. 1982.
- Cemiyet, İlmiye Salnamesi, Katbaa-i Amire, 1334.
- Cemiyet, Mecelle-i Ahkâm-ı Adliyye, Tertib Eden Ahmet Cevdet Paşa, Matbaa-i Osmaniye, İst.1300.

- Devellioglu, Ferit; Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lügat, Aydın Kitabevi, V.Baskı, Ank. 1982.
- Ebu Zehra, Muhammed; Usûlü'l-Fıkh, Çev: Abdulkadir Şener, İslâm Hukuku Metodolojisi(Fıkıh Usûlü), Fecr Yayınevi, IV.Baskı, Ank. 1986.
- Ergin, Osman; Türkiye Maarif Tarihi, C.I-IV, Eser Matbaası, İst. 1977.
- Eygi, Mehmet Şevket; "Ahmet Cevdet Paşa ve Mecelle", Kıyas-ı Enbiya ve Tevarih-i Hulefa(önsözü), Bedir Yay., C.I-II, İst. 1966.
- Fındıkoğlu, Z.Fahri; İçtimaiyat, İsmail Akgün Matbaası, III.Baskı, İst.1947.
- Furat, Ahmed Subhi; "Ahmet Cevdet Paşa ve Eserleri" Kıyas-ı Enbiya ve Tevarih-i Hulefa(Önsözü), Bedir Yay. C.I-II, İst. 1966.
- Güngör, Erol; İslâmın Bugünkü Meseleleri, Ötüken Neşriyat, II.Basım, İst. 1983.
- Gür, A.Refik; Hukuk Tarihi ve Tefekkürü Bakımından Mecelle, Sebil Yay. II.Basım, İst.1977.
- Haydar, Ali; Dürerü'l-Hükkâm Şerhi Mecelleti'l-Ahkâm, Hukuk Matbaası, C.I-IV, İst.1330.
- Irmak, Sadi-Çağlar, B.Kemal; Çevdet Paşa Tarihinden Seçmeler, C.I, ME.Basımevi, İst.1973.
- İnal, I.Mahmut Kemal; Osmanlı Devrinde Son Sadrazamlar, Maarif Basımevi, C.I-III, İst.1955.
- İslam Ansiklopedisi, C.4, İst.1964.
- Karal, Enver Ziya; Osmanlı Tarihi Islahat Fermanı Devri 1861-1876, C.VII, T.T.K.Basımevi, II.Baskı, Ank.1977.
- Karaman, Hayrettin; Başlangıçtan Zamanımıza Kadar İslâm Hukuk Tarihi, İrfan Yay. İst.1974.

- Kur'an-ı Kerim ve Yüce Meali, Süleyman Ateş, Kılıç Kit. Ank.
Karaman, Hayrettin; Mukayeseli İslâm Hukuku, C.I-III,
Nesil Yay. III.Baskı, İst. 1986.
- , Yeni Gelişmeler Karşısında İslâm Hukuku, İklim
Yay. II.Baskı, İst.1987.
- Karayalçın, Yaşar-Mumcu Ahmet; Türk Hukuk Bibliyografyası, Türk Harflerinin Kabulüne Kadar Yayınlanmış Kitap ve Makaleler 1727-1928, Banka ve Ticaret Hukuku Araştırma Enstitüsü Hukuk Fak, Ankara.
- Keskioglu, Osman; "Ahmet Cevdet Paşa(1822-1895) Hayatı ve Eserleri", A.Ü. İlahiyat Fak. Der., C.14, s.221-234, 1966.
- Mardin, Ebu'l-Ulâ; Medenî Hukuk Cephesinden Ahmet Cevdet Paşa, Cumhuriyet Matbaası, İst.1946.
- Meriç, Umit; Cevdet Paşa'nın Cemiyet ve Devlet Görüşü, Ötüken Yay. II.Baskı, İst.1979.
- Mes'ud Efendi; Mir'at-ı Mecelle, Matbaa-i Osmanî, 1302.
- Meydan Larousse, C.10, s.813.
- Onar, S.Sami; Osmanlı İmparatorluğunda İslâm Hukukunun Bir Kısımının Codification'u Mecelle", I.Ü.Hukuk Fak. Mecmuası, C.XX, S.1-4, s.57-85, 1955.
- Ölmezoğlu, Ali; Ahmet Cevdet Paşa Hayatı ve Eserleri, Türkiyat Ens. Mez.Tezi, No:9, 1937.
- , "Cevdet Paşa", İslâm Ansiklopedisi, C.III, s.114-123.
- Öngör, Sami; Coğrafya Sözlüğü, ME.Basımevi, İst.1961.
- Özön, M.Nihat; Osmanlıca-Türkçe Sözlüğü, İnkılâp ve Aka Kitabevleri, İst.1979.
- Öztürk, Osman; Osmanlı Hukuk Tarihinde Mecelle, İslâmî İlimler Araştırma Vakfı Neş. İst.1973.
- Pakalın, M.Zeki; Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü, ME.Basımevi, C.III, İst.1983.

- Reşit Paşa(Hacı); Ruhü'l-Mecelle, İst.1326, C.I-VIII.
- Saymen, Ferit H.; Türk Medenî Hukuku Umumî Esaslar, C.I, İ.Akgün Matbaası, II.Baskı, İst.1956.
- Sungurbey, İsmet; Ebu'-Ulâ Mardin, Kültür ve Turizm Bak. Yay. İst.1988.
- Tahir, Mehmet; Osmanlı Müellifleri, Matbaa-i Amire, C.I-II, İst.1333.
- Tanpınar, A.Hamdi; 19. Asır Türk Edebiyatı Tarihi, Çağlayan Kitabevi, IV.Basım, İst.1976.
- Türk Ansiklopedisi, C.16, Ank.1968.
- Unat, Faik Reşit; Hicrî Tarihleri Miladî Tarihe Çevirme Kılavuzu, T.T.K.Basımevi, Ank.1988.
- Üçok, Coşkun-Mumcu, Ahmet; Türk Hukuk Tarihi, Savaş Yay. VII.Baskı, Ank.1987.
- Ülkütaşır, M.Şakir; Cevdet Paşa Hayatı-Şahsiyeti-Eserleri(1822-1895), Doğu Matbaası, Ank.1945.
- Velidedeoğlu, Hıfzı Veldet; Kanunlaştırma Hareketleri ve Tanzimat, İst.1940.
- , "Hukukta Tarihçilik ve Medenî Kanunlarda Değişme Zorunluğu", 6 Sayılı Baro Dergisi Eki, Ayyıldız Matbaası, Ank.1972.
- , Türk Medenî Hukuku Umumî Esaslar, C.I, Sermet Matbaası, VII,Baskı, İst.1968.
- Yamakoğlu, Cihan; M.Esat Bozkurt, Kültür ve Turizm Bak. Yay. Ank.1987.
- Yavuz, Hulusî; "Ahmet Cevdet Paşa and The Ulema of his time", İslâm Tetkikleri Enstitüsü Der. özet, 7/3-4/1979, s.179-198, İstanbul.
- , "Mecelle'nin Tedvini ve Cevdet Paşa'nın Hizmetleri", Tarih Araştırma Merkezi Ahmet Cevdet Paşa Semineri, Bildiriler, 1986, s.41-103.

Yeni Hayat Ansiklopedisi, C.5.

Zeydan, Abdülkerim; Fıkıh Usûlü, Çev. Ruhi Özcan,
Emek Matbaacılık, II.Baskı, 1982.

———, İslâm Hukukuna Giriş, Çev: Ali Şafak, Kayıhan
Yay. İst.1985.

LÜGATÇE

akar: Para getiren mülk.

Anopa: Sovyetler Birliği'nde liman.

Arpalık Bedeli: Osmanlı Devlet Teşkilâtında devlet tarafından muhtelif zamanlarda muhtelif tatbik şekillerine göre belli başlı idare ve saray adamlarına ve bir kısım yüksek rütbeli ilmiye ricaline, vazifelerinde iken maaşlarına ilaveten, ayrıldıktan sonra tekaüt veya nüzuliyet maaşı kabilinden olarak verilen tahsisattır.

bâ-berat-ı Âli: Sadrazam emri, fermanı.

Bâb-ı Âli: Hükümet dairelerinin toplandığı, sadrazaman da bulunduğu yer.

Bediî: Eşi ve benzeri olmayan.

beyan: Anlatma, açık söyleme, bildirme.

Birgevî Mehmed Efendi: Türk Din Bilgini (Balıkesir 1522-Birgi:1573)

Bosna-Hersek: Balkan yarımadasının şimal-i garbî köşesinde bulunur. Osmanlı devletinin bir eyaletidir. Hersek, Bosna'nın cenup kısmına bağlı bir sancak.

Cebel-i Bereket: Adana vilayetini teşkil eden dört sancaktan birinin adı. Önce Piyas, sonra Yarkus olan adı daha sonra "Osmaniye" olmuştur.

Cevdet: İyilik, tazelik, kusursuzluk.

Damad-ı Şehriyarî: Osmanlı hanedanından bir prensesle evlenmiş kimse.

ders-i âmm: Talebeye, medreseliye ve herkese ders vermeye yetkili kimse, cami hocası.

dibace: Başlangıç, önsöz.

Divan-ı Ahkâm-ı Adliyye: 1284 tarihinde kurulan ilk nizamiye mahkemesi(yargıtay).

Düstur: Kanun, kanun ve nizam dergisi, (Düstur-i mükerrer) vezir, sadrazam.

Ebuzziya Tevfik: Gazeteci yazar. 1848-1913(İstanbul-ludur)

Encümen-i Daniş: Akademi,

fenn-i inşa: Yazı yazma sanatı.

fevkalâde komiser: Olğanüstü görevli kişi.

Fırka-i Islahiye: Cebel-i Bereket vilayetini düzene sokmak için kurulan askerî birliğin adı.

Gavur Dağları: Türkiye'de bir takım dağlara verilen isimdir. Erzurum, Gümüşhane, Alucra civarında bu isimle dağlar vardır. Güney Anadoludaki eski adı ile Amanos dağ sırası.

Halim Giray:(1772- Çatalca 1842) Kırım Hanlarından Şahbaz Giray'ın oğlu. Türk şairi ve tarihçisidir.

Hasan Fehmi Efendi: (h.1210-1298) 110.Şeyhülislâm. İlginli Osman Efendi'nin oğludur.

Helsingfars: Finlandiya'nın merkez körfezindeki bir yarımadanın üzerindedir.(Helsinki)

Hendese-hâne: Hendese okulu. Mühendis yetiştirirdi.

Hilye: Hz.Peygamberin evsafından bahseden eserlerin adı.(Hilye-i Şerîfe de denir)

Hurda-fürûş: Ufak tefek şeyler. satan, çerçi.

Istabl-ı Âmire: Saray ahırını yerine kullanılan tabirdir.

İbn Haldun:(1332-1406) Büyük Arap tarihçisidir. Meşhur eseri "Kitabü'l-İber" adını taşır. Bu kitabın "Mukaddime" adındaki ilk cildi çok ünlüdür.

- icar: Kiraya verme, verilme, kira parası.
- isâgûcî: isagocya, Yunancadır. Tyroslu Porphyrius'un Yazdığı Aristo'nun kategorilerine medhal'in Arapçaya nakledilmiş şeklidir. (Mantık kitabıdır)
- Istihsan: Lügate bir şeyi güzel kabul etmek demektir. Usulcülere göre ise, vazgeçmeyi gerektiren bir delil bulunması sebebiyle umumî kaide veya küllî asıldan bir meseleyi istisna ve ayırt etmektir.
- Istishâb: Değiştiğine dair delil bulana kadar, geçmişteki sabit hükmün bakiliğini aynen kabulüdür.
- Kazan: Türkiye'nin Kuzey-Batı kısmında, Volga nehri- nin orta mecrasında eski Bulgar devleti sahası üzerindedir.
- Kazaskerlik: İlmiye rütbesi. Eski bir mansiptir. Di- vanların tabii üyesidirler.
- Kozan: Adana'ya bağlı bir ilçe.
- Mahmut Hamzel Huseynî: (h.236-305): Şam'ın Beytü'l-Na- kib diye tanınmış bir ailesine mensuptur.
- Meani-i muhteraya: Belagat ilminin ayrıldığı üç kısım- dan birinin adı.
- Mecalis-i Âli: Yüksek meclisler.
- Mecidî Nişanı: 1851'de padişah Abdülmecid tarafından çıkarılan nişan.
- Meclis-i âli-i hazain: Maliye işlerini yoluna koymak için teşkil olunan heyet.
- Meclis-i Âli-i Tanzimat: 1854'te Tanzimat'ın gerek- tirdiği kanunları hazırlamak, memleketin ıslah ve imarı için alınacak tedbirleri müzakere et- mek için kurulan meclis.
- Meclis-i Vâlâ-yı Ahkâm-ı Adliyye: 1837'de Islahat ha- reketlerinin gerektirdiği kanun ve düzenlemelerle memur muhakemeleriyle meşgul olmak için kurulan meclis.

Mesalih-i Mürsel: Gerçekleşmesi için şâri' tarafından hüküm konulmamış, kabul veya ilga edildiğine dair bir delil de bulunmayan maslahat.

Meşihat: Şeyhülislâmlık payesi, makamı, şeyhlik.

mîr-alay: "alay beyi" albay.

mümarese: Tekrar edile edile kazanılan ustalık.

Müneccim başı: Yıldız hareketlerinden hüküm çıkaran yıldız falına bakan kimse.

müsevvid: Karalama, taslak yapan.

Naimâ: Nâimâ Tarihi diye bilinen ünlü eserin yazarı. (1655-1716) Türk tarihçilerinin en büyüklerinden-
dir. 1592'den 1660'a kadar olan Osmanlı tarihini yazmıştır.

nihrir: bilgili, tecrübeli kimse.

oktant: Yıldızların yüksekliğini ya da açı uzaklığını gözlemeye yarayan aygıt.

Osmanî Nişanı: 1278 tarihli irade ile Sultan Aziz tarafından ihdas edilen nişan.

Premedî (İlçe): Arnavutça Permet, Arnavutluk'un güneyinde bir ilçedir.

Reji komiseri: Sarayın reji hizmetlerini iyi ve ucuz yapmak için görevlendirilen kimse.

Riyaziyye: hesap, matematik ilmi.

Rubu' Tahtası: Eskiden sekstant makamında ecraim-i semaviyenin irtifalarını ölçmede kullanılan alet.

Ruus: Küçük memuriyyet, vazife veya mültezimlere o işin tevcihini gösteren vesikadır. Küçük berat.

Rütbe-i vezaret: Vezirlik.

Sadaret-i Anadolu: Sadrazamlık yerine kullanılır.

Sadeddin Taftazani: (Mesud bin Ömer) İranlı bilgin, (Taftazan 1322-?1394) Fıkıh, kelam, mantık ve belagat sahalarında devrine göre önemli çalışmalar yaptı.

Sedd-i zerâyi: Şer ve fesada götürücü, sebep teşkil edici fiillerin men'i, yollarının kapatılması, anlamına gelir.

Serasker: Eskiden savunma bakanı yerine kullanılırdı.

Sergerde: Gönüllü olarak harbe iştirak eden kabilelerin başına verilen ad. Zaptiyye teşkilatında ilk zamanlar binbaşı yerine kullanılmıştır.

Setre: Düz yakalı ve önü ilikli, çuhadan yapılan çeket.

Sühreverdi: Şahabeddin Sühreverdi (539-542 h. öl. 632) Alim bir zattır. Avarifü'l-Maarif, Keşfü'n-Nesayih, A'lamu't-Takiy gibi eserlerin yazarıdır.

Şair Fehim: 19. asrın ilk yarısında yaşamış alim ve şair. Asıl adı Süleyman'dır.

Şiraze: Esas, düzen, mizan.

Şura-yı Devlet: H.1284'te Meclis-i Vâlâ'nın lağvıyla kurulan teşekkül(danıştay).

Tophane Müşiri: Harp levazımı işleriyle ilgili kurumun başındaki kişi.

Vak'anüvis: Zamanın olaylarını kayıtla görevli devlet tarihçisi.

vehbî: Tanrı vergisi.

Yanya: Arnavutluk'ta bir şehir. Osmanlılar zamanında aynı adla vilayet idi.

MECELLE ESBÂB-I MÛCİBE MAZBATASI

Mecelle'nin tedvinine niçin ihtiyaç duyulduğunu, tedvinde nasıl bir yol takib edildiğini, o günlerde adliyemizin ne durumda olduğunu, zamanın kanun ve mevzuatını bize kısaca hülâsa etmiş olması bakımından, 8 Zilhicce 1285 (29 Mart 1869) de Meclis-i Vükelâ'ya sunulan Mecelle Cemiyeti'nin hazırladığı bu «Esbab-ı Mûcibe Mazbatası»nı sadeleştirerek buraya almakta fayda mülâhaza etmekteyim:

«Yüksek makamınızca malum olduğu üzere fıkıh ilminin dünya işleriyle alâkalı olan kısmı münâkâhat (aile hukuku), muâmelât (aile, miras ve ceza dışındaki hukuki münasebetler) ve ukûbat (cezalar) kısımlarına ayrıldığı gibi, medenî ve müterakkî milletlerin Kanun-u Esasileri de bu üç kısma ayrılıp, muâmelât kısmı medenî kanun diye isimlendirilir. Fakat bu asırlarda ticarî muameleler pek fazla gelişmiş olduğundan polîçe ve iflas gibi pek çok hususlarda temel kanundan istisna olunmuş ve bu istisnâî meseleleri içine alan bir de ticaret kanunnamesi tanzim edilmiştir ki, ticarî hususlarda ona uyulup, diğer hususlarda yine medenî kanuna baş vurulur. Meselâ, bir ticaret mahkemesinde ticaret kanunu hükmünce görülen bir davanın rehin, kefâlet ve vekalet gibi bazı teferruat sayılan hususlarında temel kanuna müracaat edilmektedir. Suçların sebep olduğu âdi hukuk davalarında da bu yol takib ediliyor. Medenî kanunun yerine Devlet-i Aliyye'de eski ve yeni pek çok kanun ve nizamlar yapılmıştır. Her ne kadar bunlar bütün muamelelerin halline kâfi değilse de fıkıh ilminin muamelat kısmı bu hususdaki ihtiyaçlara yeter de artar bile. Ayrıca davaların şeriat ve kanuna havale edilmesinde bazı zorluklar görülmekte ise de Temyiz-i Hukuk Mahkemeleri hakimlerin riyaseti altında şer'î davalara baktıkları gibi Temyiz Mahkemelerinde nizamlara göre görülen maddeler de yine onlar tarafından karara bağlanmakta ve bu tip problemler halledilmektedir. Şu kadar var ki mülkî kanun ve nizamların esas kaynağı fıkıh ilmi olarak nizamlara göre bakılan maddelerin bile bir çok teferruata dair olan hususları fıkha aid meseleleri tetkik ile halledilegelip Temyiz Mahkemeleri azası ise fik-

Bu kısım Sayın Osman Öztürk'ün konuyla ilgili eserinden orada sadeleştirildiği için aynen alınmıştır. age, sh. 33-39.

hi meselelere hakkiyle vâkıf olmadıklarından güya hakimefendiler mevcut kanun ve nizamların haricinde olarak duruşmaları istedikleri kalıba döküyorlar nazarı ile bakılıp bir takım sû-i zanlara kapılarak, dedi-koduya sebep oluyorlar.

Devlet-i Aliyye'nin Ticaret Mahkemeleri'nde ise Ticaret Kanunname-si tatbik edilmekte olup, davanın ticaretle alâkası olmayan hususlarda büyük zorluklar çekilmektedir. Şöyle ki; Avrupa kanunlarına müracaat olursa bunlar padişahın iradesi ile vazedilmiş kanunlar olmadığından Devlet-i Aliyye'nin mahkemelerinde tatbik olunamaz. Şeriata havale olduğunda ise; Şer'îye Mahkemeleri böyle hususlarda murâfaayı esasından tutmağa mecbur olur. Halbuki iki mahkemenin mahkeme usulleri esasen muhtelif olduğu için tabiatıyla işde çatallık ortaya çıkması dolayısıyla buna benzer hususlarda Ticaret Mahkemelerin'den, Şer'îye Mahkemeleri'ne müracaat edilemiyor. Ticaret Mahkemeleri azası fıkıh kitaplarına müracaat etsin denilirse bu bile mümkün değildir. Çünkü fıkıha intisab hususunda onlar da Temyiz Mahkemeleri azasıyla aynı durumdadır.

Fıkıh ilmi ise uçsuz bucaksız bir deniz olup, bir ummandan inci çıkarır gibi bundan lâzım olan meseleleri bulup çıkararak mesele halledilemek epeyce maharet ve melekeye bağlıdır. Bilhassa Hanefî mezhebi üzere muhtelif devirlerde pek çok müctehitler gelip, pek çok ihtilaf ortaya çıkmış ve Hanefî fıkıhı Şâfiî fıkıhı gibi işlenmeyip pek geniş ve dağınık olmuştur. İşte birbirinden farklı bu kadar sözler içerisinde sahih olanını ayırarak hadiselerin ona tatbikine büyük zorluk vardır. Kaldı ki, asırların değişmesiyle örf ve âdete dayanan fikhî meseleler de değişiklik gösterir. Meselâ; eski fıkıh âlimlerine göre satın alınacak evin bir odasını görmek kâfidir. Fakat sonrakilerin görüşüne göre her odasını görmek lazımdır. Bu ise delil bakımından bir ihtilâf olmayıp, inşaat hakkında örf ve âdetin değişmesinden ortaya çıkmıştır ki, evvelce evlerin her odası aynı tarz üzere yapılageldiğinden bir odasını görmek diğerlerini görmeye hacet bırakmazmış. Sonraları evlerin odaları birbirinden farklı yapılmak âdet olduğundan, her odasını görmek lâzım gelmiştir. İşin hakikatinde lâzım olan keyfiyet ise alış-verişin maksadına göre kâfi bir bilgi edinmekten ibaret olduğu için, esas şer'î kâide değişmeyip, bunun hadiselere tatbiki meselesi, zamanın ahvâlinin değişmesiyle değişiyor. Buna benzer zaman ve delil değişikliğini birbirinden ayırmak oldukça fazla bir dikkate muhtaçtır. Fikhî meseleleri ihâta etmek ve derinliklerine vakıf olmak ise pek güçtür. Bir aralık Hanefî fıkıhıyla alâkalı meseleleri bir araya getirip toplamak üzere asrın fakih ve âlimleri bir araya getirilerek Tatarhâniyye ve Fetâvâ-i Cihangiriyye gibi kitaplar te'lifine gayret edilmiş ise de, yine fikhî teferruat ve mezhebî ihtilaflar bütünüyle halledilememiştir.

Gerçekten fetvâ kitapları hadiselerin fikhî kaidelere tatbikine dair verilmiş olan fetvâları hâvi eserler demek olup, halbuki bunca asırlardanberi Hanefî mezhebi büyükleri tarafından verilmiş olan fetvâların bir araya toplanmasının ne kadar güç olduğunu ifadeye lüzum yoktur. Binaenaleyh **İbn-i Nüceym** bir takım kaide ve temel meseleleri topluyarak bunların ışığında fikhî teferruatı muhtasar olarak bir araya getirmek yolunda güzel bir çığır açmış ise de ondan sonraki asırların âlim ve fakih

yetiştirmek yolunda evvelki bereketi görülemediğinden onun yolunu takip ederek açmış olduğu çığıri geliştirecek zatların zuhûriyle bu yolda gayret göstermelerine müsaid olmamıştır. Şimdi ise şer'î ilimlerde maharetli zatlar ender görülür olduğundan Nizamiye Mahkemeleri'nde icab ettiğinde fıkıh kitaplarına müracaat etmek suretiyle şüpheleri hâlledilecek aza bulundurmak şöyle dursun, memleketimiz dahilinde bulunan bu kadar Şer'iyye Mahkemeleri'ne kâfi kadı bulmak problem olmuştur.

Bundan dolayı ihtilâflardan âzâde ve yalnız en uygun görüşleri içrisine almak üzere fikhî muamelelere dair anlaşılması kolay bir kitap yapılırsa herkes kolaylıkla okuyarak muamelelerini ona tatbik ve böyle mazbut bir kitap olduğu halde nâib efendi (kadı)lere * büyük faydası olacağı gibi Nizamiye Mahkemeleri azasiyle idarî işlerde bulunan memurlar dahi okumak suretiyle şer'î meseleleri kavrayarak, icabında güçleri yettiği kadar Şer-i Şerife tâbi' olurlar. Hem Şer'î mahkemelerde muteber ve geçerli hem de Nizamiye Mahkemeleri'nde hukuk davaları için kanun kaynağı lüzumu kalmaz mütalâasına mebnî öyle bir muhteşem eserin vücuda gelmesi hayli vakitten beri arzu olunan bir hâl olup, hatta bunun için Meclis-i Tanzimat Dairesinde bir ilmî cemiyet teşkil edilmiş ve haylice meseleler yazılmış iken, fiiliyat sahasına konamayıp (el-Umûru merhûnetun bi-evkatiha: İşler vakit ve saati gelmeden yapılamaz) hükümünce tesisi son derece mühim olan bir çok hayırlı işler gibi asırların imrendiği gıpta ettiği padişahımızın hayırlı işlere sahne olan devrine kalmıştır.

Padişah hazretlerinin feyzinin bir semeresi olarak iftiharla göze çarpan bunca mükemmel eserler sırasında bu dahi husule gelmek üzere fıkıh ilminden asrın ihtiyaçlarına göre günün getirdikleri muamelelerin tatbikine kâfi gelebilecek öyle bir hayırlı eserin vücuda getirilmesi; biz acizlere havale buyurulmuş olduğundan irade-i aliyye mûcibince Divan-ı Ahkâm-ı Adliyye Dairesinde toplanarak fıkıhın muamelât kısmından çok vukû' bulan ve zamanın muamelelerine göre lüzumu âşikar olan maddeler hakkında Hanefî mezhebi büyüklerinin muteber sözleri bir araya getirilerek müteaddid kitaplara taksim ve (Ahkâm-ı Adliyye) diye isimlendirilmek üzere bir Mecelle tertibine başlanarak mukaddimesiyle birinci kitabı tamamlanmış ve bir nüshası Fetvahâne yüksek makamına verildiği gibi fıkıhta maharet ve kâfi bilgisi olan diğer bazı büyük zatlara da birer nüshası takdim edilerek, gelen tenkidleri müteakip lâzım gelen değişiklik yapıldıktan sonra temize çekilerek vekâletiniz yüksek makamına arz olundu. Bunun arapçaya nakli hazır olduğu gibi diğer kitaplar dahi cem' ve te'lif olunmak üzeredir.

Gözden geçirmek suretiyle yüksek malûmunuz olur ki, mukaddime-nin ikinci maaklesi (İbn-i Nüceym) ile onun yolunda yürüyen fakihlerin bir araya getirdikleri fikhî kaideler olup, Şer'iyye hakimleri sahih bir nakil bulmadıkça yalnız bunlarla hükmedemez. Fakat fikhî meselelerin bir araya toplanmasına küllî faideleri olarak gözden geçirenler meseleleri,

* Şer'î mahkemelerin hakimlerine Anadolu ve Rumeli Kazaskerleri'nin niyabetini (vekâletini) yapmalarından dolayı «Nâib» denirdi. (bk. Tarih Deyimleri, II, 644).

delilleriyle zaptedmiş olurlar ve diğer memurlara da her hususta baş vurulacak kaynak olabilir. Ayrıca bunlar vasıtasıyla bir adam muameleatını mümkün merteye şeriate uydurabilir. Dolayısıyla ki, kitap yahut bab ünvanıyla yazılmayıp mukaddimedeki toplanmıştır. Fıkıh kitaplarında ekseriyetle meseleler ile temel kaideler karışık olarak zikrolunmuş ise de bu Mecelle'de her kitaba aid olan ıstılaht o kitabın mukaddimesi olmak üzere zikrolunarak meseleler sadece tertib üzere yazılıp fakat bu aslı meseleleri izah için misal olarak tefvâ kitaplarından bir hayli mesele nakledilmiş ve ilâve olunmuştur.

Zamanımızda cereyan eden alış-veriş çok kere bazı şartlara bağlı olup Hanefî mezhebinde ise akdin yapıldığı anda, öne sürülen şartların çeşitlerinin çoğu alış-verişi fesad edici olması sebebiyle Kitab'ul-Buyû'un en mühim bahsi (bey'biş-şart : şarta bağlı alış-veriş) faslı olarak cemiyetimizce pek çok bahs ve münzarayı icab ettirdiğinden geçen tartışmaların hülâsasının aşağıdaki şekilde takdimi münasip görülmüştür.

(Şarta bağlı alış-veriş) hakkında müctehidlerin çoğunluğunun sözleri birbirine uymaz. Malikî mezhebinde cüzî bir müddet için ve Hanbelî mezhebinde her hâl u kârda satıcı kendisi için satılan şeyde şahsî bir menfaat şart edebilir. Fakat satıcıda bu selahiyet olup da müşteride olmaması re'y ve kıyasa muhalif görülür. İmam A'zam hazretleri ile muasır olup da sonraları kendi yolunu takip edenleri kalmayan müctehidlerden (İbn Ebî Leylâ) ile (İbn Şübrüme) hazretleri bile bu hususta birbirine tam olarak zıd olan birer görüşte bulunmuşlardır. Şöyle ki İbn Ebî Leylâ'ya göre umumî olarak bey' ve şart fâsid, İbn Şübrüme'ye göre ise her hal u kârda hem bey' hem de şart caizdir.

İbn Ebi Leyla'nın mezhebi "Müslümanlar şartlarına sadıktırlar" (bk. Keşf'ul-Hafâ, el-Aclûnî, Beyrut, 1351, II, 209, 2303 numaralı Hâdis) Hadisine zıd görünür. İbn Şübrüme mezhebi bu Hadîse tamamiyle uygun ise de bâyi' ve müşteri icrası caiz ve kabil olmayan şartlar öne sürebilip, şarta riayet ise imkân nisbetinde olmak fakihler nazarında kabul edilmiş olmasıyla şarta riayet meselesi tahsis ve istisna kabul eder bir kaidedir. Bundan dolavıdır ki Hanefî mezhebinde mutedil bir yol takib edilerek bey'in şartları; (câiz), (müfsid) ve (lağv) diye üç kısma ayrılmıştır. Şöyle ki satış akdinin zarurî icablarından olmayıp veya akdin zarurî icapları satışı teyid etmeyip de taraflardan birinin menfaatine olan şart müfsid ve ona bağlı olan satış fâsid olur. Birtafarın menfaatine olmayan şartla ise satış sahih ve şart lağvıdır. Zira alış-verişten maksad temlik ve temellük hususudur. Yani herhangi bir mani ve müşkülât olmaksızın müşterinin satılan şeye, satıcının ise paraya malik olması hâlidir. Halbukki faydası bir tarafa olan şartın icrasını o taraf ister, diğer taraf ise istemez ve böylece bir anlaşmazlık ortaya çıkabilir. Fakat örf ve âdet anlaşmazlığı giderici olduğundan her hâl u kârda herkes tarafından kabul edilen şart ile satışa müsaade edilmiştir.

Ticari muameleler yukarıda izah edildiği üzere zaten müstesna bir halde olup, esnafın ekserisinde dahi birer herkesçe kabul edilen muamele yerleştiğine ve sonradan giren âdetler de muteber olduğuna nazaran fesadı icab ettirecek yalnız bir takım münferid ve perakende alış-veriş

edcülerin örf ve âdet harici yapmış oldukları münferid alış-veriş de hiç bir değeri ve münakaşa götürür yeri olmadığından asrın muamelelerinin kolaylaştırılması için Hanefî mezhebinin dışında İbn Şübrüme mezhebini takip etmek münasip görülmeyip diğer fasıllarda olduğu gibi birinci babın dördüncü faslında da Hanefî mezhebi üzere bey'i ifsad etmeyen şartların beyaniyle iktifa olunmuştur.

Hülasa bu Mecelle'de Hanefî mezhebinin dışına çıkılmayıp, içerisindeki maddelerin çoğu hâlen Fetvâhane'de muteber ve tatbik edilir olduğu cihetle bunlar hakkında bahse lüzum görülmez. Fakat yine Hanefî fakihlerinden bazı büyük imamların muteber sözleri, halkın ve günün ihtiyaçlarına uygun olması dolayısıyla tercih olduğundan bunların muteber kaynakları ve mucib sebepleri aşağıda beyan olunur.

Yüzdoksan yedinci ve ikiyüzbeşinci maddeler mucebince mevcut olmayan bir şeyin satışı sahih değildir. Halbuki gül ve enginar gibi çiçek nevinden ve birbiri ardınca yetişen sebze ve meyve mahsulleri bazı kısımları meydana çıkmadan diğer bazı kısımları gelip geçer olduğu cihetle çok kere buna benzer şeylerin meydana çıkmış ve çıkacak olan mahsulatı toptan olarak satılmak örf ve âdet olmuştur. Bu kabil mahsullerde mevcuda bakarak mevcut olmayanın da beraber olarak toptan satılmasına (İmam Muhammed b. Hasan'uş-Seybani) hazretleri istihsan yoluyla cevaz vermiş, (İmam Fazlî,) (Şems'ul-Eimmet'il-Hulvani) ve (Ebu Bekr b. Fazl) O'nun kavli fetvâ vermiş olduklarından ve insanları buna benzer âdetlerinden vaz geçirmek mümkün olmayıp, halkın muamelelerini fesda nisbetten imkân dahilinde sıhhatte hamletmek evlâ olduğundan bu bu Mecelle'de de Muhammed. in kavli tercih edilerek ikiyüzyedinci maddede ona uygun olarak yazılmıştır.

(Subrâ) meselesinde meselâ, kilesi şu kadar kuruşa olmak üzere bir yığın buğday satıldıkda İmam A'zam hazretlerine göre yalnız bir kilesi hakkında satış sahih olur, İmameyn'e göre ise o yığın tamamen satılmış olarak kaç kile çıkarsa ona göre parası verilmek lazım gelip halkın muamelelerini kolaylaştırmak düşüncesiyle Hidâye sahibi gibi bir çok fakihler bile bu hususta onların kavlini seçmiş olduklarından ikiyüzyirminci madde o suretle kaleme alınmıştır.

İmam A'zam hazretleri katında şartın muhayyer oluş müddeti üç günden fazla olamayıp, İmameyn'e göre ise her kaç gün mukavele olursa caiz olduğuna ve bu hususta da onların kavli hâl ve duruma uygun görüldüğünden seçilerek üçyüzüncü maddede müddet mutlak olarak ifade edilmiştir.

Nakdin muhayyerliğinde dahi bu ihtilâf carî olup, bunda müddetin mutlak oluşu hususunda (İmam Muhammed) hazretleri yalnız kalmış ise de halkın menfaatlerine uygun düşmesi sebebiyle onun kavli ihtiyar olarak üçyüzüncü maddede filan vakte kadar deyip, müddet mutlak oluşu üzere bırakılmıştır.

İmam Azam hazretlerine göre ısmarlama usûlü (istisna) yapılan alış-ve-rişten ısmarlayan kimse vazgeçebilir ise de İmam Ebu Yusuf hazretlerine Şimdi ise dünyada pek çok fabrikalar yapılarak bunca toplar, tüfekler ve vapurlar mukavele ve sipariş ile yaptırılmalı ısmarlama işi her zaman yapılagelen büyük işlerden olmasıyla ısmarlayanın ısmarlama akdini fesinde muhayyer olması bir çok büyük işleri bozacağından ve ısmarlama hususu kıyasın hilâfına olarak halkın örfüne dayanarak istihsan yoluyla meşru olan seleme kıyaslanan ve örfe dayanan bir durum olduğundan asrın ihtiyacına göre İmam Ebu Yusuf kavlinin alınmasına lüzum görülerek üçyüzdoksanikinci madde ona uygun olarak yazılmıştır.

İctihadı icab ettiren meselelerde müslümanların reisi herhangi bir kavil ile amel olunmak üzere emrederse icab ettirdiği şekilde amel olunmak vacip olduğundan maruzatımız yüksek vekâletlerinde de tasvip buyrulursa ekte takdim olunan Mecelle'nin üstü halife hazretlerinin hatt-ı hümayunları ile iradesi alınmak babında.»

Mazbatanın altında şu imzalar yer almaktadır.

Divan-ı Ahkâm-ı Adliyye Nâzırı
Ahmed Cevdet

Evkâf-ı Hümayun Müfettişi
Seyyid Halil

Şuray-ı Devlet azasından
Seyfeddin

Divan-ı Ahkâm-ı Adliyye
azasından
Seyyid Ahmed Hulûsi

Divan-ı Ahkâm-ı Adliyye
azasından
Seyyid Ahmed Hilmi

Şuray-ı Devlet azasından
Mehmed Emin

Cemiyet Azasından

İbn Âbidinzâde Alâeddin

(BOA, Mecelle Dosyası,; Düstur, I. T. I. Cilt)

Ahmet Cevdet Paşa
• Vezaret üniforması ile

